

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZLİ YÜKSEK LİSANS
TEZ SAVUNMASI VE SÖZLÜ SINAV TUTANAĞI

İLGİ: Enstitü Yönetim Kurulu'nun / 720 Tarih ve / Sayılı Kararı.

..... Anabilim Dalında ders dönemine
ait Eğitim-Öğretim programını başarı ile tamamlayan
numaralı 'in hazırladığı

başlıklı TEZLİ YÜKSEK LİSANS TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMASI ve SÖZLÜ
SINAVI Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin md. si uyarınca..... / 720...
..... günü saat 'da yapılmış; sorulan sorular ve alınan
cevaplar sonunda adayın tez savunmasının KABULÜNE / REDDİNE / DÜZELTME
SÜRESİ VERİLMESİNE, OYBİRLİĞİYLE / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

SINAV JÜRİSİ

BAŞKAN

ÜYE

ÜYE

ÖZET

İBNÜ'L-ARABÎ'NİN *ed-DÜRRETÜ'L-FÂHİRA* ADLI ESERİNİN TAHLİL VE TAHKİKİ

Yusuf Ramazan SARAÇ

Süleyman Demirel Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü,
Yüksek Lisans Tezi, 99 Sayfa, Ağustos 2010

Danışman: Doç. Dr. Rifat OKUDAN

Bu tez, *ed-Dürretü'l-Fâhira* 'da anlatılan tasavvufi hayatı konu edinmektedir. Bu çalışmada, İbnü'l-Arabî'nin söz konusu eseri tanıtılmakta, hayatının ilk yarısını geçirdiği Mağrib ve Endülüs'te karşılaştığı sûfîlerin günlük yaşantıları, ibadetleri, kerametleri incelenmektedir. Ayrıca yazma halde bulunan eserin iki nüshadan karşılaştırmalı tahkiki yapılmıştır.

XII. ve XIII. asırlarda adı geçen coğrafyada zengin bir tasavvufi yaşam vardır. Sûfîler, hayata diğer insanlardan farklı bakmış ve buna göre yaşamışlardır. Bununla birlikte bu farklılıkları onları toplumdan uzak bir yaşama itmemiştir.

Anahtar Kelimeler: İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, Endülüs, Mağrib, Sûfî, Tasavvufi Hayat, Keramet.

ABSTRACT**THE ANALYSIS AND ASCERTAINMENT OF İBNÜ'L-ARABÎ'S *ed-DURRA el-FAKHIRA* NAMED BOOK****Yusuf Ramazan SARAÇ**

Süleyman Demirel University, Department of Basic Islamic Sciences,
Thesis of Master Degree, 99 Pages, May 2010

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Rifat OKUDAN

The goal of this study is to investigate the mystic life described in *ed-Durra el-Fakhira* and ascertain it. Basic starting point of the study is to search the sūfis' lives, worships, miracles that ibn Arabi met them in North Africa and Andalusia. Furthermore the study includes the comparative ascertainment of *ed-Durra el-Fakhira* from two manuscripts.

As a result, it is emerged that there is a fertile mystic life in XII. and XIII. centuries, at the region of above mentioned. Sūfis see the life in a new light and live according to this perception. However, this different view point does not carry them to isolate from public in which they live.

Keywords: İbnü'l-Arabî (Abenarabi), *ed-Durra el-Fakhira*, Andalusia, Moors/North Africa, Sūfi/Mystic, Mystic Life, Miracle.

ÖNSÖZ

Arberry'nin deyişiyile Arapların en büyük mistik dehası Muhyiddin İbnü'l-Arabî, adeta bir seyyah gibi Endülüs, Mağrib, Arabistan ve Anadolu'yu dolaşıktan sonra Suriye'de karar kılarak orada vefat etmiştir. Nazarî tasavvufta bir dönüm noktası olan İbnü'l-Arabî'nin düşünce ve duygu dünyası, karşılaştığı sayısız sûfiden aldığı ışıkla, bu yolculuk sayesinde aydınlanmıştır. Yetmiş beş yıl yaşayan İbnü'l-Arabî'nin, yaşamının neredeyse ilk yarısını geçirdiği Endülüs ve Mağrib, onun tasavvufla, sûfilerle tanıştığı, geleceğine yön verdiği topraklardır. Önce Mağrib'de sonra Dımaşk'ta kaleme alınan *ed-Dürretü'l-Fâhira*, bu büyük sûfinin manevi yolculuğunun ilk yarısında ona rehberlik eden sûfileri anlatmaktadır.

ed-Dürretü'l-Fâhira'yı tanıttığımız, tahlilini ve tahkikini yaptığımız bu çalışmada, yeteri kadar araştırma mevcut olduğu için, İbnü'l-Arabî'nin hayatına dair özel bir bölüm oluşturmadık. Bu konuda sadece *ed-Dürretü'l-Fâhira*'da kendisi hakkında verdiği bilgilerle yetindik.

Çalışmamız, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte, çalışmanın konusu, kapsamı, amacı, önemi, yöntemi gibi konulara yer verdik ve *ed-Dürretü'l-Fâhira* ile ilgili bazı çalışmalarını değerlendirdik.

Birinci bölümü eserin tanıtılmasına ayırdık. Dört alt başlıktan oluşan bu bölümde ilk olarak eserin yazılış sebebine, yazıldığı yer ve zamana, nüshalarına ve üslûbuna yer verdik. İkinci ve üçüncü başlıklarda eserde yer alan sûfileri, yaşadıkları coğrafyayı kısaca tanıttık. Bölümün sonunda ise İbnü'l-Arabî'nin kendisi hakkında verdiği bilgileri değerlendirdik.

Üç alt başlıktan oluşan ikinci bölümde eserin tahlilini yaptık. Bu bölümün ilk başlığında sûfilerin günlük yaşamlarını; geçimlerini nasıl sağladıklarını; halkla, yöneticilerle, görünmez varlıklarla ve birbirleriyle olan iletişimlerini inceledik. İkinci başlıkta sûfilerin karakterlerini, ölüme nasıl baktıklarını ve ibadetlerini değerlendirdik. Üçüncü başlıkta kerametleri ele aldık. İbnü'l-Arabî'nin keramete bakışını vererek başladığımız bu kısımda, çeşitli keramet türleriyle ilgili örnekler verdik ve gerekli değerlendirmelerde bulunduk.

Son bölümde eserin tahkiki yer almaktadır. Tahkiki sonlandırdıktan sonra eserin Muhammed el-Câdir tarafından tahkik edildiğini gördük. Ancak Câdir tek nüshadan (Esad Efendi) tahkik ettiği için, yaptığımız tahkikten vazgeçmedik. Hatta

Câdır'ın çalışmasını da bir istinsah gibi görüp tahkike ekledik. Tahkikte, iki nüshası bulunan *ed-Dürretü'l-Fâhira*'nın Esad Efendi nüshası esas alınmıştır. Bu nüsha diğerine göre daha açık yazılmış olması sebebiyle tercih edilmiştir. Tahlil bölümündeki dipnotlarda nüsha adı belirtilmeden verilen varak numaraları Esad Efendi nüshasına aittir. Diğer nüsha, dipnotta tam adıyla verilmiştir. Tahkikte Esad Efendi (س), Veliyyüddin Efendi (و) Câdır'ın çalışması (ا) harfleriyle remzedilmiştir. Esrin sağ ve sol yüzleri (أ – ب) harfleriyle gösterilmiştir.

Bu tez, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu kurallarına göre yazılmıştır. Metinde eser adları çok geçtiği için görünüşü olumsuz etkilememek adına eser isimleri bold değil italik gösterilmiştir. Bütünlük sağlanması düşüncesiyle dipnotlardaki eser adları da italik verilmiştir. Tarihler yerine göre parantez içinde veya dışında (638/1240) örneğindeki gibi verilmiştir. Bunlardan ilki hicrî ikincisi miladi yıldır.

Bu tezi hazırlarken iki danışmanla birlikte çalışma imkânı buldum. *ed-Dürretü'l-Fâhira*'yı çalışmaya vesile olan, desteğini esirgemeyen ilk danışman hocam Doç. Dr. Hülya KÜÇÜK'e; çalışmayı tamamlamama yardımcı olan ve yine her türlü desteğini aldığım danışman hocam Doç. Dr. Rifat OKUDAN'a; bu süreçte tavsiyeleriyle önemli katkılarda bulunan hocam Doç. Dr. Galip TÜRCAN'a teşekkür ederim.

Yusuf Ramazan SARAÇ

10.08.2010 - Isparta

İÇİNDEKİLER

TEZ SAVUNMASI VE SÖZLÜ SINAV TUTANAĞI	1
ÖZET	II
ABSTRACT	III
ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER.....	VI
KISALTMALAR.....	VIII

GİRİŞ

1. Çalışmanın Konusu ve Kapsamı.....	1
2. Çalışmanın Amacı ve Önemi.....	1
3. Çalışmanın Yöntemi.....	7

BİRİNCİ BÖLÜM

ed-DÜRRETÜ'L-FÂHİRA VE İBNÜ'L-ARABÎ

1. <i>ed-Dürretü'l-Fâhira</i> 'nın Yazılışı ve Üslûbu	8
1.1. Yazılış Sebebi Yeri ve Zamanı	8
1.2. Nüshaları.....	9
1.3. Üslûbu	12
2. <i>ed-Dürretü'l-Fâhira</i> 'da Adı Geçen Sûfiler	14
3. <i>ed-Dürretü'l-Fâhira</i> 'daki Sûfilerin Yaşadığı Dönemde Endülüs ve Mağrib	20
4. <i>ed-Dürretü'l-Fâhira</i> 'da İbnü'l-Arabî	22

İKİNCİ BÖLÜM

ed-DÜRRETÜ'L-FÂHİRA'NIN TAHLİLİ

1. Sûfilerin Hayatı ve Günlük Yaşamları.....	27
1.1. Geçim Yolları ve Dünyevî Tekliflere Tepkileri	27
1.2. Sosyal İlişkiler	29
1.2.1. Halkın Sûfilere Bakışı	29
1.2.2. Sûfiler ve Yöneticiler	33
1.2.3. Sûfilerin Birbirleriyle Olan İlişkileri.....	35
1.2.4. Sûfiler ve Görünmez Varlıklar.....	38
2. Sûfilerin Ahlakı ve İbadet Hayatları.....	41
2.1. <i>ed-Dürretü'l-Fâhira</i> 'da Sûfi Ahlakı ve Sûfilerin Ölümüne Bakışları.....	41
2.1.1. Sûfi Ahlakı.....	41

2.1.2. Ölüme Bakışları	45
2.2. Sûflerin İbadet Hayatı	48
2.2.1. İbadetleri	48
2.2.2. Kur'ân Sevgisi	50
3. Sûfler ve Keramet	52
3.1. İbnü'l-Arabî'nin Keramet Anlayışı	53
3.2. Mekân Değişirme	55
3.3. Gaybı Bilme	59
3.4. Maddenin Değişmesi	64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ed-DÜRRETÜ'L-FÂHİRÂ'NİN TAHKİKİ

1. Müellifin Önsözü	66
2. <i>ed-Dürretü'l-Fâhira</i>	66

SONUÇ	93
BİBLİYOGRAFYA	96
ÖZGEÇMİŞ	99

KISALTMALAR

A.Ü.	: Atatürk Üniversitesi
bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
d.	: Doğumu
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Der.	: Derleyen
GSE	: Güzel Sanatlar Enstitüsü
Ktp.	: Kütüphane
m.	: Miladi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
S.D.Ü	: Süleyman Demirel Üniversitesi
S.Ü.İ.F.D.	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
tah.	: Tahkik
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türk Diyanet Vakfı
vd.	: Ve Diğerleri
vr.	: Varak
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

1. Çalışmanın Konusu ve Kapsamı

Bu çalışmanın konusu İbnü'l-Arabî'nin (560/1165 - 638/1240) *ed-Dürretü'l-Fâhira* adlı eseri ve eserde anlatılan tasavvufî hayattır.

İbnü'l-Arabî'nin yaşadığı dönemde Mağrib'de¹ iki temel tasavvufî hareketten söz edilebilir. Bunlardan ilki “Meriye mektebi” olup temsilcileri İbnü'l-Arif (ö. 536/1141), İbn Berrecan² (ö. 536/1142) gibi önde gelen sûfilerdir. İbnü'l-Arabî'yi etkileyen Endülüslü sûfilerin çoğu bu mektebe mensuptur. Diğer hareketin en önemli temsilcileri ise Ebû Ye'za (ö. 572/1177), İbn Hirzihim (ö. 559/1163) ve Ebû Medyen'dir (ö. 594/1198).³ Mağrib tasavvufunun tartışmasız en büyük simalarından, Bicâyeli, Berberi sûfi Ebû Medyen, pek çok yönüyle İbnü'l-Arabî'yi etkilemiştir. İbnü'l-Arabî'nin yararlandığı sûfilerin önemli bir bölümü Ebû Medyen'in öğrencileridir.⁴

İbnü'l-Arabî fikir ve ruh dünyası bakımından oldukça geniş bir havzadan beslenmiştir. Onun yaşadığı dönemdeki Endülüs ve Mağrib, yukarıdaki akımları içermektedir. Bu akımları ele almak çalışmamızın kapsamını aşmaktadır. Bu nedenle çalışmamızı, *ed-Dürretü'l-Fâhira*'da anlatılan sûfilerle ve yaşadıkları coğrafyayla sınırlı tuttuk.

2. Çalışmanın Amacı ve Önemi

ed-Dürretü'l-Fâhira, İbnü'l-Arabî ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Eserde İbnü'l-Arabî'nin kişiliğiyle, ailesiyle, yaşamıyla, bazı tasavvufî meselelere

¹ Günümüzde Libya, Tunus, Cezayir, Fas ve Moritanya'yı içine alan bölge, İslam kaynaklarında “Mağrib” diye geçmektedir. Bu bölge, Mağrib-i Aksa, Mağrib-i Evsat ve Mağrib-i Edna şeklinde bölümlere ayrılmıştır. Meşrik'in sınırı olan Mısır'dan ötede yer aldığı için Endülüs'ü de Mağrib sayanlar olmuştur. Harekat, İbrahim, “Mağrib”, *DİA*, Ankara 2003, c. 27, s. 314.

² Geniş bilgi için bk. Küçük, Hülya – Küçük, Hamza, “Endülüs'ten Bir Sima: İbn Berrecan”, *S.Ü.İ.F. D.*, sayı: 14, s. 125-143; Karadeniz, Osman, “İbn Berrecan”, *DİA*, İstanbul 1999, c. 19, s. 371.

³ Addas, Claude, *İbn Arabî Kibrit-i Ahmer'in Peşinde*, çev. Atilla Ataman, İstanbul 2004, s. 67-73.

⁴ Yazıcı, Tahsin, “Ebû Meyden”, *DİA*, İstanbul 1994, c. 10, s. 186-187; Özköse, Kadir, “İbnü'l-Arabî'nin Şeyhi Ebû Medyen Şuayb el-Ensârî'nin Hayatı, Eserleri ve Tesir Halkası”, *Tasavvuf Dergisi*, Ankara 2008, sayı: 21, s. 97.

bakışıyla ilgili onun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayabilecek bilgiler bulunmaktadır.

Eserde kırk iki sūfiye yer verilmiştir. Bu sūfilerin yaşlı-genç, kadın-erkek ayrımı yapılmaksızın farklı meşreplere sahip olanları da içine alabilecek şekilde geniş bir yelpazeden seçilmiş olmaları, eserin önemini artırmaktadır. Sūfiler, isimleri verilerek tek tek anlatılmıştır. Bu nedenle eser, bu sūfilerle ilgili özel çalışmalar yapmak isteyen kimseler için kaynak niteliğindedir.

ed-Dürretü'l-Fâhira'yı önemli kılan bir diğer neden, o sūfilerin yaşadığı dönem ve coğrafyadaki tasavvufî hayat hakkında genel bir fikir veriyor olmasıdır. Çalışmamız, hem eseri tanıtmayı hem de yukarıda saydığımız konuları araştırmayı amaçlamaktadır.

Araştırmalarımızda *ed-Dürretü'l-Fâhira*'yla ilgili daha önce yapılmış Türkçe bir çalışmaya rastlayamadık. *ed-Dürretü'l-Fâhira*'nın İbnü'l-Arabî'nin bir başka eseri olan *Rûhu'l-Kuds* ile birlikte R. W. J. Austin tarafından 1970'lerin başında yapılmış kısmî bir İngilizce çevirisi bulunmaktadır.⁵ Bu çeviri tek bir nüsha -Esad Efendi nüshası- esas alınarak yapılmıştır. Austin'ın, o dönemde, şu an elimizde bulunan ve tarih bakımından yaklaşık üç yüz yıl daha erken olan ikinci nüshadan -Veliyyüddin Efendi Nüshasından- haberi olmadığı anlaşılmaktadır.⁶ Austin, elinde bulunan nüshada da okuma problemleri yaşadığını gizlememektedir.⁷ Bu yüzden çevirisinde ciddi hatalar vardır.

En dikkat çeken hatalardan biri Ebû Abdillah Muhammed b. el-Mücâhid'le ilgili olanıdır. *ed-Dürretü'l-Fâhira*'da anlatıldığına göre bu sūfinin yetmiş dinar borcu vardır. Borcunu ödemek için satabileceği yarım dirhem değerinde eski bir cübbeden başka bir şeyi yoktur. Sūfi, cübbesini, satması için bir simsara verir. Simsar cübbenin İbnü'l-Mücâhid'e ait olduğunu duyurunca bir tüccar yetmiş dinar teklif eder. İbnü'l-Mücâhid, kendi borcundan tamamen habersiz olan tüccarın teklif ettiği rakamın tam da ihtiyacı kadar olduğunu duyunca, bunun Allah'ın bir lütfu

⁵ Austin, R. W. J., *Sūfis of Andalusia*, Sherborne 1988. Austin'ın bu çevirisi "*Endülüis Sūfileri*" adıyla Türkçeye de çevrilmiştir. 2002'de Dharma yayınlarından çıkan ve Refik Algan tarafından yapılan bu çeviriyi görmedik ancak Austin'ın çevirisi olduğu bilgisine sahibiz. Bk. <http://dukkana.dharma.com.tr/V1/Pg/BookDetail/Number/20>, (11.05.2010); <http://books.google.com/books?id=cP0MAgAACAAJ&dq=inauthor:%22Refik+Algan%22&hl=tr&cd=4>, (11.05.2010).

⁶ Austin, *Sūfis of Andalusia*, s. 19.

⁷ Austin, *Sūfis of Andalusia*, s. 19.

olduğunu düşünerek mutluluk gözyaşları döker ve “İbnü’l-Mücâhid’in borcu da tam yetmiş dinardı” der. *ed-Dürretü’l-Fâhira*’da bu son kısım şöyle geçmektedir: “فاترق “الشيخ بيكى ويقول دين ابن المجاهد بسبعين ديناراً (Şeyh ağlayarak başını öne eğdi ve: ‘İbnü’l-Mücâhid’in borcu da yetmiş dinardı’ dedi.)⁸ Bu cümlede geçen “دين/borç” kelimesi, metinde harekesiz olduğu için, Austin tarafından “دين/din” şeklinde okunmuş ve cümle İngilizceye şöyle çevrilmiştir:

At this the Shaikh bowed his head and with tears in his eyes, said over and over again: So the religion of Ibn al-Mujahid is worth seventy dinars. (*Bunun üzerine şeyh gözyaşları içinde başını öne eğdi ve defalarca: İbnü’l-Mücâhid’in dini de yetmiş dinardı’ dedi.*)⁹

Austin’ın bu çevirisini temel kaynakları arasında kullanan, İbnü’l-Arabî’nin biyografisiyle ilgili en başarılı eserlerden biri kabul edilen *İbn Arabî Kibrit-i Ahmer’in Peşinde* adlı kitabın yazarı Fransız araştırmacı Claude Addas da *ed-Dürretü’l-Fâhira*’yı görmediği için bazı hatalara düşmüştür. İbnü’l-Arabî ile ilgili ulaşabildiği tüm eserleri değerlendirerek onun hayatını yazmaya çalışan Addas’ın *ed-Dürretü’l-Fâhira*’dan yararlanmaması elbette düşünülemezdi. Ancak Addas da Austin gibi *ed-Dürretü’l-Fâhira*’nın tek bir nüshası olduğunu düşünmüş ve o nüshaya da ulaşamadığını:

ed-Dürretü’l-Fâhira’nın uzun versiyonu kayıp haldedir, muhtasar versiyonunsa sadece tek bir nüshası mevcut gibi gözükmektedir. Maalesef bu nüshayı inceleme imkanı bulamadık, ama R.W.J. Austin, Soufis d’Andalousie içinde bu eserin kısmi bir tercümesini sunar.¹⁰

cümleleriyle ifade etmiştir.

Addas, *ed-Dürretü’l-Fâhira*’dan aktardığı bilgileri Austin’ın kısmen çevirdiğini söylediği İngilizce çevirinin Fransızca çevirisi üzerinden vermektedir.¹¹ İngilizce çevirideki hatalardan yukarıda söz etmiştik. Bu bir de Fransızcaya çevrilince hatalar metin kayıplarına kadar çıkmaktadır.¹²

⁸ İbnü’l-Arabî, Muhyiddin, *ed-Dürretü’l-Fâhira*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Koleksiyonu, no: 1777, 84-122vr., vr. 86a.

⁹ Austin, *Sûfis of Andalusia*, s. 148.

¹⁰ Addas, *İbn Arabî Kibrit-i Ahmer’in Peşinde*, s. 50, 42. dipnot.

¹¹ Mesela bk. Addas, *İbn Arabî Kibrit-i Ahmer’in Peşinde*, s. 50, 60. dipnot; s. 89, 161., 163. ve 173. dipnotlar; s.107, 42. dipnot; s. 144, 26. dipnot.

¹² Addas, *İbn Arabî Kibrit-i Ahmer’in Peşinde*, s. 86, 91. dipnotta ve s. 293, 48. dipnotta bazı bölümlerin Fransızca çeviride yer almadığını bizzat kendisi söylemektedir. Buradan anlaşılacağına

Addas'ın eserinde yanlış olduğunu tespit ettiğimiz bilgilerden biri İbnü'l-Arabî'nin annesiyle ilgilidir. Esad Efendi nüshasındaki hatalı bir yazımın, tek nüsha olsa bile yanlış olduğu anlaşılabilirken çevirilerle aynen aktarılmış olması, Addas'ı İbnü'l-Arabî'nin annesinin, babasının ölümünden kısa bir süre sonra vefat ettiği izlenimine götürmüştür. Oysa *ed-Dürretü'l-Fâhira*'da İbnü'l-Arabî'nin annesinin vefat ettiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Konuyla ilgili satırlar Addas'ın eserinde şu şekilde yer almaktadır:

(...) Peki ya annesi? Şeyh-i Ekber'in eserlerinde annesinin şahsiyetine dair berrak bir fikir edinebilmemizi sağlayacak hiçbir işarete rastlamadık. Rûhu'l-Kuds'ün iki yerinde ondan bahsedilmektedir: İlk parçadan İbn Arabî'nin annesine karşı hürmet ve sevgiyle dolu, itaatkar bir evlat olduğu anlaşılmaktadır ki bu bir Müslüman için olağan, bir veli içinse aksi düşünülemez bir haldir. (Rûhu'l-Kuds, no:18, s. 111) İkinci parça vesilesiyle de İbn Arabî'nin annesinin, kocasının ölümünden kısa bir süre sonra vefat ettiğini öğrenmekteyiz; öyle ki İbn Arabî ailesinin ihtiyaçlarını tek başına karşılamak zorunda kalmış ve bu durum aile içinde bazı çatışmalar zuhura getirmiştir. (Dürre, no:3, Soufis d'Andalousie içinde, s. 76)

Bu paragrafta “*Rûhu'l-Kuds*'ün iki yerinde” dedikten sonra ikinci parçanın *ed-Dürretü'l-Fâhira*'dan aktarılmış olması bir dikkatsizlik sonucu olsa gerektir. Addas, İbnü'l-Arabî'nin annesiyle ilgili bu ifadelerini başka bir yerde tekrarlamakta ve orada da aynı dipnotu kullanmaktadır.¹³

ed-Dürretü'l-Fâhira'da anlatıldığına göre Sâlihü'l-Âbid el-Adevî adlı keramet ehli bir sûfî, İbnü'l-Arabî'nin geleceği hakkında bazı bilgiler vermektedir. el-Adevî, İbnü'l-Arabî'nin babasının ve kız kardeşinin henüz zifaf gerçekleşmemiş olan nikâhlısının vefat edeceğini, kız kardeşlerinin ve annesinin bakımının kendi üstüne kalacağını, bu yüzden ailesi tarafından çalışmaya zorlanacağını, bu durumun kendisini başladığı manevî yolculuktan alıkoymaması gerektiğini söylemiş ve bazı tavsiyelerde bulunmuştur. Sûfinin söyledikleri aynen gerçekleşir. Bu konuşmanın yapıldığı sene tamamlanmadan İbnü'l-Arabî'nin kız kardeşinin nikâhlısı, konuşmadan altı sene sonra da babası vefat eder. Ancak annesinin vefat ettiğine dair hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Çevirilerde ve nihayet Addas'taki yanlış anlama, doğrusu “*فما كملت السنة حتى مات الزوج قبل الدخول و مات الوالد بعد هذا المجلس ست سنين*” (*kız kardeşimin nikâhlısı o sene tamamlanmadan zifaftan önce, babam da bu*

göre Addas İngilizce çeviriden de istifade etmektedir. Ancak eksik olmadığını düşündüğü yerlerde ısrarla Fransızca çeviriyi kaynak gösterdiğini görmekteyiz.

¹³ Addas, *İbn Arabî Kibrit-i Ahmer'in Peşinde*, s. 136, 53. dipnot.

konuşmadan altı sene sonra vefat etti) şeklinde olan ve Veliyyüddin Efendi nüshasında da bu şekilde geçen¹⁴ cümlenin Esad Efendi nüshasında müstensih hatasıyla “ماتت الوالدة” (*Annem öldü*)¹⁵ şeklinde bir farklılıkla yer almasından kaynaklanmıştır. Bu cümle Austin tarafından:

Before the end of the same year the Âmir(الزوج) died before his marriage with my sister could be consummated. Six years later my mother died. (*O yıl tamamlanmadan Âmir –kız kardeşin nikâhlısı- zıfaftan önce öldü. Altı yıl sonra da annem öldü.*)¹⁶

şeklinde çevrilmiştir. Austin ve Addas'ın Veliyyüddin Efendi nüshasını görmemeleri onları mazur kılmamaktadır. Zira sûfi el-Adevî'nin “Baban ve kız kardeşinin nikâhlısı ölecek, annen ve kız kardeşlerinin sorumluluğu senin üstüne kalacak” ifadesini doğru anlamış görünmektedirler.¹⁷ Sıra kerametın gerçekleşmesine geldiğinde baba yerine annenin ölmüş olması dikkat çekmeli ve hatalı bir yazım olabileceği tahmin edilmeliydi. Bu hatanın tahmin edilemediğini ve metne sadık kalındığını kabul edelim. Bu defa da kız kardeşin nikâhlısıyla, annenin ölmüş olması gerekirken, babanın öldüğü bilgisine nasıl varılmıştır? Doğrusu, İbnü'l-Arabî'nin, babasının ölümünden sonra annesi, kız kardeşleri ve amcasının oğluyla birlikte Fas'a geçtiği ve kız kardeşlerini orada evlendirdiği şeklinde olmalıdır.¹⁸

Yine bu olayla ilgili olarak, İbnü'l-Arabî'nin, Fas'a geçmeden önce, Halife Ya'kûb'la¹⁹ yaptığı bir görüşme vardır. Addas bu görüşmeyi İbnü'l-Arabî'nin ağzından şöyle nakleder:

(...) Daha sonra Emirü'l-Mü'minin'in huzuruna çıktım. Bana himaye edilmeleri gereken iki kız kardeşimi sordu. Durumlarını anlattığımda onlar için münasip kocalar bulmamı tavsiye etti. Bunu en kısa sürede yapmak istediğimi söylediğimde “O kadar aceleci olma, onlar bana da emanet sayılır, onları korumak benim de vazifem” diye cevap verdi.[...] Yanından ayrılmamdan kısa bir süre sonra, Emir'in kız kardeşlerime ihsanda bulunma teklifini yinelemek üzere bir elçi geldi. Elçiye

¹⁴ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, Süleymaniye Ktp., Veliyyüddin Efendi Koleksiyonu, no: 1800/19, 201b-144b vr., vr. 191b.

¹⁵ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 90a.

¹⁶ Austin, *Sûfis of Andalusia*, s. 75.

¹⁷ Austin, *Sûfis of Andalusia*, s. 75; Addas, *İbn Arabî Kibrit-i Ahmer'in Peşinde*, s. 136.

¹⁸ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 90b-91a.

¹⁹ Muvahhid'lerin dördüncü hükümdarı olan Ya'kûb el-Mansur, 1184-1199 yılları arasında hüküm sürmüştür. Özdemir, Mehmet, “Muvahhidler”, *DİA*, İstanbul 2006, c. 31, s. 410.

teşekkür ettim ve ailemle bir amcaoğlumu alarak derhal Fas'a doğru yola çıktım. (Dürre no:3, Soufis d'Andalousie içinde)²⁰

Bu olay *ed-Dürretü'l-Fâhira*'da şöyle geçmektedir:

(...) Daha sonra emirle bir araya geldik. Kız kardeşlerimin durumunu sordu, anlattım. Bana “İstersen onlara denk birilerini bul veya ben Muvahhidlerden onlara denk birilerine bakayım” dedi. Ben “Onlara uygun birilerini arıyorum” deyince “O halde elini çabuk tut, ayrıca onların çeyiz ve masrafları bize aittir” dedi. Hâcibini çağırarak, bizden gece veya gündüz ne zaman haber gelirse, derhal hazırlıkların yapılması hususunda emir verdi ve bu durumu sıkı sıkı tembih etti. Oradan ayrılıp evime doğru yola koyulduğumda arkamdan bir elçi gönderip denklik konusunu pekiştirdi. Elçiye teşekkür ettikten sonra ailemi alarak amcamın oğluyla birlikte Fas'a gittik. Bir süre sonra Emir, Ebû Kasım b. Nusayr'a beni sormuş. “Ailesiyle birlikte Fas'a gitti” cevabımı alınca birkaç kez “Sübhanallah” demiş.²¹

Bu iki metin arasında neticesi yukarıdaki kadar ileri boyutta olmasa da taban tabana farklılıklar bulunmaktadır. Addas'ın aktardığı metinde “Bunu en kısa sürede yapmak istediğimi söylediğimde (...)” diyen İbnü'l-Arabî'nin, kız kardeşlerini evlendirmede aceleci davrandığını, Halife'nin ise “O kadar aceleci olma” diyerek onu sakin olmaya davet ettiğini anlamaktayız. Oysa ikinci ve orijinal metinde geçen bunun tam aksidir. “Onlara uygun birilerini arıyorum” diyen İbnü'l-Arabî teenni ile hareket ederken, “O halde elini çabuk tut” diyen Halife acele etmektedir. Halife'nin acele etmesi, denklik konusunu öne çıkarması, onlar için kendi sülalesinden (Muvahhidlerden) birilerini teklif etmesi, İbnü'l-Arabî'nin kız kardeşleri için düşündüğü birilerinin olduğu ihtimalini akla getirmektedir ki, Halife gibi düşünmeyen İbnü'l-Arabî, haber vermeksizin ailesiyle birlikte Fas'a gitmiştir. Ayrıca bu olayın, Austin'ın kullandığı nüshada da hiçbir fark olmaksızın bizim anlattığımız şekilde olmasına rağmen Addas'ın kitabında değişikliğe uğramış olması şaşırtıcıdır.

Görüldüğü üzere hem tek bir nüshadan hem de tahlil, tenkit yapılmadan hazırlanan çeviriler ve bu çeviriler üzerinden yapılan tespitler, ciddi hatalar barındırabilmektedir.²²

²⁰ Addas, *İbn Arabî Kibrit-i Ahmer'in Peşinde*, s. 158.

²¹ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 90a-90b.

²² *İbn Arabî Anısına Makaleler* adlı eserde İbnü'l-Arabî'nin hayatının anlatıldığı bölümde, süre de verilerek, İbnü'l-Arabî'nin annesinin, babasından üç sene sonra vefat ettiği söylenmiştir. Bunun için *Rûhu'l-Kuds*'e atıf yapılmış ama kaynak olarak Addas verilmiştir. Oysa Addas'ın bu örnekte, *Rûhu'l-Kuds* ile *ed-Dürretü'l-Fâhira*'yı karıştırmış olduğunu yukarıda söylemiştik. Bk. Uluç, Tahir, “İbn Arabî'nin Hayatı”, *İbn Arabî Anısına Makaleler*, İstanbul 2002, s. 14.

ed-Dürretü'l-Fâhira'nın yalnızca Esad Efendi nüshası kullanılarak yapılan bir tahkiki 2006'da Amman'da basılmıştır. Bu tahkik, tek nüshadan yapıldığı için, yukarıda İbnü'l-Arabî'nin annesiyle ilgili tespit edilen hata dâhil bazı yanlışlıklar ve eksiklikler içermektedir.²³

3. Çalışmanın Yöntemi

Çalışmamızda, olay ve olguları betimlemeyi, anlamayı, sınıflandırmayı amaçlayan betimleyici araştırma yöntemi²⁴ kullanılmıştır.

Tanıtıcı, durum belirleyici nitelikte olan betimleyici araştırmalarda amaç, belirli bir ana kütlenin ilgi duyulan özelliklerini ortaya koymaktır.²⁵ Tanıtıcı araştırmalar, monografiler ve tarihsel araştırmalar olmak üzere ikiye ayrılır. Monografiler, olay ve olguları olduğu gibi tanıtmaya yarayan, temsil edici özelliğe sahip olaylardan genel ilkelere ulaşmayı sağlayan bir yaklaşımdır. Tarihsel araştırmalar ise geçmişteki bir kişi, topluluk, olay/olayları inceler. Bu son türdeki araştırmalar, yazılı belge ve kalıntılar üzerinden yürütülür. Çalışmamız, geçmişteki insanlarla ilgili olay ve olguların olduğu gibi tanıtılması ve bu tanıtımın tarihi bir belge üzerinden yapılması yönüyle tarihsel tanıtıcı bir araştırma özelliğini taşımaktadır.

Veri toplarken seçilen araştırma yöntemlerine uygun davranılmıştır. Bu amaç doğrultusunda belge incelemesi, içerik çözümlemesi gibi veri toplama teknikleri kullanılmıştır.

²³ İbnü'l-Arabî, *Muhtasari'd-Dürreti'l-Fâhira fî Men İntefa'tü bihî fî Tarîki'l-Âhira*, tah. Muhammed Edîb Câdir, Amman 2006.

²⁴ Baydar, Metin Lütfi-Gül, Hüseyin-Akçil, Ata, *Bilimsel Araştırmanın Temel İlkeleri*, Isparta 2007, s. 125.

²⁵ Seyidoğlu, Halil, *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, İstanbul 1995, s. 21.

BİRİNCİ BÖLÜM

ed-DÜRRETÜ'L-FÂHİRA VE İBNÜ'L-ARABÎ

1. *ed-Dürretü'l-Fâhira*'nın Yazılışı ve Üslûbu

1.1. Yazılış Sebebi Yeri ve Zamanı

ed-Dürretü'l-Fâhira bir istek üzerine kaleme alınmıştır. İbnü'l-Arabî'nin sevdiği bir arkadaşı²⁶ ondan, ahiret yolunda kendilerinden yararlandığı kimselerden sözeden bir kitap yazmasını istemiştir. İbnü'l-Arabî *ed-Dürretü'l-Fâhira*'yı arkadaşının bu isteği üzerine kaleme aldığını şu cümlelerle anlatmaktadır:

Arkadaşım benden böyle bir kitap isteyince, Allah'ın yardımıyla, hakikat yolunda bulunan ârif, sâlih, ehlullah olan büyük şeyhlerden bazılarını anlatan bu özet çalışmayı kaleme aldım. Kendileriyle karşılaştığım, görüştüğüm, sohbet ettiğim bazı kimselerden büyük-küçük, kadın-erkek (ayrımı yapmaksızın) hatırlayabildiğim ölçüde bahsettim. Bu kimselerin her birinden hikmetli bir hikâye veya sıra dışı bir olay ya da bir öğüt naklettim. Daha pek çok sûfi vardı ama hepsini almadım.²⁷

İbnü'l-Arabî daha önce, tam da arkadaşının isteğini karşılayan türden bir kitap yazdığını ve adının *ed-Dürretü'l-Fâhira* olduğunu söylemektedir. Ancak arkadaşı kendisinden kitap istediği zaman İbnü'l-Arabî Dımaşk'tadır ve orijinal *ed-Dürretü'l-Fâhira*'yı Mağrib'de bırakmıştır. Bu nedenle arkadaşına, önceden yazmış olduğu kitabın bir özetini yazıp verir. Elimizdeki eser İbnü'l-Arabî'nin Mağrib'de bıraktığı asıl kitabın, Dımaşk'ta kaleme alınan özetidir.²⁸ İbnü'l-Arabî eserin bir yerinde, sûfilerden biriyle ilgili anlatacaklarını bitirip diğer sûfiye geçerken, önceki sûfiye dair daha anlatacak çok şey olduğunu, ancak bunları asıl kitapta zikrettiğini şu şekilde ifade eder:

Onunla ilgili anlatacak daha pek çok haber var ama özet olsun diye çoğunu terk ettik. Burada terk ettiklerimizi asıl kitapta zikrettik. Bu, o kitabın muhtasarıdır.²⁹

²⁶ Bu arkadaşı İbn Seydebun olabilir. Austin, *Sûfis of Andalusia*, s. 19.

²⁷ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 84a.

²⁸ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 84a, 86b, 102a.

²⁹ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 92b.

Asıl kitap mevcut görünmemektedir. Elimizde bulunan eser *ed-Dürretü'l-Fâhira*'nın özetidir ve aslıyla aynı ada sahiptir.³⁰

Austin, İbnü'l-Arabî'nin Mağrib'de bıraktığını söylediği orijinal *ed-Dürretü'l-Fâhira*'nın, 600/1203'den önce kaleme alınmış olması gerektiğini söylemektedir. Zira 600/1203 tarihli *Rûhu'l-Kuds*'te *ed-Dürretü'l-Fâhira*'ya atıf yapılmıştır.³¹

ed-Dürretü'l-Fâhira'nın özeti aslından çok sonra yazılmıştır. Bir defa bu tarih her halükarda 608/1211'den sonradır. Çünkü Ahmed eş-Şerîfî adlı sûfînin bu tarihte vefat ettiği bilgisi eserde yer almaktadır.³² İbnü'l-Arabî'nin en yakın arkadaşlarından biri olup yirmi üç yıl boyunca onun yanından ayrılmayan Abdullah Bedr el-Habeşî'nin de Malatya'da İbnü'l-Arabî'nin evinde vefat ettiği eserde geçmektedir.³³ el-Habeşî'nin vefatı 618/1221'dir.³⁴

Eserde Hafsî emirlerden Yahya b. İshak'tan söz edilir. Bu valinin İfrikiyye'de iktidarı ele geçirip emir olarak anılmaya başladığı tarih 627/1229'dur.³⁵ *ed-Dürretü'l-Fâhira*'nın özeti 627/1229 ile İbnü'l-Arabî'nin vefat ettiği 638/1240 yılları arasında yazılmış olmalıdır. Neticede *ed-Dürretü'l-Fâhira*'nın Mağrib'de kalan ve akıbeti bilinmeyen aslıyla Dımaşk'ta yazılan ve elimizde istinsah nüshaları bulunan özeti arasında yaklaşık otuz sene fark olduğu anlaşılmaktadır.

Yukarıda verdiğimiz bilgilerden, *ed-Dürretü'l-Fâhira*'nın özetine, aslında olmayan ilaveler yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle özet niyetiyle kaleme alınmış olsa da, eserin, içerdiği yeni bilgilerle orijinallik kazanmış olduğunu söyleyebiliriz.

1.2. Nüshaları

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, *ed-Dürretü'l-Fâhira* adını taşıyan üç eser vardır. İlki Gazzâlî'ye (ö. 505/1111) ait olan *ed-Dürretü'l-Fâhira fî Keşf-i Ulûmi'l-*

³⁰ Austin, *Sûfis of Andalusia*, s. 18.

³¹ Austin, *Sûfis of Andalusia*, s. 19. Uludağ, Süleyman, *İbn Arabî*, Ankara 1995, s. 37.

³² İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 95a.

³³ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 119b-120a.

³⁴ Addas, *İbn Arabî Kibrit-i Ahmer'in Peşinde*, s. 248.

³⁵ Hafsî Hanedanına mensup olan emir Ebû Zekerriyya Yahya b. İshak önce Muvahhid'ler tarafından 1228'de Kâbis valisi tayin edilmişken Muvahhid'lerle Hafsî hanedanının arasının açılmasıyla isyan bayrağını çekerek 1229'da İfrikiyye'yi ele geçirmiş ve 1574'te Kılıç Ali Paşa'nın Tunus fethine kadar sürecek Hafsî Devletinin kurucusu olmuştur. Razûk, Muhammed, "Hafsiler", *DİA*, İstanbul 1997, c. 15, s. 125-128.

Âhira, ikincisi Molla Câmi'ye (ö. 897/1492) ait olan *ed-Dürretü'l-Fâhira fî Tahkîk-i Mezhebi's-Sûfiyye ve'l-Hükemâ* adlı eserlerdir. Üçüncüsü de İbnü'l-Arabî'ye aittir. Bu eserin tam adı *ed-Dürretü'l-Fâhira fî Zikri Men İntefa'tu bihî fî Tarîki'l-Âhira*³⁶ veya *ed-Dürretü'l-Fâhira fî Zikri Men İntefa'tu bihî fî Tarîki'l-Âhira min İnsân ve Hayevân ve Nebât ve Ma'den*³⁷ şeklindedir.

İbnü'l-Arabî'nin eserinin tespit edebildiğimiz iki nüshası bulunmaktadır:

1. Süleymaniye Ktp., Veliyyüddin Efendi Koleksiyonu, no: 1800/19, 201b 144b vr. Her varak 15 satırdır. Dili Arapçadır. Mübhem hatla yazılmıştır. Bölüm başlarındaki kelimeler kırmızı renktedir. Bölüm içinde birden fazla anekdot aktarılmışsa, her bir anekdotun arası “inteha”(bitti) anlamına gelen kırmızı bir “he” harfiyle ayrılmıştır. İstinsah tarihi 715/1316'dır. Müstensihin adı Muhammed el-Bîcânî'dir. Bu nüsha aynı anda iki eser daha barındırmaktadır. Bu eserler yine İbnü'l-Arabî'ye ait olan “*Hilyetü'l-Abdal*” ve “*el-Emrü'l-Muhkemi'l-Marbût fî Mâ Yelzem Ehl-i Tarikillah Te'ala*”dır. Bu nedenle otuz bir varak haricinde her varakta birisi enine ikisi boyuna olmak üzere üç sütun bulunmaktadır. Her bir sütun bir kitap için ayrılmıştır. Sayfalar sabit tutulduğunda okuyucuya göre ters durmayan sütunların toplamı, bir kitabı oluşturmaktadır. Kalan otuz bir varakta ise enine olan sütundaki eser bittiği için iki kitap devam etmektedir.

2. Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Koleksiyonu, no: 1777, 84-122vr. İlk varak 14, diğer varaklar 15, son varak ise 8 satırdır. Talik yazı kullanılmıştır. Bölümleri ve her bir bölümdeki parçaları ayıran kelimeler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. İstinsah tarihi 1006/1598'dir. Müstensihin adı Zekeriyya b. Hızır b. Ali b. Tâhir el-Aytenîsî'dir. Çalışmamızda hem diğerine nispetle kolay okunabildiği hem de fazladan üç sûfi içerdiği için bu nüshayı esas aldık. Bu nedenle herhangi bir kayıt vermeksizin dipnotta “İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr.” şeklinde verdiğimiz

³⁶ Cebecioğlu, Ethem, “Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (560/1165-638/1240) Hayatı ve Eserleri”, *Tasavvuf Dergisi*, Ankara 2008, sayı 21, s. 18; Austin, s. 18.

³⁷ İbnü'l-Arabî, *İcâzetnâme: İbn Arabî'nin Kendi Kaleminden İcazet Aldığı Hocaların ve Yazdığı Eserlerin Listesi*, çev. Veysel Kaya, *Tasavvuf Dergisi*, Ankara, 2008, sayı: 21, s. 531-532.

varak numaraları bu nüshaya aittir. Diğer nüshaya atıfta bulunduğumuzda onun tam adını verdik.

ed-Dürretü'l-Fâhira'nın, *Rûhu'l-Kuds* ile birlikte İngilizce çevirisinin olduğunu söylemiştik. Bu eserin tam adı “*Sûfis of Andalusia: The Rûh al-quds and al-Durrat al-fakhirah of İbn Arabî*”dir. *Rûhu'l-Kuds* ile *ed-Dürretü'l-Fâhira* aynı nitelikte ve kısmen ortak içeriğe sahip eserler olduğu için birlikte çevrilmiştir. *Rûhu'l-Kuds*'te elli beş, *ed-Dürretü'l-Fâhira*'da kırk iki sûfi vardır. İki eserde de yer alan sûfilerin yirmi altısı ortaktır. Dolayısıyla her iki eserde toplam yetmiş bir sûfi bulunmaktadır.³⁸ Austin bu çalışmasını yaparken *Rûhu'l-Kuds*'ü esas almış, orada bulunmayan bilgileri de “from *al-Durrat al-Fakhirah*”(*ed-Dürretü'l-Fâhira*'dan) diyerek ilave etmiştir.

ed-Dürretü'l-Fâhira'nın Esad Efendi koleksiyonunda 1777 numarada kayıtlı nüshasını kullanan ve orijinalinin mevcut olmadığını söyleyen Austin, 1006/1598 tarihli bu nüshanın tek kopya olduğunu düşünmektedir.³⁹ Oysa araştırmamızda ikinci bir nüshanın varlığını tespit ettik. Veliyyüddin Efendi koleksiyonu 1800/19 numarada kayıtlı olan bu nüsha 715/1316 tarihli olması bakımından daha değerlidir.

İki nüsha arasındaki en büyük fark, Esad Efendi nüshasında fazladan üç sûfi bulunmasıdır. Veliyyüddin Efendi nüshasının tarih olarak müellife daha yakın olması, Esad Efendi nüshasındaki üç sûfinin esere sonradan eklenmiş veya bu sûfilerin yanlışlıkla *Rûhu'l-Kuds*'ten alınmış olabileceğini akla getirmektedir. Zira bu üç sûfi, her iki kitapta ortak olarak bulunduğunu söylediğimiz yirmi altı sûfinin içindedir. Brockelmann dâhil pek çok kimsenin *Rûhu'l-Kuds* ile *ed-Dürretü'l-Fâhira*'yı karıştırıp *Rûhu'l-Kuds*'ün bazı kopyalarını *ed-Dürretü'l-Fâhira* zannetmiş olması⁴⁰ da bu ihtimali destekler görünmektedir. Ancak bu güçlü ihtimal, *ed-Dürretü'l-Fâhira*'nın bu üç sûfiyle ilgili *Rûhu'l-Kuds*'te olmayan bazı bilgileri barındırıyor olması nedeniyle gerçek olma şansını önemli ölçüde yitirmektedir. Böyle olunca, her ne kadar istinsah tarihi itibarıyla müellifine yaklaşık üç asır daha yakın olsa da, Veliyyüddin Efendi nüshasının eksik olma ihtimali kuvvetlidir. Veliyyüddin Efendi nüshasında bulunmayan üç sûfinin kimler olduğu sûfilerin tanıtıldığı bölümde belirtilmiştir.

³⁸ Austin, *Sûfis of Andalusia*, s. 19.

³⁹ Austin, *Sûfis of Andalusia*, s. 19.

⁴⁰ Austin, *Sûfis of Andalusia*, s. 19.

Ayrıca iki nüsha arasında bazı kelime farklılıkları vardır. Sûfilerin sıralanışı bakımından ise her hangi bir değişiklik yoktur.

ed-Dürretü'l-Fâhira'nın tek nüshadan tahkikini yapan Muhammed el-Câdır, elimizde bulunanlardan başka iki yazma daha bulunduğunu ancak onlara ulaşamadığını söylemektedir. Bunlardan ilkinin Dâru'l-Kütübi'l-Mısıryye, Tasavvuf, 4291 numarada kayıtlı olduğunu Hâmid Tâhir'in *İbn Arabî ve Rûhu'l-Kuds* kitabında geçen bir bilgiye dayandırmaktadır. İkinci nüshanın Berlin 2958 Spr 1958 / 61-78 kaydıyla Brockelman'da geçtiğini söyleyen Câdır, bu eserin *Rûhu'l-Kuds*'ün bir parçası olabileceğini belirtmektedir.⁴¹

1.3. Üslûbu

ed-Dürretü'l-Fâhira hem hâtîrât, hem biyografi, hem de kerâmât-ı evliyâ türünün özelliklerini taşıyan bir kitaptır. Bu nedenle eserin, yazarını bazı kriterler benimsemeye itmiş olabileceği söylenebilir. Esere alınan sûfilere seçici davranılmış olması buna örnektir. İbnü'l-Arabî pek çok sûfiyle karşılaştığını,⁴² hatta bir defasında tek bir günde Mekke'de yetmiş iki sûfiye rastladığını, hepsinde keramet gördüğünü,⁴³ ama uzatma endişesiyle eserine almadığını söylemektedir.⁴⁴

Sûfiler arasında bir eleme yapılmış olduğu kesindir; ancak elemenin neye göre yapılmış olduğu çok belirgin değildir. İbnü'l-Arabî, Ahmed el-Uraybî'yi anlatırken şöyle bir bilgi vermektedir:

Uraybî, Ebû Abdillâh b. el-Havvâs'ın meclisinde tövbe etti. Onun bu şeyhini (Havvâs'ı) gördüm, arkadaşlığımız da oldu ama onu burada zikretmedim, çünkü bu tabakadan değildi.⁴⁵

Buna göre İbnü'l-Arabî belli bir tabaka olarak gördüğü sûfilere eserine almıştır. Ancak bu tabakanın da neye göre belirlendiğini tahmin etmek güçtür. Çünkü eserde her türden sûfi vardır. Coğrafi bir sınırlandırma da getirememekteyiz. Kırk iki sûfinin büyük çoğunluğu Endülüslü ve Mağribli olsa da Mekke'de yaşayıp yine

⁴¹ İbnü'l-Arabî, *Muhtasari'd-Dürreti'l-Fâhira fî Men İntefa'tü bihi fî Tarîki'l-Âhira*, s. 16

⁴² İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 84a.

⁴³ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 121b.

⁴⁴ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 121a.

⁴⁵ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 100a.

orada ölen sûfiler de vardır.⁴⁶ Sûfilerle yaptığı arkadaşlık süresi de belirleyici sayılamaz. Zira kimi sûfiyle sıkça görüşüyorken kimiyle bir süre bulunmuş ve bir daha görüşmemiştir. Bazılarıyla da o sûfinin vefatına kadar birlikte olmuştur.

Eserine aldığı sûfileri rasgele bir şekilde vermemiş, belli bir sıra gözetmiştir. Bunun böyle olduğunu yaptığı atıflardan anlamaktayız. Mesela Ebû Ali Hasan eş-Şekkâz'ı anlatırken:

Ben cahiliye dönemindeyken, amcamdan dolayı çoğu kez bizim yanımızda kalırdı. Amcam Sâlih biriydi. Onunla ilgili şeyleri bundan sonra anlatacağım inşallah.⁴⁷

demektedir. Yine yirmi dördüncü sıradaki sûfiyi anlatırken, henüz anlatmamış olduğu bir sûfinin adını zikreder ve “ileride ondan bahsedeceğim” der.⁴⁸ Bahsedeceğini söylediği kişiye kırkıncı sırada yer verir. Bunun gibi atıflardan, sıralamanın gelişigüzel olmadığı anlaşılmaktadır. İbnü'l-Arabî *ed-Dürretü'l-Fâhira*'ya aldığı sûfileri bilinçli olarak seçmiş ve bilinçli bir sıra ile takdim etmiştir.

Hepsi için söz konusu olmasa da sûfileri anlatmaya başlarken kısaca “Büyüklerdendi”, “Zamanının bir tanesiydi”, “Dağların şeyhi”, “Kur'ân ehli büyüklerdendi”, “Tunus hatibiydi” gibi birkaç kelimeyle tanım yapmakta, sonra nereli olduğunu ve/veya nerede yaşadığını söylemektedir. Bu girişin ardından o sûfiyle ilgili önemli gördüğü bilgileri aktarmaktadır.

İbnü'l-Arabî *ed-Dürretü'l-Fâhira*'da zikrettiği sûfilerin hepsiyle görüşmüş, görüşmediği kimseleri eserine almamıştır.⁴⁹ Mesela Ebû Meyden, İbnü'l-Arabî'de önemli ölçüde etki bırakmış bir sûfidir. Nitekim *ed-Dürretü'l-Fâhira*'nın pek çok yerinde adı geçer. Ancak kendisiyle görüşemediği için eserinde ona yer ayırmamıştır. Bununla birlikte, bizzat şahit olmadığı olaylar da anlatmıştır. Bazı kerametleri, sûfinin yakın hizmetinde bulunan veya keramete konu olan kişiden duymuş ve eserine almıştır.⁵⁰ Kısaca İbnü'l-Arabî görmediği olayı anlatmış ama görmediği sûfiden bahsetmemiştir.

⁴⁶ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 112b.

⁴⁷ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 98b.

⁴⁸ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 109a.

⁴⁹ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 84a.

⁵⁰ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 102a.

Sûflere ayrılmış bölümlerde, söz konusu sûfiyle doğrudan ilgisi olmayan olaylardan da bahsedilmiştir. Mesela, İbn Zeyn el-Yâbüri adlı sûfi anlatılırken İbn Hamdin adındaki Kurtuba kadısının yaşadıklarına yer verilmiştir.⁵¹

Kırktan fazla yer, sekiz mescit/cami adının geçtiği *ed-Dürretü'l-Fâhira*'da dört ayete ve altı hadise atıf yapılmıştır. Ayetlerden ikisi, hadislerden de üçü tam olarak verilmiş diğerlerine dolaylı şekilde işaret edilmiştir.

2. *ed-Dürretü'l-Fâhira*'da Adı Geçen Sûfler

ed-Dürretü'l-Fâhira'da kendisinden bir bölüm ayrılarak bahsedilen kırk iki sûfi vardır. Veliyyüddin Efendi nüshasında bu sayı otuz dokuzdur. Sadece adı geçen veya tek cümleyle bahsedilen sûfler de eklendiğinde sayı altmışı geçmektedir. Kırk iki sûfiden dördü kadındır.⁵²

Bu bölümde sırasıyla sûflerin isimlerini, varsa doğdukları ve/veya yaşadıkları şehirleri, öğrencilerini, hocalarını, önemli bilgileri topluca vermek istiyoruz:

1. Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Mücâhid. Maliki fakihlerindedir. İşbiliyye'de yaşamıştır. Ebû Abdillâh b. Kassum, Ebû İmran el-Mirtûlî, eş-Şinterini, el-Asbahi ve İşbiliyye halkının sâlihlerinden olan büyüklerin onun terbiyesinden geçmiştir. el-Mugayberat mescidinde ders vermiştir.
2. Ebû Abdillâh b. Kassum. Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Mücâhid'in öğrencisi ve halifelerindedir. Muhtemelen İşbiliyye'de yaşamıştır.
3. Ebu'l-Haccâc Yûsuf eş-Şuburablî. İşbiliyye'nin doğusunda bulunan Şubarbul adında bir köye nispetle eş-Şuburablî denmiştir. Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Mücâhid'in halifelerindedir.

⁵¹ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 116a.

⁵² Bu kadın sûflerle ilgili detaylı bilgi için bk. Küçük, Hülya, "Anne Nûr el-Ensâriyye'den Âlime-i Hicâz Fâhru'n-Nisâ'ya: Muhyiddîn İbn Arabî'nin Çevresindeki Hanımlar", *Tasavvuf Dergisi*, Ankara 2009, sayı 23, s. 193-219.

4. Ebu'l-Abbas b. Nâce. İsbiliyye'de yaşamıştır.
5. Sâlihu'l-Âbid el-Adevî. İsbiliyye'de yaşamıştır. İbnü'l-Arabî yaklaşık on üç yıl onun sohbetinde bulunmuştur.
6. Ebû Abdillâh eş-Şerefi. İsbiliyye'nin doğusundandır.
7. Muhammed b. el-Hayyât. İbnü'l-Assad olarak da bilinir. İsbiliyyelidir. Mısır'da vefat etmiştir. İbnü'l-Arabî otuz seneden fazla bu sûfinin sohbetinde bulunmuştur.
8. Ahmed b. el-Assâd. Muhammed b. el-Hayyât'ın kardeşidir. İsbiliyyelidir. Mısır'da vefat etmiştir. Mısır'da Ahmed el-Hariri diye tanınır. Kardeşi Muhammed b. el-Hayyât'ın meclisinde tövbe etmiş, ona hizmet etmiştir. Ebû Ahmed b. es-Seydebun, el-Uraybi, İbn Cüneyd ve daha başkalarının sohbetinde bulunmuştur.
9. Ebu'l-Hasan el-Mutahnâlî. İbnü'l-Arabî on yıl bu sûfinin sohbetinde bulunmuştur.
10. Ahmed eş-Şerîşî. Ebû Ahmed b. Seydebun'un öğrencisidir. Onun terbiyesi altında yetişmiştir. 608'de Sa'b-u Alî'de vefat etmiştir. İbnü'l-Arabî seneler sonra Dımaşk'ta karşılaştığı bu sûfiyle, sûfinin vefatına kadar birlikte olmuştur.
11. Fâtımâ b. İbni'l-Müsenna. Müçtehitlerdendir. İbnü'l-Arabî onu tanıdığı anda bu sûfi doksan altı yaşındadır. İsbiliyye'de yaşamıştır.
12. Ebû Abdillâh Muhammed b. Cumhur.
13. Ebû Ali Hasan eş-Şekkâr. İbnü'l-Arabî'nin amcasının arkadaşlarındandır.

14. Abdullah İbnü'l-Arabî. İbnü'l-Arabî'nin amcasıdır. Oldukça ileri bir yaşta tövbe etmiştir. Tövbesinden sonra üç yıl yaşamıştır.
15. Ahmed el-Uraybî. Endülüs'ün batısında, İşbiliyye'ye yakın bir yerde yaşamıştır. Ebû Abdillâh b. el-Havvas'ın meclisinde tövbe etmiştir. Azize isminde bir öğrencisinin ve yakın hizmetinde bulunan Muhammed adında birinin olduğu bilgisi *ed-Dürretü'l-Fâhira*'da yer almaktadır.
16. Abdullah b. Üstâz el-Mevrûrî. Ebû Medyen, İbn Seydebun, Abdurrezzak, Ebû Bedv, el-Muğavir, el-Kemal ve Ebû Abdillâh b. Hasan'ın sohbetinde bulunmuştur. İbn Hasan, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hayyât, Muhammed es-Sekri, Ahmed el-Levsi, Muhammed b. el-Fazl, Ahmed el-Hariri, İbnü'l-Assad ve İbnü'l-Mehabbe gibi ileri gelen kimselerle görüşmüştür. İbnü'l-Arabî onunla bir müddet dostluklarının olduğunu söylemektedir.
17. Ebû Abdillâh Muhammed b. Eşref er-Rundî. Dağların şeyhi olarak tanınmaktadır. Yirmi dört sene boyunca ma'mur bir yerde kalmamıştır. İşbiliyye'ye on iki fersah uzaklıkta Belcâne diye bir yerde bulunmuştur. İbnü'l-Arabî bazı seyahatlerinde ona eşlik etmiştir.
18. Ebû Abdillâh el-Ğıllîzî. Endülüs yarımadasındaki Ğıllîze adında bir kaleye nispetle bu adı almıştır. İbnü'l-Arabî, İşbiliyye-Mürsiye yolunda onunla beraber olduğunu söylemektedir.
19. Abdulmecid b. Seleme. Merşânetu'z-Zeytûn'dandır. Şems Ümmü'l-Fukara'nın hizmetinde bulunmuştur. Abdal olarak bilinen Muaz b. Eşres'le arkadaşlığı olmuştur.
20. Şems Ümmü'l-Fukara. Büyük müçtehitlerdendir. Ahmed b. Feyhun, Muaz b. Eşres, Abdullah b. Üstâz el-Mevrûrî, Abdulmecid b. Seleme gibi önde gelen kimseler onun sohbetinde bulunmuşlardır. Belcâne'ye bir

fersah uzaklıkta bulunan bir yerde yaşamıştır. İbnü'l-Arabî onu tanıdığında bu sûfî seksen yaşındadır.

21. Ebû İshak İbrahim el-Hannâvî. Ronda şehrinde. İbrahim b. Tarif'in akranı olan büyüklerdendir. Ebû Abdillâh Kastili'nin çağdaşı ve ona muhabbeti olan biridir.
22. Ebû İshak İbrahim b. Tarîf. Endülüs'teki el-Ceziretü'l-Hadra'dandır. Ârif ve müçtehit bir zattır. Ebu'n-Neca, Ebu'r-Rabi, İbn Abdulcelil ve Musul'da Gadib el-Bân ile sohbetinde bulunmuştur. İbnü'l-Arabî onunla pek çok kez görüştüğünü söylemektedir.
23. Ebû Muhammed Abdullâh el-Galfât el-Maliki. Genç sûfilerden olan Ebû Muhammed Endülüs yarımadasında, okyanus sahilinde, Mungatiu't-Turâb adlı bir yerde yaşamıştır.
24. Ebû Ahmed es-Sellavi. Medyenlidir. Ebû Medyen'e on sekiz sene hizmet etmiştir. İbnü'l-Arabî h.586 yılında Yûsuf b. Yahlef'in hizmetinde bulunduğu sırada onunla arkadaşlık etmiştir.
25. Ebû Abdillâh el-Mehdevi. Kırk altı sene Fas'ta ikamet etmiştir. İbnü'l-Arabî bu sûfiyle bir süre arkadaşlık yaptıklarını söylemektedir.
26. Abdullâh b. Tahmsset el-Fasi. Fakihdir. Ebû Yaiz'in sohbetinde bulunmuştur. Abdal olarak bilinmektedir.
27. İbn Ca'dun el-Hannâvî. Evtâdü'l-Erbaa'dandır.⁵³ Hannâ'da yaşamıştır. Fas'ta bulunmuştur.

⁵³ Evtâd "direkler, sütunlar" anlamına gelmektedir. Bu terim veliler hiyerarşisinde dünyanın dört yerinde; kuzeyde, güneyde, doğuda ve batıda bulunan dört sûfiyi ifade eder. Her biri bir peygamberi temsil eden bu sûfiler kadın da olabilir. Allah tarafından âlemin dört tarafını korumak üzere ta'yin edilirler. Allah'ın âleme nazarının mahalli Evtâdü'l-Erbaa'dır. Bk. Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1999, s. 181; Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri Deyimleri*

28. el-Eşellü'l-Gabâilî. Zamanının kutbuydu. es-Semmadü's-Sâlih ve İbn Hayyun ile çağdaştır.
29. Ebû Muhammed Cerrah el-Murabıt. Mürsiyelidir. Aslen Tunus'un ortalarındandır. Tunus'ta yaşamıştır. Kavminin büyüğü Abdulaziz el-Mehdevi'nin şeyhlerindendir. Ebû Medyen'in meclisinde tövbe etmiş olmasına rağmen onun derecesine ulaşmıştır. İbnü'l-Üstâz el-Mevrûrî ve Yûsuf b. Yahlef, bu sûfiden istifade etmişlerdir.
30. İbnü'l-Hâkim el-Kahhal. Tunus hatibidir. Cuma camiinde İmam-Hatiplik yapmıştır.
31. Gülbahar. Emirü'l-Mü'minin Kuseymu'd-Devle'nin cariyesidir. Mekke'de vefat etmiştir.
32. Zeynep el-Gal'iyye. Benî Hammad kalesindendir. İşbiliyye ve Mekke'de yaşamıştır. Döneminin zahitlerindendir. İbn Kassum, eş-Şuburablî, Meymun el-Kırmızî, dönemin zahidi Ebu'l-Hüseyn b. es-Saiğ el-Muhaddis ve Ebu's-Sabr Eyyub el-Kah gibi büyük zevatın sohbetinde bulunmuştur. İbnü'l-Arabî Mekke'den Kudüs'e kadar onunla yolculuk yapmıştır.
33. Ebû Abdillâh et-Tartûsî. İbnü'l-Arabî, Mağrib beldelerinden Tilimsan'da onunla görüşmüştür.
34. İbn'ü Ca'fer. İfrikıyyelidir.
35. Ömer el-Gurgûbî.
36. Ebû Muhammed Mahluf el-Gabâilî. Kurtuba'da yaşamıştır.

37. el-Mukrî İbn Zeyn el-Yâbüri. Yâbüra, Endülüs şehirlerinden biridir. İbnü'l-Arabî'nin *ed-Dürretü'l-Fâhira*'yı yazdığı sıralarda bu şehir Frenklerin⁵⁴ elindedir. Âlim, Mütefennin, Müçtehit biridir.
38. Ali b. Abdullah b. Câmî'. Müçtehitlerdendir. Ali el-Mütevekkil'in hizmetinde bulunmuştur. Hızır'dan hırka giymiş ve bu hırkayı İbnü'l-Arabî'ye giydirmiştir.
39. Ebû İmran Musa b. İmran el-Mirtûlî. İşbiliyye'de er-Rada mescidinde imamlık yapmıştır. Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Mücâhid'e hizmet edip ondan fıkıh ve terbiye öğrenmiştir. Zühd hakkında küçük bir divanı vardır. Ebu'l-Kasem b. Ufeyr adlı muhaddisle ve Ebu'l-Abbas Ahmed el-Mutarraf el-Kanhiyari ile görüşmüştür. Bu sûfi vefat ettiği sırada İbnü'l-Arabî Şark vilayetlerindedir.
40. Yûsuf b. Yahlef. Bicâye'de Ebû Medyen'e, İşbiliyye'de es-Sellavi, Ebû Abdillâh el-Muğavir, el-Ferranü's-Sebti'ye hizmet etmiştir. Karaviyyin Camiinde sohbet ettiği olmuştur.
41. Abdulhak el-Cedmîvi el-Verrâk. Sâlihlerden, keşf ehli biridir. Ailesiyle birlikte Beyt-i Makdis'i ziyaret etmiş ve Fevvâ'da vefat etmiştir. İbnü'l-Arabî bu sûfinin kardeşi olan Ebû Abdillâh el-Cedmivi el-Mağribi ile h.598'de buluştuğunu, *ed-Dürretü'l-Fâhira*'yı yazdığı sıralarda onun Kalase'de olduğunu söylemektedir.
42. Abdullah Bedr el-Hadim el-Habeşi. Mekke'ye yakın bir yerde yaşamıştır. Rüyasında Mağrib'de İbnü'l-Arabî'yle arkadaşlık ettiğini gördüğü için Mağrib'e gidip Fas'ta İbnü'l-Arabî'yle buluşmuştur. Tam yirmi üç yıl İbnü'l-Arabî'ye arkadaşlık etmiş, Malatya'da onun evinde vefat etmiştir. Maarra'da Ebû Zekeriyya el-Bicâî ile; Zeyl-i Halep'te Ebu'l-Hasen b. eş-

⁵⁴ Avrupalı yerine kullanılan bir terimdir. Fransızca 'franc'tan bozmadır. Pakalın, Mehmet Zeki, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1971, c.2, s.635.

Şekkâk el-Fasi ile; Mağrib’de İsmail er-Rakraki ile arkadaşlık etmiştir. Rebi b. Mahmud el-Mardini el-Hattab ve Ebû Abdillâh b. Hasan’la da arkadaşlığı olmuştur. Vefat ettiğinde yıkanıp kefenlenmesi Malatya fakihlerinden Kemalettin Muzaffer tarafından yapılmıştır. Malatyalı hatip Bedreddin onun kabrini ziyaret etmiştir.

Bu sıradaki 12., 13. ve 14. sûfler Veliyyüddin Efendi nüshasında bulunmamaktadır. Son sıradaki sûfiden sonra kısaca başkalarına da değinilir. Bu isimler şunlardır:

Yûsuf b. Sahr, Kurtubalıdır, abdal olarak bilinir.

Abdullah b. es-Sükkâr, büyük müçtehitlerdendir, Gırnatalıdır.

Ebû Ahmed b. Seydebûn, büyük şeyhlerdendir, Aşet vadisindedir. İbnü’l-Arabî, “Bu yolda Batâih’teki Ahmed er-Rifâî neyse, Endülüs’ün doğusunda da Ebû Ahmed b. Seydebûn odur” der.

Ebû Zekeriyya ez-Zevâvi el-Haseni. Bicâye’deki Benu Hasan kabilesine mensup olan bu sûfî, verâıyla şöhret bulmuştur.

Abdullah Semmad et-Tevesülü, Abdullah el-Gaddab, Ebu’l-Abbas b. Abdulmuhsin, Kasr-ı Kutâmeli Abdulcelil ve Ebû Muhammed, Tunuslu İbn Amr el-Mukri, Düneysırlı Muhammed en-Nabili, el-Hacc Abdullah en-Nabili, er-Recebi el-Hadari, Mekke’de bulunan Ebû Abdillâh el-Hevvari İbnü’l-Arabî’nin görüştüğü sûfler arasındadır.

3. ed-Dürretü’l-Fâhira’daki Sûflerin Yaşadığı Dönemde Endülüs ve Mağrib

Abbasilerin 132/750 yılında Emevi hanedanına son vermesiyle Emeviler 138/756’da Endülüs’te yeni bir devlet kurarlar. Bu devlet 432/1031 yılına kadar devam eder. Daha sonra Endülüs’e Berberî sırayla Murabıt ve Muvahhid hânedanları hâkim olur.⁵⁵ İbnü’l-Arabî’nin (d. 560/1165 - ö. 638/1240) Endülüs ve Mağrib’de bulunduğu yıllarda o topraklar, Muvahhidlerin hâkimiyeti (m. 1130-1269) altındadır ve tarihinin en müreffeh dönemlerinden birini yaşamaktadır.⁵⁶ İbnü’l-Arabî 598/1201

⁵⁵ Özdemir, “Endülüs”, *İslam’a Giriş*, Ankara 2008, s. 466- 467.

⁵⁶ Özdemir, *DİA*, 2006, s. 412.

tarhinde, bir daha dönmek üzere Mağrib'den ayrılıp Meşrik'a yönelmiştir.⁵⁷

Dînî-siyasî bir hareketten teşkilâtli bir devlete, sonra da Mağrib'i, İfrikiyye'yi ve Endülüs'ü sınırları içine alan büyük bir imparatorluğa dönüşen Muvahhidlerin⁵⁸ hüküm sürdükleri topraklarda Araplar, Berberiler, Müvelledler (İslam'ı kabul eden Avrupalılar), Yahudiler, Hıristiyanlar, Siyâhîler barış içinde bir arada yaşamışlardır.⁵⁹ Müslüman olmayanlar üst düzey bürokraside yer almasalar da Müslümanların idaresi altında yaşamayı rahatsız edici bulmamışlardır. Hatta herhangi bir zorlama, tecrit gibi uygulamanın olmayışını, dinlerini rahatça yaşayabiliyor olmalarını, mezarlıklarının ve ibadethanelerinin Müslümanlarınkiyle yan yana oluşunu şükranla karşılamaktadırlar.⁶⁰ Fransız bir araştırmacının tespitiyle:

Hiçbir mağlup halk antlaşmalarla sağlanan hakların ve zimmi hukukunun tatbiki hususunda İspanyollar kadar şanslı olmamıştır.⁶¹

Birlikte yaşama tecrübesi ve üst düzey yaşam koşulları, o coğrafyayı bulunduğu çağın çok ötesine taşımıştır. Bazı Muvahhidî hükümdarların Kur'ân ve Sünnet'ten uzaklaştıkları gerekçesiyle Mâlikî fakihlerinin eserlerini yaktığı, kadı düzeyinde yetki sahibi insanların halk arasında açıkça Gazzâlî aleyhtarlığı yaptığı⁶² dönemler olsa da büyük İslâm filozofları İbn Tufeyl (ö. 599/1186) ve İbn Rüşd'ün (ö. 612/1198), önemli eserlerini Muvahhid saraylarında vermiş olduğunu unutmamak gerekir.⁶³

XVI. yy.'da Avrupa'nın en zengin kütüphanesi kabul edilen V. Karlos'un kütüphanesindeki kitap sayısı bini zorlarken, daha X. yy.'da Kurtuba'da dört yüz bin cilt kitap bulunan saray kütüphaneleri vardır.⁶⁴ Bu coğrafya, o tarihlerde astronomi, tıp, felsefe, fıkıh, hadis, tefsir, tasavvuf, tarih, edebiyat, dil, şiir, botanik, tercümanlık, diplomasi, yönetim, mimari, güzel sanatlar, donanma gibi hemen her alanda kalıcı

⁵⁷ Addas, *İbn Arabî Kibrit-i Ahmer'in Peşinde*, s. 316.

⁵⁸ Özdemir, *DİA*, 2006, s. 410.

⁵⁹ Özdemir, *İslam'a Giriş*, s. 467.

⁶⁰ Özdemir, *İslam'a Giriş*, s. 469-470.

⁶¹ Özdemir, *İslam'a Giriş*, s. 472.

⁶² İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 116a.

⁶³ Özdemir, *DİA*, 2006, s. 411.

⁶⁴ Özdemir, *İslam'a Giriş*, s. 476-477.

izler bırakarak batının ortaçağdan çıkmasına yardımcı olmuştur.⁶⁵

ed-Dürretü'l-Fâhira'daki sûflerin kahir ekseriyeti, Muvahhidlerin Endülüs ve Mağrib'inde yaşamıştır. *ed-Dürretü'l-Fâhira*, İbnü'l-Arabî'yi yetiştiren neslin anlatıldığı bir kitaptır. Bu neslin yetiştiği yer ve zaman yukarıda anlatılan nitelikleri taşımaktadır. Fıkıhta İbn Hazm'ın (ö. 474/1064), felsefede İbn Rüşd'ün (ö. 520/1126), tefsirde Ebû Hayyan'ın (ö. 745/1345) ve daha pek çok parlak ismin yetiştiği Endülüs ve Mağrib, tasavvufta da Ebû Medyen, İbnü'l-Arif, İbnü'l-Arabî gibi simaları ortaya çıkarmıştır. *ed-Dürretü'l-Fâhira*'yı okurken, bu zemini göz önünde tutmak önemlidir.

Yetmiş beş yıl yaşayan İbnü'l-Arabî, hayatının neredeyse yarısını geçirdiği Endülüs ve Mağrib'i terk ederek yeni sûflerle karşılaşmak ve öğretilerini yaymak üzere Meşrik'a geçmiştir. Adeta bir seyyah gibi Mağrib ve Meşrik'ı dolaşıp Suriye'de ikamete karar kılan İbnü'l-Arabî, hayatının son yıllarına girdiğinde Endülüs büyük ölçüde Hıristiyanların eline geçmiştir.

4. *ed-Dürretü'l-Fâhira*'da İbnü'l-Arabî

İbnü'l-Arabî'nin hayatını anlatan yeterince çalışma vardır.⁶⁶ Bu nedenle bu bölümde onun hayatını anlatmak yerine, kendisiyle ilgili *ed-Dürretü'l-Fâhira*'daki bilgilere yer vereceğiz.

İbnü'l-Arabî tanınmış bir şahsiyettir. Henüz gitmediği yerlerde bile ismi duyulmuştur. Ancak o, tanınmaktan hoşlanmamaktadır. Fas'a gittiğinde kendisini görmeye gelenlerden kaçarak camiye gitmiştir. İnsanlar camiye akın ederler ama onu daha önce görmedikleri için tanıyamazlar. İbnü'l-Arabî'ye, kendisini sorarlar. İbnü'l-Arabî hem latîfe hem de hikmet barındıran bir cevapla “Arayın onu, onu ben de arıyorum” der. Eve gece yarısına doğru gider.⁶⁷ Bu süre içinde insanlarla konuştuğu halde kendisinin kim olduğunu hissetirmemiş olması dikkat çekicidir. Eve geç

⁶⁵ Özdemir, “Endülüs”, *DİA*, İstanbul 1995, c. 11, s. 219-224; Özdemir, *İslam'a Giriş*, s. 477; Özdemir, *DİA*, 2006, s. 411-412; Beksaç, A. Engin, “Mağrib (Mimari)” *DİA*, Ankara 2003, c. 27, s. 319.

⁶⁶ Mesela bk. Addas, *İbn Arabî Kibrit-i Ahmer'in Peşinde*; Uludağ, *İbn Arabî*; Kılıç, M. Erol, “İbnü'l-Arabî Muhyiddin” *DİA*, İstanbul 1999, c. 20, s. 493; Palacios, M. Asin, *el-İslam Cristianizado*, Madrid 1931, (*İbn Arabî: Hayatühü ve Mezhebüh*, çev. Abdurrahman Bedevi, Beyrut 1965).

⁶⁷ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 110a.

gitmesi artık o saatten sonra kendisini görmeye gelecek ya da evde mescitten dönüşünü bekleyecek kimselerin kalmamış olduğu düşüncesi olabilir.

İbnü'l-Arabî, Fas'a geldiği gün yaşadıklarını buraya kadar anlattıktan sonra dış görünüşünden söz eder. Dış görünüşünün dünyaya dalmış kimselerinki gibi olduğunu, üzerinde, âhireti düşünenlere ait niteliklerden tek bir iz bile olmadığını ifade eder.⁶⁸ İlk bakışta anlattığı olayla ilgisi yokmuş gibi görünen bu ayrıntıya yer vermesi, dış görünüşünün tanınmamasında etkili olduğunu anlatmak için olabilir. Bu bilgi, İbnü'l-Arabî'nin -kendisini kınıyor görünse de- giyim kuşamıyla ilgili fikir verebilmektedir.

Rüyaların, İbnü'l-Arabî'de önemli bir yeri vardır. Rüyalar onun için bir bilgi aracı olabildiği gibi, yanlış bir davranışını düzeltmesine yardımcı olan bir eğitim vasıtası da olabilmektedir. Bazen gördüğü önemli bir rüya ile ilgili beyitler nazmetmeye çalışır.⁶⁹ Allah'ın kendisini makamlara muttali kıldığını, o makamlarda gezdirdiğini ve kimin hangi makamda olduğunu bu şekilde bildiğini söyleyen⁷⁰ İbnü'l-Arabî, bazı sûfîlerin makamlarını rüyasında öğrenir. Mesela el-Eşellü'l-Gabâilî adlı sûfînin makamından haberdar değilken bir gece rüyasında “Eşell zamanın kutbudur, gavstır, imamdır”⁷¹ denir. Böylece o sûfînin manevi mertebesini öğrenmiş olur. İbnü'l-Arabî bu tür rüyalarını arkadaşlarıyla paylaşmaktan çekinmez. Mesela Eşell ile ilgili gördüğü rüyayı onun da bulunduğu bir arkadaş meclisinde anlatmak üzereyken Eşell tarafından aldığı ihtar üzerine anlatmaktan vazgeçer.⁷²

İbnü'l-Arabî rüya yoluyla sûfîlerin makamından başka şeyler hakkında da bilgi sahibi olmaktadır. Mesela sûfîlerden birinin vefat ettiğini rüyasında öğrenir. Bu sûfî Ebû Muhammed Mahluf el-Gabâilî'dir. İbnü'l-Arabî bir gün babasıyla birlikte bereketine nail olma gayesiyle Ebû Muhammed Mahluf el-Gabâilî'yi ziyarete gider. Akşam veda edip ayrılırlar. O gece rüyasında kendisini yemyeşil, harika bir yerde görür. Bir anda dört bir yandan at üstünde adamların geldiğini fark eder. Öyle ki çokluklarından dolayı neredeyse hiçbir yer görünmemektedir. Gelenlerin içinde iri

⁶⁸ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 110a.

⁶⁹ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 103b.

⁷⁰ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 102b.

⁷¹ Kutub, gavs, imam terimleri birbirlerinin yerine kullanılabilir. İmam, veliler zümresinin başını ifade eder. Kâşânî'ye göre Allah'ın âlemde nazargâhı olan yegane velidir. Ateş, Süleyman, “Kutub”, *DİA*, Ankara 2002, c. 26, s. 498; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 325.

⁷² İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 110b-111a.

yapılı, güzel yüzlü bir adam vardır. Rüyada İbnü'l-Arabî ile Hud Peygamber olduğunu öğrendiğimiz o adam arasında şu konuşma geçer:

- “Bunlar kimlerdir?”
- “Hz. Âdem’den Hz. Muhammed’e kadar olan tüm peygamberler.”
- “Sen kimsin?”
- “Âd’ın kardeşi Hud.”
- “Neden toplandınız?”
- “Mahluf hasta, onu alıp götürmeye geldik.”
- “Ben daha bu akşam onunla beraberdim ve sıhhati gayet iyiydi.”
- “Sen çıktıktan sonra hastalandı. O artık bir yolcu.”

Bu rüyadan sonra İbnü'l-Arabî uyanır. Sabah olduğunda ise Ebû Muhammed Mahluf el-Gabâili’nin vefat haberini alırlar ve onu o gün defnedirler.⁷³

Rüyasında Hz. Peygamber tarafından ihtar edildiği de olmuştur. Tartûsî adlı sûfinin Ebû Medyen hakkındaki olumsuz düşüncelerini benimsemeyen İbnü'l-Arabî Tartûsî hakkındaki müspet düşüncelerini kaybeder. Gece olunca rüyasında Hz. Peygamber’i görür. Hz. Peygamber İbnü'l-Arabî’ye “Ya Muhammed, Ebû Medyen’den dolayı et-Tartûsî’ye karşı değıştin, bunun yerine neden Allah ve Elçisini sevdiği için onu sevmiyorsun?” der. İbnü'l-Arabî “Ya Resulallah sabah kalkınca derhal bir miktar altın ve iyi bir elbise alıp ona hediye edeceğim” karşılığını verir ve dediğini yapar.⁷⁴ İbnü'l-Arabî rüyasında aldığı ihtarla davranışının hatalı olduğunu düşünüp tutumundan vazgeçmiştir.

İbnü'l-Arabî’nin hadis bilgisinin ileri düzeyde olduğunu *ed-Dürretü'l-Fâhira* da desteklemektedir. Evliyanın kerametini inkar eden Ebu'l-Kasem b. Ufeyr adlı bir muhaddisle girdiği tartışmada onu hadislerle köşeye sıkıştırmıştır. Neticede Ebu'l-Kasem sükût etmek durumunda kalmıştır. İbnü'l-Arabî delil olarak sunduğu hadislerden bazılarını ravileriyle birlikte zikretmiştir.⁷⁵ Söz konusu olay onun hadis ve rical bilgisi hakkında bir fikir vermektedir. Bu tartışmaya kerametle ilgili bölümde İbnü'l-Arabî’nin kerametle ilgili görüşlerini anlatırken ayrıntılı şekilde yer vereceğiz. İbnü'l-Arabî’nin hadislerin vürûdu ile ilgili bilgi sahibi olduğunu da söyleyebiliriz. Sûfîlerden birinin bir kerametiyle ilgili söz söylerken Hz. Peygamber’in hayatından

⁷³ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 115a-115b.

⁷⁴ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 113b.

⁷⁵ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 117a-117b.

örnek verir ve Hz. Peygamber'in yaşadığı bu olayın henüz peygamberliğin geldiği ilk yıllarda olduğunu söyler.⁷⁶

İbnü'l-Arabî *ed-Dürretü'l-Fâhira*'da kendisinin bazı yanlış davranışlarından da bahsetmektedir. Hatta bir cahiliye döneminin olduğunu ifade etmektedir.⁷⁷ Bir başka yerde, dinen çok da uygun olmayan bir yerde durduğunu, kimse kendisiyle ilgili böyle bir şey bilmezken sûfilere birine bu durumun malum olup kendisini "Senin gibi biri böyle bir yerde durmamalı" diyerek uyardığını nakleder. İbnü'l-Arabî "Efendim tövbe" diyerek, yaptığı davranıştan vazgeçtiğini söyleyince sûfi "Tövbe kapısı açıktır" karşılığını verir.⁷⁸

Bu tür davranışlarından biri de Ebû Abdillah el-Mehdevî adlı sûfiyi ziyarete gittiğinde yaşanmıştır. Namaz kılacaklarken sûfiyle yan yana olan İbnü'l-Arabî, ona eziyet verecek ve edebi aşacak şekilde onu sıkıştırılmıştır. Sûfi "Yerin oldukça geniş, beni sıkıştırmana gerek yok" ikazında bulunmuştur. Bu olay yaşandığında sûfi henüz İbnü'l-Arabî'yi tanımamaktadır. Sonra arkadaş olmuşlardır.⁷⁹

İbnü'l-Arabî sûfilere son derece saygılıdır. Pek çoğunun hizmetinde bulunmuş,⁸⁰ hasta olduklarında onları ziyaret etmiş,⁸¹ onlarla yolculuk yapmış,⁸² onları görmek, kendilerinden feyz almak için uzun, zahmetli yolculuklara katlanmıştır.⁸³ Sûfilere evinde ağırlamış,⁸⁴ onlara konuk olmuş,⁸⁵ her fırsatta sûfilere davranışlarını gözlemlemeye çalışmış,⁸⁶ tavsiyelerine uymuş,⁸⁷ dualarını almıştır.⁸⁸ Özendiği,⁸⁹ örnek aldığı⁹⁰ sûfiler olduğu gibi, gücendiği,⁹¹ uyardığı⁹² sûfiler de

⁷⁶ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 102a.

⁷⁷ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 98b.

⁷⁸ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 112a.

⁷⁹ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 109b.

⁸⁰ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 96a, 109a.

⁸¹ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 91a.

⁸² İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 104a, 118b, 113b.

⁸³ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 108b, 111b, 118b.

⁸⁴ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 98b.

⁸⁵ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 103a.

⁸⁶ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 98b, 100b.

⁸⁷ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 89a, 89b-90a.

⁸⁸ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 117b.

⁸⁹ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 94a.

⁹⁰ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 111b.

⁹¹ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 113b.

⁹² İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 102a, 114b.

olmuştur. İbnü'l-Arabî sûfilerden bazılarının vefatlarında yanlarında bulunmuş, tekfin ve definleriyle bizzat ilgilenmiştir.⁹³

⁹³ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 91a, 98a, 106b, 115b, 120a-120b.

İKİNCİ BÖLÜM

ed-DÜRRETÜ'L-FÂHİRA'NİN TAHLİLİ

1. Sûfilerin Hayatı ve Günlük Yaşamları

1.1. Geçim Yolları ve Dünyevî Tekliflere Tepkileri

Sûfiler içinde günlerce yiyecek bir şey bulamayanlar, zor şartlar altında yaşayanlar olduğu gibi zengin olanlar da vardı.⁹⁴ Çoğunlukla geçimlerini kendileri sağlardı. Mesela sûfilere biri ilaç olarak kullanılan bir bitki yetiştirir, mevsimi geldiğinde bunu toplayıp güvenilir aktarlara satardı. Parasını aldığı anda ise gerekli taksimatı sünnete uygun bir şekilde yapar ve tasadduk etmek için de bir miktar ayırırdı.⁹⁵ Bir başkası takke dikip satarak, bir diğeri dikiş yaparak geçinirdi.⁹⁶ Bu sûfilerin ortak özellikleri asla tamaha yer vermemeleri, hırs sahibi olmamalarıdır. Söz gelimi takke dikip satan sûfi bir defasında günlük geçimini temin için çalışması gerekiyorken meçhul birinin evin kapısını açıp içinde birkaç dirhem bulunan bir kese bırakması üzerine “Rabbim bugün için benden sebebe sarılma gerekliliğini kaldırdı” deyip tüm gününü Allah’a ibadete ayırmıştır.⁹⁷ Yine elinin emeğiyle geçinen sûfilere biri de yaptığı iş karşılığında alacağı ücretin ancak ihtiyaç duyduğu kadarını alır, kalanını işverenine bırakırdı.⁹⁸

Bir başka sûfi ise hangi şart altında olursa olsun asla başkalarından bir şey istemezdi. Bu zat gerek kendisinin, gerek başkasının bir ihtiyacı olduğunda zengin kütüphanesinden bir kitap satarak söz konusu ihtiyacı giderirdi. Kitapları ne kadar çok da olsa sayısı bellidir dolayısıyla bu bir geçim şekli midir? Kitaplar bittiğinde ne olacak? şeklinde bir soru ister istemez akla gelmektedir. Nitekim bu soru İbnü'l-Arabî'nin de aklına gelmiş ve şeyhe bu durumun ne kadar devam edebileceğini sormuştur. Aldığı yanıt ilginçtir. O zat bu kitapların ömrünün ölçüsü olduğunu,

⁹⁴ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 113a, 96a.

⁹⁵ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 91b.

⁹⁶ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 87a, 95b.

⁹⁷ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 87a.

⁹⁸ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 114a-114b.

kitaplar bitince nefesinin de biteceğini söyler. Gerçekten de satacak kitabı kalmadığında şeyh vefat eder.⁹⁹

Her ne kadar geçimlerini kendileri sağlamış olsalar da bunu bir övünme konusu yapmazlardı. Konuyla ilgili dikkat çekici bir olay anlatılmaktadır. Fâtımâ b. İbnü'l-Müsenna başlangıçta geçimini dikişten sağlarken bir an için kendi çalışmasıyla kazandığını düşününce, dikiş yaptığı parmağında bir rahatsızlık hisseder ve artık o parmağını kullanamaz. Yaşamını insanların attıkları yiyeceklerle devam ettirir.¹⁰⁰

Bunlardan başka mesleği imam ve hatiplik olan sûfilerden bahsedilir.¹⁰¹ Ancak bu görevleri karşılığında ücret alıp almadıklarına dair bir bilgi yoktur.

Sûfiler kendilerine gelen cazip teklifler karşısında olgunluk, vakar göstererek maddi değerlere meyilden uzak durmuşlar, bu tür teklifleri reddetmişlerdir. Mesela sûfilerden birinin paraya ihtiyacı olduğu bir anda satacak eski bir cübbesinden başka bir şeyi yoktur. Yarım dirhem ederi bulunan bu cübbeyi satması için bir simsara verir. Simsar cübbenin fakih İbnü'l-Mücâhid'e ait olduğunu söyleyince bir tüccar yetmiş dinar teklif eder. Simsar tüccarla birlikte sûfiye geldiğinde, sûfi şaşırarak cübbenin asla o kadar kıymeti bulunmadığını dolayısıyla satmaktan vazgeçtiğini söyleyerek tüccara parasını geri verir. Tüccar iade edilen parayı tasadduk eder.¹⁰²

Bu konuyla ilgili İbnü'l-Mücâhid'in yaşadığı bir olay daha anlatılmaktadır. Dönemin emiri adı geçen sûfiyi ziyarete gelmiştir. Emir ayrılırken sûfiye bin dinar verilmesini emreder. Sûfi, ihtiyaç içinde olmasına rağmen parayı almaz. Hatta parayı veren kişiye "Onu sahibine ver, çünkü o benden daha muhtaç" der. Bu sözle, o paraların halktan haksız yere toplandığını anımsatır. Emir her ne kadar bu durum karşısında mahcup olsa da verdiğini geri alacak değildir ve para kesesini odanın ortasına bırakarak ayrılır. İbnü'l-Arabî'nin anlattığına göre sûfi keseye hiç dokunmaz. Vefatına kadar tam on iki sene kese yerinde kalır. Sûfinin vefatıyla birlikte bu olay daha da yayılır. Keseyi bırakan emirin yerine geçen oğlu sûfinin cenazesine katılır ve o bin dinar, miras olarak pay edilmeyip fakirlere dağıtılır.¹⁰³

Bir başka sûfi de kendisine teklif edilen ve sorumluluk isteyen bir görevden kimseyi kırmadan feragat etmeyi bilmiştir. Dönemin kadısı, güvenilir olduğu için

⁹⁹ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 118a-118b.

¹⁰⁰ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 95b.

¹⁰¹ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 94a, 112a, 117a.

¹⁰² İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 85b-86a.

¹⁰³ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 85b.

İbnü'l-Hâkim el-Kahhal adlı bu sûfiye, yetimlerin mallarının bulunduğu emanetlerin anahtarlarını teslim etmek istemişti. O ise bu görevi istememekle beraber doğrudan reddetmeyi de nezaket dışı bulduğu için güzel bir çıkış yolu bulur. Bu görev teklifi kendisine resmi yolla ulaşmadan önce, hazırlanıp idare merkezine gider. Vali, kadı ve diğer ileri gelenlerin bulunduğu bir sırada huzura girer. Kendisine gereken saygı gösterildikten sonra gelişinin sebebi sorulur. İbnü'l-Hâkim “Duyduğuma göre emanetlerin anahtarlarını bana vermek istiyormuşsunuz. Onları almaya geldim” der. Oradakiler şaşırarak göz ucuyla birbirlerine bakarlar. Sûfiyi başka bir zaman görüşebileceklerini söyleyerek gönderdikten sonra onun haris davrandığını ve böyle davranan birine görev verilemeyeceğine karar kılarlar.¹⁰⁴

Zeynep el-Gal'iyeye adlı sûfi ise hem güzellik hem de servet sahibi iken, başka bir deyişle bir kadının dünyada sahip olmak isteyebileceği önemli şeylere sahipken servetini terk etmiştir.¹⁰⁵ Bu başlık altında görülen davranış biçimleri zühd anlayışının farklı yansımalarıdır.¹⁰⁶

1.2. Sosyal İlişkiler

Sosyal ilişkiler başlığı altında dört konuyu inceleyeceğiz. Sûfilere içinde yaşadıkları toplum tarafından nasıl bakılmıştır? Yöneticilerle ilişkileri nasıldır? Kendi aralarındaki iletişimlerini nasıldır? ûfllerle olan iletişimlerini *ed-Dürretü'l-Fâhira*'da değinildiği kadarıyla sunmaya çalışacağız. Son olarak da “Sosyal İlişkiler” başlığı altında tahlil edilmesi her ne kadar biraz farklı dursa da sûfilerin görünmez varlıklarla; melek ve cinlerle olan iletişimlerine yer vereceğiz.

1.2.1. Halkın Sûfilere Bakışı

İnsanlar genellikle sûfilere saygı göstermişler, onların bazı davranışlarından bereket ummuşlardır. Ancak bunun aksi olan örnekler de vardır. Bu bölümü sunarken önce toplumun sûfilere verdiği değeri gösteren, sonra sûfilerin dışlandığına dair, son

¹⁰⁴ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 112b.

¹⁰⁵ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 113a.

¹⁰⁶ Zühd ve zâhidlikle ilgili geniş bilgi için bk. Okudan, Rifat, "İslam Kültüründe Zühd ve Zahidlik", S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Isparta 2005, sayı: 14.

olarak da sūfilere yapılan nezaket dışı davranışlar sonrasında bu eylemleri gerçekleştirenlerin karşılaştığı sıkıntılarla ilgili örneklere yer vereceğiz.

Küçük çocukları olan ihtiyaç sahibi dul bir kadın, çocuğunu, ellerinde bulunan az miktardaki tahılı satması için çarşıya gönderir. Ebû Abdillah eş-Şerefi adlı sūfi bu çocuğu fark ederek elindekini ne yapacağını sorar. Çocuk durumu anlatınca sūfi tahıldan bir avuç alır “Allah bereketli kılsın” diye dua eder, tahılı kaba geri bırakır ve ayrılır. Bu olayı gören bir tüccar, çocuktan tahılı kendisine satmasını ister. Yaklaşık seksen dinar altını peşin vererek tahılı satın alır. Böyle davranmasına sebep olan, “eş-Şerefi’nin elinin değdiği şeyden bereket eksik olmaz” düşüncesidir.¹⁰⁷

Başka bir sūfi, bir kabileyle birlikte seyahatleyken, Frenkler tarafından yapılan baskında diğerleriyle beraber esir düşer. Frenkler, sūfiyi beş yüz dinar fidye karşılığında serbest bırakacaklarını bildirince, sūfiyi kurtarmak isteyen biri, tek başına o parayı ödemeyi teklif eder. Ancak sūfi bunu kabul etmez. Bunun yerine, şehirlere haber verilmesini, istenen miktarın kişi başına en fazla çeyrek dirhem olacak şekilde herkesten toplanmasını ister. Dediği yapılır ve sūfi serbest kalır. Bu paranın oldukça çok sayıda insana bölünerek toplanmasından murad, herkesin bu hayır işinde katkısının olmasıdır.¹⁰⁸ Bu olay, sūfinin insanların iyiliğini istiyor olmasından başka halk tarafından çok sevildiğinin de göstergesidir. Zira bir dinarın on dirheme tekabül ettiği düşünülürse, beş yüz dinar beş bin dirhem eder. Kişi başı en fazla çeyrek dirhem alındığı için, her bir çeyrek dirhemi bir kişinin verdiği düşünülürse, yirmi bin kişinin bu sūfinin fidyesine katkıda bulunduğunu söyleyebiliriz. Bir çeyrek dirhemden birden fazla kişi adına verilmiş olabileceği örnekler de varsa bu sayı daha da artar.

Sūfilerin, yaşadıkları toplumda değer verilen insanlar olduklarının bir başka belirtisi de cenazelerine çok sayıda insanın katılmış olmasıydı. Hatta sūfilere birinin vefatında, bölge emirinin yanında yardımcısından başka kimse kalmamış herkes cenazeye katılmıştır. Sonra emir ve yardımcısı da gelmiş; ancak sūfinin cenazesine gösterilen ilgiden dolayı kimse emirin geldiğini fark etmemiştir.¹⁰⁹ Bir başka sūfi cenazesinde ise insanlar, neredeyse kabre düşecek kadar izdiham oluşturmuşlardır.¹¹⁰

¹⁰⁷ İbnü’l-Arabî, *ed-Dürretü’l-Fâhira*, vr. 92a-92b.

¹⁰⁸ İbnü’l-Arabî, *ed-Dürretü’l-Fâhira*, vr. 101b.

¹⁰⁹ İbnü’l-Arabî, *ed-Dürretü’l-Fâhira*, vr. 91a.

¹¹⁰ İbnü’l-Arabî, *ed-Dürretü’l-Fâhira*, vr. 98a

İnsanlar bazen ihtiyaçlarının karşılanması ve yaşadıkları problemlerin çözümü konusunda sūflere müracaat ederlerdi. Mesela bir adam başka bir kadınla evlenmek üzere karısını terk eder. Terk edilen kadın bu durumu, nafakasının temin edilmemesi gibi muhtemel gerekçelerle kadıya veya kocasını bulabilecek diğer devlet yetkililerine bildirmek yerine bir sūfiden yardım ister ve isteğinin karşılığını bularak kocasına kavuşur.¹¹¹ Bir başkası da gecenin ilerleyen saatleri olmasına aldırmış etmeden bir sūfiye rahatça gelip istekte bulunur ve istediğini alarak ayrılır. Hem bu öyle sıradan bir isteme/verme hadisesi de değildir. Gece yarısı gelen şahıs sūfiden inek ciğeri ister. Sūfide ciğer yoktur ama inek vardır. İneği kesip ciğeri teslim eder.¹¹²

Sūflerin, hiç tanımadıkları insanları ilk karşılaşmada etkiledikleri olmuştur. Mesela sūflerden biri İşbiliyye'ye gidecek olan biriyle İbnü'l-Arabî'ye haber göndermiştir. Haberi getiren adam, o sūfiyle daha önce karşılaşmamıştır. İbnü'l-Arabî'ye sūfinin söylediklerini aktarırken “Mehabet sahibi bir adamla karşılaştım ve bana şunları söyledi” diyerek onu saygıdeğer biri olarak gördüğünü açığa vurmuştur.¹¹³

Sūfler kötü muamelelere de muhatap olmuştur. Mesela görünmez varlıklarla ilgili bölümde detaylı biçimde anlatacağımız bir olayda, sūfinin farklı hallerinin toplum tarafından yadırgandığını, bir müfterinin tahrikiyle olayların sūfinin şehir dışına sürülmesine kadar vardığını görmekteyiz.¹¹⁴

Bir başka sūfiye ise adeta deli muamelesi yapılmıştır. Öyle ki, o bir yere gelip otursa, orada bulunanlar o ortamı terk ederdi. Konuştuğu zaman kimse dinlemezdi. Ancak burada ilginç olan şey, bunları sūfinin istemiş olması, yaşadıklarından dolayı şikayetinin olmamasıdır. Bu sūfi, Allah'tan insanların kalbinde kendisine karşı hürmet bırakmamasını istemiştir. Duası kabul olduğu için halinden memnundur.¹¹⁵

Sūflere iltifat edilmeyip aksi yönde davranıldığına dair verdiğimiz iki örnekle ilgili diğer detayları okuduğumuzda, ilk örnekteki sūfinin biraz meczupluğu ihsas ettiren davranışlara sahip olduğunu, ikincisinin ise gizli kalmak için böyle bir istekte

¹¹¹ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 96b-97a. Bu olay, kerametle ilgili bölümde daha detaylı anlatılmıştır.

¹¹² İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 105b.

¹¹³ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 104b-105a.

¹¹⁴ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 100a-100b.

¹¹⁵ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 110a.

bulunmuş olduğunu söyleyebiliriz. Zira bu ikincisi Evtâdü'l-Erbaa'dandır. Bu sûfi, durumun açığa çıkmasını istememektedir.¹¹⁶

Sûfilere kötü davrananların bazı sıkıntılara düştüklerinden söz edilmektedir. Mesela bir sûfiyi yaşadığı şehirden çıkararak halka musallat olan bir görünmez varlık, şehri yaşanmaz hale getirmiştir.¹¹⁷ İbn-i Ca'fer isminde bir sûfiye tuzak kuran ve onu sıkıntıya düşüren biri adeta iki büküm vaziyette, konuşamaz, ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelir. Oysa daha önce sağlıklı biridir. İbnü'l-Arabî bu adamın içine düştüğü hali ayrıntılı şekilde anlatmaktadır. Onun bu hali sûfiye bildirilince, âlicenaplık göstererek kendisine kötülük yapan adamın yanına gelir, tövbe etmesini ister, adam tövbe eder ve eski haline döner.¹¹⁸

Başka bir örnekte ise değil kötü davranmak, bir sûfinin aleyhinde yazılmış olan yazıyı okumanın dahi okuyan kimsenin sıkıntı çekmesine vesile olduğunu görüyoruz. Üstelik burada sıkıntıya düşen kimse de bir sûfidir. Kurtuba kadısı olan İbn Hamdin, Gazzâlî aleyhtarı biridir ve onu tân eden bir risale yazmıştır. Öyle ki, risalede Gazzâlî'ye her türlü hakaret açıkça yapılmıştır. Risaleyi kitapçada görerek satın alıp okumaya başlayan bir sûfi, daha yarısını bile okuyamadan gözlerini kaybeder. Kitabı derhal kapatarak “Ya Rabbi! İzzetine andolsun ki bu okuduğumu, içindekilere inanmak, Gazzâlî'nin aleyhinde bulunmak için okumadım” der ve kitabı ateşe atar. Tekrar görmeye başlar. Bu olaydan çok sonra bile tazarruda bulunmaya, tövbe etmeye devam eder.¹¹⁹

Kadı İbn Hamdin, Gazzâlî aleyhtarlığını risale yazmakla sınırlı tutmamış, işi, Gazzâlî'nin kitaplarını yaktırmaya, konuşmalarında ona açıktan lanet okumaya kadar vardirmiştir. Bu kadı, Gazzâlî'yi rüyasında görür ve selam verir. Gazzâlî'nin elinde bir zincir vardır. Zincirin diğer ucu bir domuza bağlıdır. Bu hayvanın ne anlama geldiğini sorunca, Gazzâlî onun İbn Hamdin olduğunu, lanetin neyi gerektirdiğini görmesi için bu hale getirildiğini söyler.¹²⁰ Rüya, rüya sahibinden başkasının bilmesi pek mümkün görünmediğinden bu rüyanın duyulup yazıya geçmiş olması, Kadı İbn Hamdin'in bizzat kendisinin, rüyasını başkalarına haber vermiş olduğu gibi bir sonucu gerekli kılmaktadır. Bir kimsenin, kendi aleyhine yorumlanmaya oldukça

¹¹⁶ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 110a-110b.

¹¹⁷ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 100b-101a.

¹¹⁸ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 114a.

¹¹⁹ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 116a.

¹²⁰ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 116a-116b.

müsaait olan rüyasını anlatmaktan çekinmemesi ya tövbe ettiği, ya istihza ettiği ya da haksız yere düşmanlık yaptığını bildiği için böyle bir ihtarın verdiği psikolojik baskıyı dağıtmak istediği gibi ihtimalleri akla getirmektedir. Tövbe ettiğine dair en ufak bir karine de mevcut olmadığı için diğer olasılıklar ağırlık kazanmaktadır.

1.2.2. Sûfiler ve Yöneticiler

Bazen sûfiler yöneticileri, bazen yöneticiler sûfilere ziyaret etmiştir. Ziyaretin şekli nasıl olursa olsun, yöneticiler sûfilere saygı göstermiştir. Sûfiler ise yöneticilerin yanlış uygulamalarını rahatça eleştirmekten geri durmamış, onlara tavsiyelerde bulunmuşlardır. İlk örneğimiz, emir Ebû Ya'kûb'un Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Mücâhid'i ziyaretidir. Bu sûfi yalnız yaşayan biridir. Emir ona yalnızlığın sıkıcı olup olmadığını sorar. Sûfi, Kur'ân'la, Hadislerle, kitaplarla birlikte olmanın yalnızlığı giderdiğini, bunlara sahip olan birinin yalnızlığından söz edilemeyeceğini söyler. Emir ayrılırken yanındakilerden, sûfiye ihtiyaçlarını karşılaması için para verilmesini ister. Sûfiye, içinde bin dinar altın bulunan bir kese uzatılır; ancak sûfi buna ihtiyacı olmadığını söyler. Keseyi veren, sûfiye etkileyebileceği düşüncesiyle Allah'tan başka herkesin muhtaç durumda olduğunu hatırlatır ve parayı almasını ister. Bunun üzerine sûfi "Haklısın, Allah'tan başka herkes ihtiyaç sahibidir. O halde parayı efendine ver, zira o benden daha muhtaç" diyerek, hem emiri hem de yanındakileri mahcup eden bir cevap verir. Sûfi bu yaklaşımıyla emirin halktan haksız paralar topladığını ima etmiş, adeta ders vermiştir. Emir ve yanındakiler keseyi almadan ayrılırlar. Sûfi, vefatına kadar keseye dokunmaz.¹²¹

Bir başka örnekte, sûfi İbn-i Ca'fer, emir Yahya b. İshak'ın (ö. 647/1249) yanındadır. Muhtemelen o sırada görkemli bir askeri tören gerçekleştirilmektedir. Sûfi bir ara tebessüm eder. Emir, tebessümünün nedenini sorunca, sûfi, görmüş olduğu ihtişama tebessüm ettiğini, zira bu görkemli saltanatın emire bir şey kazandırmadığını, yalnızca bu işlere meraklı olanları emirin çevresinde toplamaya yaradığını söyler. Emir üzülen sûfiye hak verir.¹²² Her iki örnekte de sûfilerin duygu ve düşüncelerini yöneticilere hiç çekinmeden ifade edebildiklerini görmekteyiz.

¹²¹ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 85a-85b.

¹²² İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 114a.

Sûfiler devlet ricâliyle olan yakınlıklarını menfaatleri için kullanmamışlardır. Hatta bu tür teklifler yöneticilerden gelse bile kabul etmemişlerdir. Sûfi İbnü'l-Hâkim el-Kahhal, yetimlerin mallarının bulunduğu emanetlerin sorumluluğu kendisine teklif edilmesine rağmen kabul etmemiştir.¹²³

İbnü'l-Arabî yöneticilerle yakınlığı olan biridir; bununla birlikte bu yakınlık sebebiyle menfaat elde etmekten kaçınmıştır. Ailesini geçindirmek için bir işe ihtiyacı olduğu sırada dönemin emiri, kadı'l-kudatı İbnü'l-Arabî'ye göndererek, isterse onu yönetici yapabileceklerini bildirir. İbnü'l-Arabî bu teklifi kabul etmez.

Başka bir zaman emirle bir araya geldiklerinde emir İbnü'l-Arabî'nin kız kardeşlerinin durumunu sorar. İbnü'l-Arabî'nin iki bekâr kız kardeşi vardır. Emirnin amacı onların evlenmesine yardımcı olmak, çeyiz masraflarını karşılamaktır. Emir denklik meselesini de çok önemsemektedir. İbnü'l-Arabî'ye, kız kardeşlerine denk olabilecek adaylar bulmasını söyler. İsterse bunu kendisinin yapabileceğini de belirtir. Son olarak yardımcısına, İbnü'l-Arabî'den onlara uygun adaylar bulduğuna dair bir haber gelir gelmez düğün hazırlıklarına başlaması emrini verir. Bu olaydan, emirin İbnü'l-Arabî'nin ailesini tanıyacak, onların meselelerini kendi meselesiymiş gibi görecektir kadar onunla samimi olduğu anlaşılmaktadır. Tüm bu samimiyete rağmen İbnü'l-Arabî emirin kız kardeşleriyle ilgili yaptığı bu teklifi de kabul etmemiştir. Bunu yaparken onu kırmamak için, teklifi kabul etmediğini kendisine doğrudan bildirmek yerine, kız kardeşleriyle ilgileneceğini söyleyerek teşekkür edip ayrılır ve bir gece ailesini alarak Fas'a gider. Kardeşlerini orada evlendirir.¹²⁴

Sûfilerin politik gelişmelerle ilgili tahminde bulunup bu tahminlerinde isabet ettikleri de vakidir. İbnü'l-Arabî Adebbes Camiindeyken,¹²⁵ sûfi Ebû Abdillah eş-Şerefi içeri girer. Vakit öğleye yaklaşmaktadır. Camide büyük bir kalabalık vardır. Sûfi ne olduğunu öğrenmek ister. İbnü'l-Arabî kadının halkı, kendilerinden sorumlu olacak muhtesibi¹²⁶ belirlemek için topladığını ve halkın isteği doğrultusunda el-Irnak adlı biri üzerinde karar kılındığını söyler. eş-Şerefi tebessüm eder ve namazdan sonra, belirlenen şahsın yerine başkasının atanacağını söyler. İbnü'l-Arabî kimin atanacağını

¹²³ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 112b.

¹²⁴ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 90b-91a.

¹²⁵ Bu camii büyük ihtimalle İşbiliyye'deydi. İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 91b.

¹²⁶ Muhtesip, sanat erbabının narhlarına bakıp, kile, arşın gibi ölçüleri, terazileri, kantarları muayene ederek ölçekte, satışta hile yapanları cezalandırma yetkisine sahip görevliye verilen addır. İhtisap önemli bir dini vazife kabul edildiği için bu makama ileri gelen Müslümanlardan başkası tayin edilemezdi. Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.2, s. 572.

sorar ama sūfî, “Namazdan sonra öğrenirsin” cevabını verir. Namaz kılındıktan sonra kadı “Muhtesipliğe et-Talebî’yi uygun gördük” der ve gider. Sūfî bu davranışın akıllıca olduğuna dair bir yorumda bulunur.¹²⁷

1.2.3. Sūfîlerin Birbirleriyle Olan İlişkileri

Bu başlık altında sūfîlerin birbirleri hakkındaki düşünceleri, birbirlerine nasıl hitap ettikleri, nasıl davrandıkları, kadın ve erkek sūfîlerin iletişimi gibi konulara değineceğiz. Bir sūfî olması nedeniyle İbnü’l-Arabî’nin sūfîlerle olan ilişkilerine de bu bölümde yer vereceğiz.

Sūfîlerin iletişimlerinde cinsiyet ayrımının getirdiği bir farklılık göremiyoruz. Kadınlar erkeklerin, erkekler kadınların sohbetinde bulunabilmekte, kadın ve erkek sūfîler birlikte yolculuk yapabilmektedir. İbnü’l-Arabî diğer sūfîleri ziyaret ettiği gibi, bir arkadaşıyla beraber Şems Ümmü’l-Fukara adlı kadın sūfîyi de ziyarete gitmiştir. İbnü’l-Arabî, Şems Ümmü’l-Fukara seksen yaşındayken onunla tanışmıştır. Bu sūfî üzerinden kadın erkek mukayesesini de yaparak onun yaptığı ibadetlere tahammül edebilecek bir erkek görmediğini söylemektedir.¹²⁸ Erkek sūfîlerin kadın sūfîlere hizmet ettikleri örnekler de vardır. Dönemin önde gelen sūfîlerinden olan Abdülmecid b. Seleme, Abdullah b. Üstâz el-Mevrûrî, Ahmed b. Feyhun ve Muaz b. Eşres Şems Ümmü’l-Fukara’nın hizmetinde bulunmuştur.¹²⁹

İbnü’l-Arabî’nin, Fâtımâ b. İbni’l-Müsenna ile adeta ana-oğul ilişkisi vardır. İbnü’l-Arabî bu sūfîyle tanıştığında sūfî doksan altı yaşındadır. Ona “Anacığım” diye hitap eder.¹³⁰

Eserde geçen diğer kadın sūfîler cariye Gülbahar ve Zeynep el-Gal’iyye’dir. Gülbahar, emir Kuseymu’d-Devle’nin cariyesidir. İbnü’l-Arabî ne kendisinin ne de bir başka erkeğin bu kadın sūfîyle iletişiminden bahsetmektedir. O dönemde ondan daha fütüvvet sahibi birini görmediğini söylemektedir.¹³¹ Zeynep el-Gal’iyye ise, İbn Kassum, eş-Şuburablî, Meymun el-Kırmızı, dönemin zahidi Ebu’l-Hüseyn b. es-Saiğ el-Muhaddis ve Ebu’s-Sabr Eyyub el-Kâh gibi ileri gelen kimselerin sohbetinde

¹²⁷ İbnü’l-Arabî, *ed-Dürretü’l-Fâhira*, vr. 91b-92a.

¹²⁸ İbnü’l-Arabî, *ed-Dürretü’l-Fâhira*, vr. 107a.

¹²⁹ İbnü’l-Arabî, *ed-Dürretü’l-Fâhira*, vr. 106b.

¹³⁰ İbnü’l-Arabî, *ed-Dürretü’l-Fâhira*, vr. 96a-96b.

¹³¹ İbnü’l-Arabî, *ed-Dürretü’l-Fâhira*, vr. 112b-113a.

bulunmuştur. Ayrıca İbnü'l-Arabî bu kadın sûfîyle Mekke'den Kudüs'e kadar yolculuk yapmıştır.¹³²

İbnü'l-Arabî, gördükleri içerisinde en çok İbnü'l-Assad olarak da bilinen Muhammed b. el-Hayyât gibi olmak istediğini söylemekte ancak neden başkası değil de bu sûfî gibi olmak istediğine dair bilgi vermemektedir. Bu sûfinin özelliklerine baktığımızda huşu sahibi sâlih bir kul olduğunu, annesine çok iyi davrandığını, namazına çok ehemmiyet verdiğini, ricâlullahla¹³³ irtibatı olduğunu, kerametinin çok olduğunu görüyoruz. İbnü'l-Arabî bu sûfîyle otuz seneden fazla arkadaşlık etmiştir.¹³⁴

İbnü'l-Arabî kendisine daha önce gelen bir sûfîyi ziyarete gittiğinde sûfî onu özel bir yere oturtur. İbnü'l-Arabî bunun sebebini sorunca, oraya daha önce Hızır'ın oturmuş olduğunu öğrenir.¹³⁵ Sûfiler, saygı gösterdikleri büyüklerinden bahsetmenin berekete vesile olacağını düşünmüşlerdir.¹³⁶ Birbirlerini bereket vesilesi olarak görmüşlerdir. Sûfilerden biri İbnü'l-Arabî'den bir elbise istemiş, öldüğünde bu elbiseyle kefenlenmeyi arzu etmiş ve arzusu yerine getirilmiştir.¹³⁷

Birbirlerine isimleriyle seslendikleri olmuştur; ancak çok defa huzurlarında “efendim, kardeşim”, giyaplarında “dostum, şeyhim” gibi taltif kelimeleriyle birbirlerini anmışlardır.¹³⁸

Sûfilerden birbirlerini çok sevenler olduğu gibi eleştirenler de vardır. Mesela Ebû Abdillah et-Tartûsî, Ebû Medyen'i ümmi oluşu nedeniyle küçümser görünmektedir. Ebû Medyen'e büyük saygı duyan İbnü'l-Arabî'nin de Tartûsî hakkındaki kanaatleri olumsuz yönde değişir. Bunun üzerine rüyasında Hz. Peygamber'i gören İbnü'l-Arabî “Ya Muhammed (İbnü'l-Arabî), Ebû Medyen'den dolayı et-Tartûsî'ye karşı değiştin. Bunun yerine neden Allah ve Resulünü sevdiğini için onu sevmiyorsun?” diye uyarılır. İbnü'l-Arabî “Ya Resulallah, sabah kalkınca

¹³² İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 113a-113b.

¹³³ Ricâlullah kavramı iki anlamda kullanılmaktadır. İlk anlamı itibariyle ricâlü'l-gayb da denen ve veliler hiyerarşisinde yer alan, sayıları belli olan seçkin bir zümre kastedilir. İkinci mana da ise tüm veliler için kullanılır. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 430; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Deyimleri Sözlüğü*, s. 518. Daha geniş bilgi için bk. Ögke, Ahmed, Bir Tasavvuf Terimi Olarak Ricâlü'l-Gayb: İbn Arabî'nin Görüşleri” *Tasavvuf Dergisi*, Ankara 2001, sayı: 5, s.161-201.

¹³⁴ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 92b-93b.

¹³⁵ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 116b.

¹³⁶ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 118b-119a.

¹³⁷ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 114b.

¹³⁸ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 99a, 101a, 105a, 107b, 109a.

derhal bir miktar altın ve güzel bir elbise alıp ona hediye edeceğim” der ve dediğini yapar. İbnü'l-Arabî bu rüyasını et-Tartûsî'ye anlatınca, o da Ebû Medyen'in aleyhinde bulunmaktan vazgeçer.¹³⁹ Sûfilerden şeyhlerinin kıymetini bilememiş olanlara da rastlamaktayız.¹⁴⁰

Sûfiler için ziyaretler büyük önem taşır. Ziyaretler adeta birer mekteptir ve sülûka dair çok şey bu ziyaretlerde öğrenilir. Bu nedenle sûfilerin birbirlerini görmeye ve sohbet etmeye çok istekli olduklarını, bunun için uzun, zahmetli yolculuklara katlandıklarını görmekteyiz. Birbirlerine sıkça gelip gitmektedirler.¹⁴¹ Farklı şehirlerde oturuyorlarsa, bir araya geldiklerinde uzun süre birbirlerinden ayrılmazlar, Allah için bir araya geldiklerini söyleyip bu tür meclislerin bulunmaz bir nimet olduğunu dile getirirler ve bu birlikteliğin kısa sürmesinden endişe edip hüzünlenirlerdi.¹⁴² Bazen zikir için toplanırlardı.¹⁴³ Bazen beş altı sûfi geceyi bir arkadaşlarının evinde geçirir, birlikte sohbet eder ve tefekküre dalarlardı.¹⁴⁴

İki büyük sûfi, Tunus'ta bulunan Ebû Muhammed Cerrah el-Murabıt'ı ziyaret etmek için yola çıkarlar. Yolları uzun olmasına rağmen ya ayakkabıları olmadığından ya da saygılarından dolayı yalınayak giderler. İbnü'l-Arabî de Tunus'a geldiğinde bu sûfilerin yaptığı gibi el-Murabıt'ı yalınayak ziyaret etmek istemiştir. Yolun yarısını yalınayak katetmiştir. Ancak diğer yarısını, ziyaretine gittiği el-Murabıt tarafından gönderilen bir habercinin, el-Murabıt'ın artık ayakkabısını giymesi gerektiği yönündeki talebini İbnü'l-Arabî'ye aktarmasıyla yalınayak tamamlayamamıştır.¹⁴⁵

İbnü'l-Arabî'nin sûfilerle ziyaretleşmesinde ailesinin de etkisi olduğu söylenebilir. Zira ailece ağırladıkları sûfiler olduğu gibi¹⁴⁶, babasıyla ziyaretine gittiği sûfiler de vardır. Mesela babasıyla birlikte Ebû Muhammed Mahluf el-Gabâilî'yi ziyaret etmiş, tüm gün boyunca o sûfnin yanında bulunmuştur. İbnü'l-Arabî bu ziyaretlerinin amacının sûfnin bereketine ulaşmak olduğunu söylemektedir.¹⁴⁷

¹³⁹ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 113b.

¹⁴⁰ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 111a.

¹⁴¹ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 110b.

¹⁴² İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 114b.

¹⁴³ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 102b.

¹⁴⁴ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 103a.

¹⁴⁵ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 111b.

¹⁴⁶ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 98b.

¹⁴⁷ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 115a.

Ricâlullahtan biri bir sūfiyi ziyarete geldiğinde, o sūfi, bundan arkadaşının da haberdar olmasını ve bu ziyaretten istifade etmesini istemiştir. Hatta o şahsa yemek hazırlamayı bir şeref olarak görüp bu payeye erme fırsatını arkadaşıyla paylaşmıştır.¹⁴⁸

Sûfilerin ziyaretleriyle ilgili son olarak kendilerini ziyarete gelen sūfilere iade-i ziyarete bulduklarını,¹⁴⁹ ayrılan misafirlerini kapıdan uğurlamayıp, dışarı çıkarak bir süre beraber yürüdüklerini,¹⁵⁰ hatta bazen hazırlanıp şehrin dışına kadar eşlik ettiklerini¹⁵¹ söyleyebiliriz.

Sûfilerin önemli meselelerde birbirlerine danıştıklarını görmekteyiz. Mesela Hacca gitmek isteyen bir sūfi, İbnü'l-Arabî'ye gelerek gitmesinin uygun olup olmadığını sormuş, İbnü'l-Arabî'nin müspet görüş bildirmesiyle yola çıkmıştır.¹⁵² Ebû Medyen - büyük sūfilere olmasına rağmen- "Bir hatam olsa onu Ebû Muhammed Cerrah ile paylaşardım" demektedir.¹⁵³

Birbirleriyle akrabalık bağı kurmak istediklerine de şahit olmaktadır. Ebû Abdillah b. Hasan kendisinin sohbetinde bulunmuş olan Abdullah b. Üstâz el-Mevrûrî ile dünür olmak istemiş ancak isteği kabul görmemiştir.¹⁵⁴

1.2.4. Sûfiler ve Görünmez Varlıklar

Bu başlık altında *ed-Dürretü'l-Fâhira*'da melekler ve cinlerle ilgili olarak aktarılan bilgilere yer vereceğiz. Meleklerle irtibat konusunda iki örnek bulunmaktadır. İlkinde bir sūfi, dış dünyada insan suretinde bir melek; ikincisinde bir başka sūfi rüya ile gerçek arası bir durumda, silüet şeklinde bir melek konuşmuştur. Cinlerle ilgili de üç olay aktarılmaktadır. Bunlardan ikisinde cinlerin sūfilere bazı taleplerde bulduklarını, diğerinde halkın, bir sūfiye yapmış olduğu haksızlığa karşı bir cin vasıtasıyla cezalandırıldığını görmekteyiz.

Meleklerle ilgili ilk örnek sūfi İbnü'l-Mücâhid'le ilgilidir. Bu sūfi mescitten ayrılıp evine doğru gittiği bir gün hiç tanımadığı biri tarafından takip edildiğini fark

¹⁴⁸ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 93a.

¹⁴⁹ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 116b.

¹⁵⁰ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 107b.

¹⁵¹ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 101a-101b.

¹⁵² İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 95a.

¹⁵³ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 111b.

¹⁵⁴ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 102b.

eder. Bu durum evinin kapısına kadar sürer. Sûfî içeri girmeden, tanımadığı o kişiye döner ve bir ihtiyacı olup olmadığını sorar. Adamın olumsuz cevabı üzerine sûfî içeri girer, kapıyı kapatır. Ancak dışarıda bıraktığından emin olduğu o şahıs karşısında durmaktadır. Sûfî şaşkınlık içinde, içeri nasıl girdiğini sorunca, o şahıs melek olduğunu ve kendisini korumakla görevlendirildiğini söyler. İbnü'l-Mücâhid bu durum karşısında duygulanır. Vefat edinceye kadar melek onun yanından ayrılmaz.¹⁵⁵ İnsanların melekler tarafından korunduğu bilinmektedir.¹⁵⁶ Ancak bu örnekte sûfînin kendisini koruyan meleği gördüğüne ve onunla konuştuğuna şahit olmaktayız.

İkinci örneğimizdeki sûfî ise İbnü'l-Arabî'dir. Bir gece İbnü'l-Arabî birkaç arkadaşı ile birlikte bir sûfînin evinde kalır. O evdekiler yanlarında bulunan bir arkadaşlarını itikadi görüşleri sebebiyle itham etmektedirler. Bir süre sonra, hep birlikte kıbleye dönük vaziyette oturarak, dizlerinin önüne bakıp tefekküre dalarlar. İbnü'l-Arabî bu şekilde yarı uykulu bir haldeyken kendisini ve yanındakileri oldukça karanlık bir yerde görür ve herkesin ancak kendisini aydınlatmaya yarayacak bir ışığı vardır. O sırada orada bir silüet belirir ve selam vererek kendisinin Allah tarafından gönderilen bir elçi olduğunu söyler. İbnü'l-Arabî bu elçiye, itham ettikleri şahsın durumunu sorar. Elçi onun tevhid ehli olduğunu söyler. Oysa problem edilen onun tevhidi değil imanıdır. İbnü'l-Arabî bu konu üzerinde daha fazla durmayıp elçiden getirdiği şeyi kendilerine tebliğ etmesini ister. Elçi:

Bilin ki iyilik varlıkta, kötülük ise yokluktur. Allah insanı var etti, onu güzel yaptı ve varlığında biricik kıldı. İnsan onun esma ve sıfatlarına göre şekil aldı. Sonra insan kendini müşahede edince bunlardan sıyrıldı. Kendisini kendisiyle gördü ve sayı aslına döndü. O odur, sen değil.

der ve rüya hali biter. İbnü'l-Arabî bu yaşadığını yanındakilerle paylaşır.¹⁵⁷ Burada adeta vahye benzer bir durum görülmektedir; ancak söz konusu şahıs peygamber olmadığı için bu sözler ilham olarak değerlendirilmelidir.

Cinlerle ilgili ilk örnekte, İbnü'l-Arabî, eş-Şuburablî adlı sûfînin yanındayken Kur'ân okuyan bir ses işitir ve sesin kime ait olduğunu sorar. Sûfî, İbnü'l-Arabî'nin bu sesi duymuş olmasına şaşırır. Sonra durumu izah eder. Sesin sahibi inançlı bir

¹⁵⁵ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 86a-86b.

¹⁵⁶ Bk. Çelik, Ömer, "Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Meleklerin Bir Kısım Peygamberlere, Sâlih Kişilere Hususi ve Bütün Mü'minlere Umumi Yardımı" *Tasavvuf Dergisi*, Ankara 2005, sayı: 15, s. 63-87.

¹⁵⁷ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 103a-103b.

cindir. Bu cin, birlikte Kur'ân okumak, sohbet etmek için sûfiye epeyce dil dökmüş, o da bunu kabul etmiştir. Bu cinin Kur'ân okuyuşunu normalde sadece bu sûfi iştirmektedir. Ancak İbnü'l-Arabî de onun sesini duyabilmiştir.¹⁵⁸

Cinlerin böylesi tekliflerini, ısrar etmelerine rağmen kabul etmeyenler de vardır. Fâtımâ b. İbni'l-Müsenna, kendisiyle oturmak, sohbet etmek isteyen cinlerin bu isteğini kabul etmemiştir. Onlardan, görünmez kalmaya devam etmelerini ister ve Hz. Peygamber'in cinlerden birini yakalayıp daha sonra "Kardeşim Süleyman'ın duasını hatırladım ve serbest bıraktım" diyerek bıraktığı cin olayını¹⁵⁹ hatırlatırdı.¹⁶⁰ İbnü'l-Arabî'nin bu örnekte geçen cinlerden bahsederken "Mü'min cin kardeşlerimizden bir grup" demesi de dikkat çekicidir. Hz. Süleyman'ın duası "Rabbim, beni bağışla ve benden sonra hiç kimseye nasip olmayan bir mülkü bana armağan et. Şüphesiz sen, karşılıksız verensin"¹⁶¹ ayetidir. Cinlerin Hz. Süleyman'ın ordusunda bulunmaları, ona muhtelif işlerinde hizmet etmeleri, "ona armağan edilen mülk"e dâhildir.¹⁶² Hz. Peygamber, yakalayıp arkadaşlarına göstermek için bir direğe bağladığı cini orada tutmayı Hz. Süleyman'ın isteğine aykırı bir davranış olarak değerlendirmiş ve onu serbest bırakmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla Fâtımâ b. İbni'l-Müsenna da cinlerle birlikte oturmayı, görünmez olan bu varlıkların görünür hale gelmesini Hz. Peygamber'in davranışıyla ilişkilendirerek Hz. Süleyman'ın duasına aykırı görmektedir.

Son örnekte ise sûfilerden birinin bazı halleri, bölge halkını rahatsız etmiş görünmektedir. Bir müfterinin insanları onun aleyhine kışkırtmasıyla olay daha da büyür ve sûfi şehirden çıkarılır. Bunun üzerine şehre bir cin musallat olur, insanları rahatsız etmeye başlar. Cin bunları yaparken müfterinin evini mesken tutarak öncelikle onu evinden eder. Sonra halkın birbirlerine karşı işleyip örtmeyi başardıkları suçları ortaya çıkararak onları mahcup eder. İnsanlar başta eşleri olmak üzere birbirlerinin yüzüne bakamaz hale gelir. Bu durum altı ay sürer. Şehir halkının daha fazla katlanacak hali kalmaz ve cine gelerek, yaptıklarını durdurmasını rica eder. Cin kendisinin sûfiye yapılanlardan dolayı bir musibet olarak gönderildiğini söyleyince

¹⁵⁸ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 87b.

¹⁵⁹ Tahkik Bölümü 88. dipnot.

¹⁶⁰ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 95b.

¹⁶¹ Sâd 38/35.

¹⁶² Neml 27/16-17, Sâd 38/37-38.

halk sūfiye giderek özür diler ve geri dönmesini sağlar. İbnü'l-Arabî bu olayın çok meşhur olduğunu, özellikle Batı İşbiliyye'de bunu herkesin bildiğini söylemektedir.¹⁶³

Bu olaydaki sūfiyle, daha önce anlatılan fidye olayının aktörü konumundaki sūfinin aynı kişi olması ilginçtir. Zira birinde sevilmeyen, diğerinde ilgi, iltifat gören sūfiye örnektir. Hem *ed-Dürretü'l-Fâhira*'daki anlatılma sırasına hem de mantıki sürece baktığımızda, fidye olayı daha sonra yaşanmış olmalıdır.

Cinlerin var olup olmadığı, varsa insanlarla nasıl iletişim kurduğu gibi konular hala merak konusudur. Son örneğe bu bağlamda baktığımızda, cinlerin insanlarla bireysel olarak iletişim kurduğu şeklindeki yaygın kanaate ek olarak bütün bir bölge halkıyla temasa geçmiş olduklarını görüyoruz. Ayrıca bu örnekteki cin insanlara zulmetmemiştir. Onların birbirlerine yaptıkları haksızlıkları örten perdeleri kaldırarak, nasıl insanlar olduklarını kendilerine göstermiştir. Bu tespit, Allah'ın insanlara zulmetmediği, insanların kendi kendilerine zulmettiği¹⁶⁴ gerçeğiyle de örtüşür.

2. Sûfilerin Ahlakı ve İbadet Hayatları

Bu başlık altında ilk olarak sūfilerin ahlakını, karakterlerini, hayata ve ölüme bakışlarını; sonra nasıl bir şuurla ibadet ettiklerini, yaşamlarında ibadetin yerini ve Kur'an-ı Kerim'e olan düşkünlüklerini anlamaya çalışacağız.

2.1. *ed-Dürretü'l-Fâhira*'da Sûfi Ahlakı ve Sûfilerin Ölüme Bakışları

2.1.1. Sûfi Ahlakı

Ahlak “Bir toplum içinde kişilerin benimsedikleri, uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kuralları” olarak tanımlanır.¹⁶⁵ Ancak biz “sûfi ahlakı” derken, sözlük anlamının yanı sıra, sūfilerin dünya hayatına bakışlarını, tasavvufî öğretilerin, karakterleriyle meczolarak aldığı şeklin dış dünyadaki yansımalarını kastetmekteyiz. *ed-Dürretü'l-Fâhira*'da, bu anlamda zengin içerik bulunmaktadır. Ağlayan, tebessüm eden, daima düşünceli bir halde bulunan, her türlü gereksiz davranıştan

¹⁶³ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 100b-101a.

¹⁶⁴ Yunus 10/44.

¹⁶⁵ TDK I-II, Ankara 1988, “Ahlak” maddesi, I, 48.

kaçınmayı alışkanlık haline getiren, yalnızlığı yalnızlık olarak görmeyen sûfiler vardır.

Tasavvufta gözyaşının önemi büyüktür. Hatta Tasavvuf tarihinde gözyaşı ve hüznün öne çıktığı ekoller vardır. Bu bağlamda “Bekkâûn” adıyla anılan, üzüntü ve gözyaşıyla kendilerini ibadete veren, pişmanlık duygusunun öne çıktığı “Kûfe Mektebi”nden¹⁶⁶ ve kurucusu Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) kabul edilen Basra merkezli “Korku ve Hüzün” ekolünden¹⁶⁷ bahsedilebilir.

Aldıkları bir cevap, okunan bir şiir, hatırlarına gelen bir düşünce veya gördükleri bir olay karşısında makul bir tepki olarak ağlayan sûfilerle birlikte, ağlamanın kişiyi tanımlamada kullanılan bir nitelik olmasına neden olacak kadar ağlayan veya çok ağladığı için gözleri daima yara bere içinde olanlar vardır.¹⁶⁸

Mesela İbnü'l-Arabî, Ebû Ali Hasan eş-Şekkâz'ı tanıtırken “verâi ve gözyaşı çoktu” demekte ve onun bu halini nasıl gözlemlediğini anlatmaktadır. Bu sûfî aile dostlarından olduğu için zaman zaman onların evinde kalmaktadır. İbnü'l-Arabî, bu misafirine gece yatması için bir hasır serdiğini, sabah uyandığında da hasır gözyaşından dolayı sıvılaşmış gördüğünü söylemektedir.¹⁶⁹ Bir başka sûfî ise, gece ibadet ederken, bedeninin bitkin düşmesiyle uykuya teslim olacağı sırada ölümü hatırlayarak, mezarının yatağı kadar yumuşak olmayacağını düşünür ve ağlardı. Bu düşünceyle bedeninde tekrar kuvvet bulup ibadete devam ederdi.¹⁷⁰

Sûfilere biri İbnü'l-Arabî'yi ziyarete geldiğinde, dönemin genel görgü kurallarına aykırı olarak ziyaretini uzun tutmuştur. Hatta o ortamda bulunanlar bu durumu yadırgadıklarını belli ederler. İbnü'l-Arabî misafirini kırmamaya özen göstererek isterse ayrılabilceğini hatırlatır. Sûfinin bu hatırlatma üzerine, bu tür ortamların zor bulunduğunu söyleyerek böyle bir fırsatı kaybetme endişesiyle ağladığını görmekteyiz.¹⁷¹

¹⁶⁶ Yılmaz, H. Kamil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 1997, s.104.

¹⁶⁷ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 105.

¹⁶⁸ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 88b, 95a, 98a, 106a, 118a.

¹⁶⁹ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 98b.

¹⁷⁰ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 98a.

¹⁷¹ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 114b.

Bu örneklerin yanında, ne zaman kendisiyle oturlsa yanındakilere tebessüm eden, davranışlarında gönlü geniş olan, dikenli bir yolda yalınayak giderken dahi yüzünde acı ifadesi yerine tebessüm bulunan kişilere de rastlamaktayız.¹⁷²

Sûfilerde gördüğümüz bir diğer özellik, gereksiz buldukları davranışlardan kaçınmalarıdır. Yaşadığı ortamda bulunan bazı nesnelere yıllarca fark etmemiş sûfiler vardır. Mesela İbnü'l-Arabî, evine misafir olduğu sûfilere birinin bahçesinde bulunan kuyudan abdest almak istemektedir; ancak kuyunun ağzı, yanındaki zeytin ağacının dallarıyla kapanacak kadar sıkıştırılmış olduğu için abdest almakta zorlanır. Bu durumu dile getirdiğinde ev sahibi şaşırır ve “Hangi ağaç?” diye sorar. İbnü'l-Arabî de bu cevaba şaşırır. Zira o sûfi o evde doğup büyümüştür ancak o ana kadar orada bir ağaç olduğunu fark etmemiştir. İbnü'l-Arabî bu durumu “Onlar gereksiz sözden kaçındıkları gibi gereksiz bakıştan da kaçınırlardı” diye izah etmektedir.¹⁷³

Bazı sûfiler, kendi nefisleriyle veya Allah ile meşguliyetlerinden dolayı, insanlar kendilerine selam vermedikçe onlarla konuşmazlar hatta onları fark etmezlerdi.¹⁷⁴ Bazıları ise uzlet ehli olduğu için insanlardan uzak kalmayı tercih ederlerdi.¹⁷⁵ Gereksiz gördükleri sorulardan da kaçınırlardı. Mesela İbnü'l-Arabî ile on sene arkadaşlık yapmış olan bir zat, ona, bir kez olsun nereden gelip nereye gittiğini sormamıştır.¹⁷⁶

Yalnızlık kavramının sûfiler için farklı olabildiğini görmekteyiz. İnsanlarla fizîken aynı ortamı paylaşmıyor olmak çok önemsenmezken, Allah'a, Peygamberine ve seçkin kullara uzak olmak yalnızlık olarak görülmektedir. Sûfilerden birine “Yalnızlıktan sıkılmıyor musun?” diye sorulduğunda soruya şaşırarak Allah ile ünsiyetin her türlü yalnızlığa mani olduğunu söylemiştir. Ayrıca Hadis kitapları okumanın Hz. Peygamber'e olan özlemi, selefın kitaplarını okumanın da onlarla beraber olma isteğini karşıladığını ifade ederek, soran kimseye “Tüm bunlar varken yalnızlık da neymiş!” diye cevap vermiştir.¹⁷⁷

¹⁷² İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 109b, 118b.

¹⁷³ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 88a.

¹⁷⁴ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 88b, 89a, 94b.

¹⁷⁵ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 114b.

¹⁷⁶ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 94b.

¹⁷⁷ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 85a.

Tevazu sahibiydiler. Buldukları makamın büyüklüğüne dair bir işaretle karşılaştıklarında mutlu olmakla beraber asla kibirlenmezlerdi.¹⁷⁸ “Ben” kelimesini hiç kullanmayacak kadar kibirden kaçınırlardı.¹⁷⁹

Musibetler karşısında şikâyet etmez bilakis bunu bir nimet olarak değerlendirirlerdi. Mesela Fâtımâ b. İbni'l-Müsenna, bakıma muhtaç olan kocasına, halinden şikâyet etmeksizin, yirmi dört sene bakmış, aç kalıp yiyecek bir şey bulamadıklarında bu duruma, seçkin kulların imtihanı diyerek şükretmiştir.¹⁸⁰ Bir başka sûfî de vefat etmeden önce günlerce çektiği acıları, hatalarından temizlenmesi için verilen bir nimet saymıştır.¹⁸¹

Eserimizde seyahat ehli olan sûfilerden de bahsedilir. Kırk yıl boyunca ma'mur bir beldeye uğramadan seyahat etmiş olanlar vardır.¹⁸² Sûfiler, sâlih kimselerle buluşmak veya onlarla birlikte olmak için uzun, zahmetli deniz ve kara yolculukları yapmışlardır.¹⁸³ Bazen yalınayak yapılan bu tür yolculuklar, birlikte olma uğruna sıkıntı yerine, neş'e vermiştir.¹⁸⁴ Bir sûfî, geceleyin gelen biriyle, fecrin doğuşuna kadar, seyyahların dahi bilmediği yerleri gezdiğini anlatmaktadır.¹⁸⁵

Kadın ve erkek sûfilerin birlikte yolculuk yaptıkları da olmuştur. Mesela İbnü'l-Arabî, Zeynep el-Gal'iyye'nin Mekke – Kudüs yolculuğuna eşlik etmiştir.¹⁸⁶

Sûfilerde gördüğümüz bir diğer özellik fedakârlıktır. İnsanlara çok müşfik davranırlardı.¹⁸⁷ Fedakâr sûfilerden Ebû Abdillah Muhammed b. Cumhur, birileriyle yola çıktığı zaman beraberindekilere “Ben sizin yol emirinizim” der ve diğerleri de bunu kabul ederdi. Böyle söylemesindeki amaç kendisinininkiyle beraber onların yükünü de taşımaktı. Yol emiri olduğu için herkes ona itaat etmek zorunda kalır ve mahcup da olsalar yüklerini ona verirlerdi.¹⁸⁸ Bir başka sûfî, gece yarısı kapısını çalıp ciğer isteyen birini, sahip olduğu tek ineği keserek, eli boş göndermemiştir.¹⁸⁹

¹⁷⁸ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 103b.

¹⁷⁹ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 98b.

¹⁸⁰ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 96a.

¹⁸¹ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 106b.

¹⁸² İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 89a.

¹⁸³ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 94a, 109a, 111b, 113b.

¹⁸⁴ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 111b, 118b.

¹⁸⁵ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 107a.

¹⁸⁶ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 113b.

¹⁸⁷ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 97b, 113a.

¹⁸⁸ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 97b.

¹⁸⁹ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 106a.

Nefsi hesaba çekmek sûfiler için önemlidir. *ed-Dürretü'l-Fâhira*'da nefis muhasebesi yapan sûfilere bahsedilmektedir. Burada bu konudan bahsetmemizi daha da önemli kılan, bu eylemin nasıl yapıldığına dair bir örneğin ayrıntılı biçimde verilmiş olmasıdır. Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Mücâhid'in yaşamı anlatılırken "Hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekin" prensibine uygun yaşadığı ifade edilir. Bu sûfi yatsı namazından sonra kimseyle konuşmaz, tek başına evinin bir köşesine çekilerek sanki Allah tarafından hesaba çekiliyormuş gibi kendisini hesaba çekerdi. Gün içerisinde gerçekleştirdiği tüm davranışları hatırlayarak, bunlardan istiğfarı gerektirenler için istiğfar eder, şükür gerektirenler için şükrederdi. Diğer tüm davranışları için de gereken ne ise onu yapardı.¹⁹⁰ Bu zatın seçkin öğrencileri arasında tıpkı şeyhi gibi nefisini hesaba çekenler vardır.¹⁹¹

Sûfilerin bazı yerleşik kanaatleri, tartışılmaya müsait olsa da benimsediklerine dair ifadeler görebilmekteyiz. Mesela sûfilere biri, dönemin kadısının muhtesip tayin ederken insanların görüşünü alıp istedikleri adayı öğrendikten sonra hiç beklemedikleri birini atamış olmasını "Karısına danışıp tersini yapan âkil adam gibi davrandı" diye yorumlayarak bu davranış biçimini onayladığını ihsas ettirmiştir.¹⁹²

2.1.2. Ölüme Bakışları

Sûfiler ölümü farklı algılamışlardır. Ölüm bir yok oluş değildir. Bilakis insanlar uykudadır, ölünce uyanırlar. Dünya sûfiyi Rabbinden alıkoyan şeydir. Sûfi bu dünyada garip bir yolcunun ruh haline sahip olmalıdır. Gerçek hayat ölümdedir. Mevlana'da (ö. 672/1273) ifadesini bulduğu üzere öldükçe tekâmül artar. Gerçek ölüm nefsin tükenmez isteklerine, dünyanın çekiciliğine teslim olmaktır. Sadâkât ölümü temenni edebilmeyi gerektirir.¹⁹³ Bu şekilde ölümü temenni eden, hayatı istemiş demektir.¹⁹⁴ İnsanın ne zaman öleceğini kesin olarak bilmesi ona oldukça ağır gelebilir ve o andan itibaren yaşamı, sevdikleri anlamını yitirebilir. Ama hayat

¹⁹⁰ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 84b.

¹⁹¹ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 87a.

¹⁹² İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 92a.

¹⁹³ Eğer doğru sözlü iseniz ölümü temenni edin! (Bakara 2/94).

¹⁹⁴ Demirci, Mehmet, "Ölümdeki Hayat: Tasavvuf Düşüncesinde Ölüm", *Tasavvuf Dergisi*, Ankara 2000, sayı:4, s.9-16.

ve ölüm kavramlarına anlattığımız şekilde bakan bir sûfi için ölüm saatini bilmek farklı bir heyecan yaratır. Yıllardır beklediği bir buluşmanın gerçekleşeceği an gelmektedir. Sûfilerden bazıları ne zaman öleceklerini yaklaşık olarak bilirken bazıları bu zamanı net olarak bilmekte ve söylemektedir.

Ebû Abdillah eş-Şerefi sevdiklerine veda edip ayrılırken kendisine “Kırk yıl aradan sonra yine mi yolculuğa çıkıyorsun” diyenlere “Evet, uzun bir yolculuğa çıkıyorum, buluşma yerimiz mahşerdir” cevabını verir ve doğduğu yere gitmek üzere yola çıkar. Gittiği yerde üç gün hasta vaziyette kalır ve vefat eder. Ayrılmadan önce tüm eşyalarını da dağıtır.¹⁹⁵

Bir başka örnekte İbnü'l-Arabî yakın arkadaşı olan bekâr bir sûfiye evlenebileceği bir hanım bulmuştur. İbnü'l-Arabî o sırada hastadır ve bekâr sûfi ziyaretine geldiğinde ona, kendisi için uygun bir hanım bulunduğunu haber verir. Ancak sûfi, şaşkıncı bir şekilde, nişanlandığını ve Perşembe günü de dünya evine gireceğini söyler ve ayrılır. Oysa bunu daha önce bilen yoktur. Zaten bu yüzden İbnü'l-Arabî ona evlenebileceği birini bulmuştur. İbnü'l-Arabî kendisini ziyarete gelen ve o sûfiye yakın olan başka birine durumu anlatır. O şahıs da bu sûfiye giderek durumu tekrar sorar. Sûfi aynı şekilde nişanlı olduğunu ve beş gün sonra dünya evine gireceğini söyler. Evleneceği şahsın kim olduğu sorulsa da “O gün geldiğinde göreceksiniz” demekle yetinir. Bu ziyaretlerin ve konuşmaların olduğu gün Cumartesidir. Ve tam beş gün sonra, Perşembe günü sûfi vefat eder. İbnü'l-Arabî onunla ilgili “Cuma günü damat olmuştur inşallah” temennisinde bulunur.¹⁹⁶ Bu olayda ölüm günü adeta bir düğün günü gibi görülmektedir. Mevlana'yla özdeşleşen “şeb-i arûs” anlayışına Mevlana'dan daha önce bu sûfide rastlanmış olması önemlidir. Görüldüğü üzere bu olaydaki sûfi vefat edeceği zamanı net olarak bilmekte ve bunu yakın çevresine söylemektedir.

Bir diğer sûfi hem kendisinin hem de oğlunun öleceği zamanı bilmektedir. Bu sûfi İbnü'l-Arabî'nin amcası Abdullah İbnü'l-Arabî'dir. Abdullah İbnü'l-Arabî'nin dengesi yerinde olmayan bir oğlu vardır. Bu gencin davranışları İbnü'l-Arabî'nin yönetici olan babasını, muhtemelen konumunun itibarı nedeniyle rahatsız etmektedir. Bu yüzden onu şehirden uzaklaştırmak ister. Bu bilgi İbnü'l-Arabî'nin amcası Abdullah'a ulaştınca, yeğenini çağırır ve ona:

¹⁹⁵ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 92b.

¹⁹⁶ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 98b-99a.

Oğlum (İbnü'l-Arabî), kardeşime (İbnü'l-Arabî'nin babası) söyle oğlumu rahat bıraksın. Zaten yakında ölecek. Ben de ondan kırk iki gün sonra öleceğim ve baban ikimizden de kurtulmuş olacak.

der ve dediği gibi olur.¹⁹⁷

Yukarıda başka bir nedenle zikrettiğimiz bir olayı bu başlık altında da değerlendirmek mümkündür. Hatırlanacağı üzere sûfilerden biri hem kendi ihtiyaçlarını hem de başkalarının taleplerini kitap satarak karşılamaktadır. Kendisine kitapları bittiği zaman ne yapacağı sorulduğunda “Kitaplarım ömrümün ölçüsüdür. Onlar bittiğinde benim yaşamım da bitecek” cevabını verir. Son kitabını satınca sûfi vefat eder.¹⁹⁸

Abdulahak el-Cedmivi adlı sûfi de vefat edeceği zamanı değil belki ama vefat edeceği yeri bilmektedir. Bu sûfi eşiyile birlikte Beyt-i Makdis'i ziyaret eder. Daha sonra Fevâ'ya¹⁹⁹ dönmek ister. Eşi ise Beyt-i Makdis'te kalmak istemektedir. el-Cedmivi, Fevâ'ya dönmeleri gerektiğini zira ölümünün orada olacağını söyler. Ayrıca kendisinden sonra eşinin başına neler geleceğini de anlatır. Buna göre eşinin ölümü Beyt-i Makdis'te olacaktır.²⁰⁰ Bu olayla ilgili detayları kerametlerle ilgili bölümde anlatacağız. Burada sadece sûfilerin ölecekleri yeri bilmesi yönüyle konuya değindik. Bir önceki örnekte sûfinin hem kendisinin hem de oğlunun öleceği zamanı bildiğini söylemiştik. Bu örnekte de sûfi kendisinin ve karısının öleceği yeri bilmektedir.

Ölüm bir yok oluş değildir. Ölen kimsenin yalnızca bu dünyayla irtibatı kesilir. Ancak sûfilerden, öldükten sonra bile, hayattakilerle iletişim kuranlar olabilmektedir. İbnü'l-Arabî, yakın arkadaşı Abdullah Bedr el-Hâdim el-Habeşî'nin kendi evinde vefat ettiğini, vefat etmeden önce ölümle yaşam arasında muhayyer bırakıldığını, onun ölümü tercih ettiğini söylemektedir.²⁰¹ Bu sûfi vefat ettikten sonra da hayattaymış gibi tepkiler vermektedir. Adeta perdenin diğer tarafına geçmiş olmasına rağmen ara sıra bu tarafına da bakabilen biri gibidir. Yani ölüm onun için aşılabilir bir duvar değil, sanki zaman zaman aralanabilen bir perdedir.

¹⁹⁷ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 100a.

¹⁹⁸ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 118b.

¹⁹⁹ Fevâ, Nil'in Reşid kolu üzerinde, İslam kültür eserlerini barındıran bir Mısır şehridir. Bk. Bayhan, Ahmet Ali, “Bir Tarih Müzesi: Mısır” A.Ü. GSE Dergisi, Erzurum 2006, sayı 6, s. 9-24.

²⁰⁰ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 119b.

²⁰¹ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 120a.

Mesela Abdullah el-Habeşi'nin cansız bedenini yıkayan Malatyalı bir fakih yıkama işlemi sırasında bir an için "Benim gibi biri böyle cenaze yıkama işine layık görülmemeli" diye aklından geçirdiğinde Abdullah el-Habeşi gözlerini açar, fakihe tebessüm eder ve gözlerini kapatır. Fakih bu yaşadığını İbnü'l-Arabî'ye bizzat kendisi anlatmıştır. Bir defasında da İbnü'l-Arabî bu arkadaşının kabrini ziyaret eder ve bir sıkıntısını onunla paylaşır. İbnü'l-Arabî, arkadaşının, kabirde olmasına rağmen, kendisini işittiğini, üzüntüsünü paylaştığını, kendisine cevap verdiğini söylemektedir.²⁰²

2.2. Sûfîlerin İbadet Hayatı

Bu bölümü iki alt başlıkta inceleyeceğiz. Bu başlıklarda sûfîlerin abdest alışlarına, namazı nasıl duygularla kıldıklarına, oruç ve hac ibadetlerine değineceğiz. Sûfîlerin Kur'ân-ı Kerîm ile irtibatlarını ibadetlerle ilgili bölümde incelemeyip "Kur'ân Sevgisi" diye ayrı bir başlık altında ele almamız, onların Kur'ân'a verdikleri öneme dikkat çekmek içindir.

2.2.1. İbadetleri

İbnü'l-Arabî, bir sûfînin abdest alıp namaz kılışını dikkatle izlemiş ve bu izlenimini betimleyerek anlatmıştır. el-Adevî adındaki bu sûfî tüm uzuvlarını üçer kere yıkar, her uzvu yıkarken Allah'ı anardı. Abdest alırken hayâ ve ürpermesinden, rengi değişirdi. Kendisine bunun sebebi sorulduğunda "Nasıl olmasın ki? Tüm hatalarına rağmen Rabbine münacaata hazırlanan kimsenin hali nasıl olur?" diyerek hayâ ve ürpermesinin nedenini açıklardı.²⁰³

Bu sûfînin namaz kılışı da dikkat çekicidir. İbnü'l-Arabî, el-Adevî'nin namaz kılarken ki halini biricik yavrusunu kaybetmiş bir anneye benzetir. Tıpkı bu annenin yaşadığı ruh haliyle her tarafından ter boşanırdı. Öyle ki onun namaz kıldığını görmeyen biri, oraya su döküldüğünü zannederdi. Kıyamı uzun tutardı. Kuşluk

²⁰² İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 120b.

²⁰³ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 89a-89b.

namazını kılmaya başladığında, kendisine zeval vaktinin geldiği hatırlatılıncaya kadar kıyama, kıraate devam ederdi.²⁰⁴

İbnü'l-Arabî, Muhammed b. el-Hayyât adlı sûfiden bahsederken:

Evine ziyarete gittiğimizde kapı kapalı olduğu halde dışarıdan kalp atışlarını duyar, buradan namazda olduğunu anlardık²⁰⁵

demektedir. Bu durum, sûfinin namazı nasıl bir ruh haliyle kıldığı hakkında bir fikir vermektedir.

Sûfiler namaz vakitlerine riayet eder,²⁰⁶ cemaatle kılma konusunda çok titiz davranırdı.²⁰⁷ Ayrıca uzun secdeler yapıp çokça ağladığı için namaz kıldığı hasır gözyaşlarıyla sırlıklam ıslatan,²⁰⁸ ibadet konusunda yorgunluk bilmeyip düzenli, prensipli ibadet eden,²⁰⁹ gecelerini adeta bir seremoni gibi kısa aralıklarla uyuyup kalkarak namazlarla süsleyen,²¹⁰ ne mescitte ne de evde kibleye arkasını dönmeyen²¹¹ sûfiler vardır.

Bazı sûfilerin gündüz bir şeyler yediğine tanık olan yoktur. Bu yüzden oruçlu olup olmadıkları bilinmezdi.²¹² Kadın sûfi Şems Ümmü'l-Fukara, yaşı ileri (İbnü'l-Arabî bu sûfiyi tanıdığıında sûfinin seksen yaşında olduğunu söylemektedir)²¹³ olmasına rağmen öyle ibadetler ederdi ki, İbnü'l-Arabî onun yaptıklarına tahammül edebilecek erkek görmediğini söylemektedir. Bu kadın sûfi çoğu kez iftar etmeksizin peşpeşe oruç tutardı.²¹⁴

Ebû Abdillah eş-Şerefi hali gizli bir sûfidir. Hac zamanı geldiğinde şehirden kaybolmaktadır. İbnü'l-Arabî, İşbiliyye'den bazılarının onu hac yaparken gördüğünü söylemektedir.²¹⁵

²⁰⁴ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 91a-91b.

²⁰⁵ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 93a.

²⁰⁶ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 113b.

²⁰⁷ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 88b, 94b.

²⁰⁸ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 98b.

²⁰⁹ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 97b.

²¹⁰ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 84b, 97b.

²¹¹ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 109b.

²¹² İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 91b.

²¹³ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 107a.

²¹⁴ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 107a.

²¹⁵ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 91b.

Ahmed eş-Şerîşî'nin, hacca gitmek için izin istediğinde, isteğini ilk etapta reddeden babasıyla aralarında geçen diyalog, sûfinin ibadete nasıl baktığını göstermesi bakımından önemlidir:

- Oğlum, ben senin babanım. Senin dünyaya gelmeni kendim için istedim. Sen ise beni bırakıp gidiyorsun.
- Babacığım şu söyleyeceğim şeyde beni doğrular mısın lütfen?
- Söyle bakalım.
- Babacığım sen annemle birlikte olduğun sırada hakikaten benim var olmamı mı murat etmiştin?
- Doğrusu hayır. Ben arzumu gidermek istemişim.
- Şu halde, beni var eden Allah'tır ve O, beni evine davet ediyor. Bu yolculuğa maddi-manevi gücüm yeterli. Ertelemem için bir özür de göremiyorum. Var olmamdan dolayı sana karşı bir minnet borcum yok. Minnetim beni kendisine ibadet için var edendir.

Bu sözler üzerine eş-Şerefi'nin sâlih bir adam olan babası ağlayarak “Evladım Allah’a emanet ol” der ve oğluya vedalaşır. eş-Şerefi babasıyla yaptığı bu konuşmadan sonra istişare için İbnü'l-Arabî'ye gelir. İbnü'l-Arabî gitmesinin uygun olduğunu söyleyince, eş-Şerefi Hac ibadetini yerine getirmek üzere yola çıkar.²¹⁶

2.2.2. Kur'ân Sevgisi

İbnü'l-Arabî, tanıttığı sûfilerden pek çoğu için “Kur'ân ehliydi” demektedir.²¹⁷ Sûfiler Kur'ân okumayı Allah ile konuşmak olarak değerlendirmekte, Kur'ân'ı birbirlerine tavsiye ederek, onun “nur” olduğunu söylemektedir.²¹⁸ Kur'ân'ı ezberleyip onunla amel etmeye,²¹⁹ Kur'ân'dan başka söz söylememeye özen göstermişlerdir.²²⁰

Sûfilerden Ebu'l-Abbas b. Nâce, Kur'ân dinlemeyi çok seven, Kur'ân'ı işittiği zaman gözyaşlarına hâkim olamayan biridir. Ne zaman İbnü'l-Arabî ile birlikte olsa ondan Kur'ân okumasını istemektedir. Hatta öğle ve ikinci namazları arasında İbnü'l-Arabî'yle buluşmayı, gözleri zayıfladığı, Kur'ân okuyamadığı için İbnü'l-Arabî'den Kur'ân dinlemeyi mutat hale getirmiştir. Bu sûfi, İbnü'l-Arabî'ye daima Kur'ân'ı, onunla sürekli irtibat halinde olmayı, üzerinde tefekkür etmeyi, ilmi

²¹⁶ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 95a.

²¹⁷ Örnek olarak bk. İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 89a, 106b, 110b, 121a, 121b.

²¹⁸ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 85a, 89a.

²¹⁹ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 100a.

²²⁰ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 110b.

ondan almayı tavsiye etmekte; ilmin nur olduğunu, nurun ancak nurdan alınabileceğini, Kur’ân’ın ise apaçık bir nur olduğunu söylemektedir. Kandilin ancak bir başka kandil sayesinde yakılabileceğini, dolayısıyla Kur’ân’dan ilim almanın *nur üstüne nurdan* bir nur olduğunu,²²¹ hatırlatan Ebu’l-Abbas b. Nâce, İbnü’l-Arabî’ye:

Ey evladım! Hak Teâlâ bize kendisinin göklerin ve yerin nuru olduğunu bildiriyor, böylece biz nurlarımızı O’ndan alırız. O’nun madeninden başka bir yerde nur aramayız biz.

diye tavsiyede bulunmaktadır.²²²

Sûfîlerden Ebu’l-Hacc Yûsuf eş-Şuburablî Allah’ın Kitabını yüzünden çokça okuyan bir sûfîdir. Kendisiyle birlikte Kur’ân okumak isteyen Müslüman bir cinin isteğini kırmamış onunla birlikte Kur’ân okumuştur. Bu olayın açığa çıkması da şöyle olmuştur: İbnü’l-Arabî, onun yanındayken Kur’ân okuyan bir ses işitir ve sahibini görmediği bu sesin kime ait olduğunu sorar. eş-Şuburablî İbnü’l-Arabî’nin sesi duymasına şaşırarak “Demek o sesi duydun, öyle mi?” der. İbnü’l-Arabî “Evet” deyince eş-Şuburablî:

O sesin sahibi mü’min bir cindir. Benimle sohbet etmek istedi, yalvarıp yakardı, yeminler etti ben de sözüne güvendim ve benimle oturmasına izin verdim. Birlikte Kur’ân mütalaa ediyoruz.²²³

diyerek konuya açıklık getirir.

Bazı sûfîler Kur’ân’dan tüm benlikleriyle istifade etmeye çalışmaktadır. Bu çaba içinde olanlardan biri, öğle namazından sonra Kur’ân’ı alır, iki dizinin arasına koyar, elini harflerin üzerinde gezdirerek kendi duyacağı kadar bir sesle, geceleyin kaldığı hizipten devam ederek ikindi namazına kadar okurdu. İbnü’l-Arabî bunun nedenini sorduğunda ise “Tüm uzuvlarım kendilerine uygun bir şekilde Allah’ın kitabından istifade etsin diye böyle yapıyorum” cevabını vermiştir.²²⁴

Ebû Abdillah Muhammed b. Cumhur da Kur’ân’ı çok seven ona azami derecede ihtimam gösteren sûfîlerdendir. Öyle ki, öğrencisi kendisine Kur’ân okuyorken Kur’ân-ı Kerîm’in oluşturduğu manevi atmosferi dağıtacak herhangi bir

²²¹ Nur 24/35. ayete işaret vardır.

²²² İbnü’l-Arabî, *ed-Dürretü’l-Fâhira*, vr. 89a.

²²³ İbnü’l-Arabî, *ed-Dürretü’l-Fâhira*, vr. 87b.

²²⁴ İbnü’l-Arabî, *ed-Dürretü’l-Fâhira*, vr. 87a.

ses duyduğunda öğrencisini susturur, rahatsız edici ses kesildikten sonra okumaya devam etmesini isterdi.²²⁵

3. Sûfler ve Keramet

Sûfler kerameti Allah'ın bir lütfu olarak görmektedirler.²²⁶ Bunun abartılmasına karşıdırlar. Kerameti mâsiva, Allah ile kul arasında perde gibi görenler vardır. Böyle baktıkları için büyük sûfler kerametlere takılmayıp daha üst mertebeleri istemektedirler. Bazı cahil kimselerin, keramet olmayan hususları keramet sanmaları, keramete gereğinden fazla önem vermeleri ya da şeyhlerine duydukları hayranlıktan, çok tabii halleri bile keramet saymaları sûfleri rahatsız etmektedir. Kerametle ilgili yanlış algılar, bu tür şeyleri akla aykırı gören kimselerin, konuyu tümünden reddetmesine de yol açmaktadır. Doğrusu, sebep-sonuç ilişkisi içinde işleyen bir âlemin yanında bunu aşan ve farklı kanunları olan bir âlemin var olduğu, ilkinde mümkün görünmeyen bir durumun ikincisinde tabii olabildiğidir.

İnanan bir insan için Kur'ân ve sahih hadislerde geçen harikulade olaylar dışındaki harikuladelikleri kabul etme gibi bir zorunluluk bulunmamaktadır. Tasavvufta keramet, yaratma ve ikram bakımından Allah'a, aidiyet bakımından velînin tâbi olduğu nebiye, ortaya çıkması bakımından da velîye nispet edilmektedir. Bu görüşe göre velilerde zuhur eden kerametler, tâbi oldukları nebilerin devam eden mucizeleridir. Kerametın amacından söz etmek gerekecek olursa, nasıl ki mucizeler sonuç bakımından inkar edenlerin inanmasını sağlamaktan çok, iman edenlerin imanını pekiştirmişse, keramet de yeni başlayan bir sâlikin gayretini artırır diyebiliriz.²²⁷

Nefehâtü'l-Üns'te, yok olanı var, var olanı yok etmek; gizli bir şeyi açığa çıkarmak, açık bir şeyi gizlemek; uzun mesafeleri kısa sürede aşabilmek; bazı gaybi konulara vakıf olup onlar hakkında bilgi vermek; cansızların, hayvanların, bitkilerin seslerini duyabilmek; ihtiyaç halinde herhangi bir vesile olmaksızın yiyecek ve içecek getirebilmek gibi keramet çeşitlerinden bahsedilmiştir.²²⁸ *ed-Dürretü'l-*

²²⁵ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 97b.

²²⁶ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 96b.

²²⁷ Uludağ, "Keramet –II", *Tasavvuf Dergisi*, Ankara 2005, sayı: 15, s. 7-35; Uludağ, "Keramet", *DİA*, Ankara 2002, c. 25, s. 265-268.

²²⁸ Cami, Molla, *Nefehâtü'l-Üns Min Hadarâti'l-Kuds*, Kahire 1989, s. 56.

Fâhira 'da bu keramet çeşitlerinin pek çoğuna örnekler mevcuttur. Bu örnekleri ilgili bulduğumuz başlıklar altında vereceğiz. Bu sayede hem ne tür kerametlerin olduğunu ve bunların nasıl gerçekleştiğini, hem de kerametlerin neden ortaya çıktığını anlamaya çalışacağız.

Sûflerin keramet karşısındaki tutumları farklı olabilmektedir. Mesela kerametın nasıl gerçekleştiğini gizlemeyi tercih edenler olduğu gibi, anlatmakta sakınca görmeyenler de vardır.²²⁹ Bu bölüme İbnü'l-Arabî'nin keramete bakışının nasıl olduğunu *-ed-Dürretü'l-Fâhira* çerçevesinde- anlamaya çalışarak başlamak istiyoruz.

3.1. İbnü'l-Arabî'nin Keramet Anlayışı

ed-Dürretü'l-Fâhira 'da geçen kırk iki sûfinin yarısından fazlası keramet ehlidir. İbnü'l-Arabî'nin bu sûfleri ve kerametlerini anlatması onun kerameti kabul ettiğini gösterir. Kabul etmenin ötesinde, kerameti inkar eden bir muhaddise karşı hadislerle kerametın varlığını ispatlamıştır. Bu olay onun hadisçiliğini göstermesi bakımından da önemlidir. Hâdise şöyledir: İbnü'l-Arabî, Ebû İmran Musa b. İmran adlı sûfiyi ziyarete gittiğinde, aynı zamanda hatip olan hadisçi Ebu'l-Kasem b. Ufeyr'i görür. Bu hadisçi, kerameti inkar etmekte ve o sırada bu konuyu Ebû İmran'la tartışmaktadır. Ebû İmran, kerametinin olabileceğini mantikî açıklamalarla kabullendirmeye çalışmaktadır. Ancak Ebu'l-Kasem hadisçi olduğu için bu açıklamalardan pek tatmin olmuş görünmemektedir. Bu tartışmaya şahit olan İbnü'l-Arabî "Efendim isterseniz onu bana bırakın" diyerek Ebû İmran'dan izin alır ve Ebu'l-Kasem'le konuşmaya başlar. Aralarında şöyle bir diyalog geçer:

- Ey Ebu'l-Kasem sen hadisçisin değil mi?
- Doğru.
- Allah Resulü, ümmetinden, Allah'a itaat eden kimselerle ilgili harikulade şeyleri inkar edecek senin gibi birilerinin geleceğini bildiği için cevâmi-u kelîm olan sözlerinden senin iddialarını çürütecek haberler getirmiştir.
- Neymiş o?
- Sen değil misin Hz. Peygamber'in 'Nice toza bulanmış, dağınık saçlı, yırtık elbiseli adamlar vardır ki Allah adına yemin etseler Allah onları yeminlerinde doğru çıkarır' sözünü okuyan. Yine el-Bera b. Malik rivayeti olan başka bir

²²⁹ Bk. İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 95a, 99b-100a.

hadiste ‘Öyle kimseler vardır ki Allah adına yemin etseler Allah yeminlerini boşa çıkarmaz’ buyrulur.

- Evet.
- Hamdolsun ki Allah Resulü hadisteki yemini harikulade işlerden tek bir çeşitle sınırlandırmadı. Bu durumda bu yeminin altına her şey girer. Mesela böyle bir kul, Allah adına denizde/havada yürümeye, yeri dürmeye, zamanı durdurmaya (eklü’l-kevn), nefislere muttali olmaya ya da sâlihlerden hikâye edilen başka şeylere dair yemin etse, Allah onun yeminini boşa çıkarmaz.

Ebu’l-Kasem’in bu hadislere verebileceği bir cevap yoktur ve sessiz kalır. Bu manzaradan hoşnut olan Ebû İmran, İbnü’l-Arabî’ye “Evliyalarını desteklediğin için Allah seni korusun” diye dua eder.²³⁰

Hem *ed-Dürretü’l-Fâhira*’da kerametlere geniş yer ayrılmış olması hem de kerameti inkar eden hadisçiyle yaptığı konuşma, İbnü’l-Arabî’nin keramete olumlu bakışı hakkında bir bilgi verse de o kerameti bütünüyle öne çıkaran biri değildir. Hatta bazı durumlarda keramet gösteren sûfiyi tenkit ettiği de vakidir.

Bu örneklerden biri Ahmed el-Uraybî adlı sûfiyle ilgilidir. Güçlü bir manevi hâle sahip, biraz da sıra dışı biri olan bu sûfi, bir gün hiçbir şey yokken birden oturduğu yerden kalkarak “Allah, bana Kasr-ı Kutâme’ye gitmemi, oradakiler için yağmur duasında bulunmamı ilham etti” der ve yakın hizmetinde bulunan biriyle yola çıkar. Gideceği yer dokuz günlük mesafededir. Oraya vardıklarında, sûfi şehir merkezine girmeden, şehre nazır bir tepede, yağmur duasında bulunur ve geri döner. Duasını bitirir bitirmez yağmur yağmaya başlar. Sûfinin hizmetinde bulunan şahıs, dönüş yolunda şaşırtıcı bir manzaraya şahit olur. Yağmurun yağmasına vesile olan sûfi Ahmed el-Uraybî adeta görünmez bir tünelde gidiyor gibidir. Yağmur her yeri ıslatırken onun üzerine bir damla su düşmez. Sûfinin hizmetçisi bu olayı İbnü’l-Arabî’ye anlatır. İbnü’l-Arabî el-Uraybî’ye gelerek “Efendim, hizmetçinizin anlattığına göre yağmur size hiç değmemiş” der. el-Uraybî bunu doğrulayınca, İbnü’l-Arabî:

Efendim, anlayamadığım bir şey var, nasıl olur da Allah’ın rahmeti size değmez. Zira Allah Resulü Efendimiz, değsin diye kendini yağmura bırakır, bunun için herhangi bir koruma almazdı. Bu, yeni peygamber olduğu dönemdeydi. Sizin bu durumunuz nedir?

²³⁰ İbnü’l-Arabî, *ed-Dürretü’l-Fâhira*, vr. 117a-117b.

diye sorar. Bunun üzerine sūfî ağlar ve “Kardeşim, inan bu hiç benim aklıma gelmemişti. Hatırlattığın için teşekkür ederim” cevabını verir.²³¹ İbnü’l-Arabî’nin, bu kerameti, en azından sūfînin hizmetçisi gibi harikulade bir olay olarak görmesi ve eleştirmemesi beklenirken, Hz. Peygamber’in davranışıyla kıyaslayarak değerlendirmesi ve bunu sūfîye söylemesi önemlidir.

İbnü’l-Arabî’nin duayı keramete tercih ettiğini söyleyebiliriz. Kocası kendisini terk etmiş bir kadın, sıkıntısını giderebilme umuduyla Fâtımâ b. İbni’l-Müsenna’ya gelerek yardım etmesini istediğinde, o sırada orada bulunan İbnü’l-Arabî Fâtımâ b. İbni’l-Müsenna’dan kadın için dua etmesini ister. Dikkat edilmesi gereken nokta, kendisinde sayamayacağı kadar çok keramet gördüğünü söylediği bu kadın sūfîden yeni bir keramet beklemek yerine, dua etmesini istemesidir. Ancak Fâtımâ b. İbni’l-Müsenna kadının kocasının gelmesine yine bir kerametle vesile olmuştur.²³² Bu olayı daha ayrıntılı bir biçimde anlatacağımız için burada sadece ilgili kısmını verdik.

ed-Dürretü’l-Fâhira’da, sūfîlerle bu kadar iç içe olan, kendisi de bir sūfî olan İbnü’l-Arabî’nin kerametinin bulunmayışı dikkat çekicidir. Keramet olarak değerlendirilmesi muhtemel sadece bir olay vardır ki İbnü’l-Arabî o olayı da başka bir sūfînin bereketine yorar. Olay şudur: İbnü’l-Arabî acı çeken birinin acısının dinmesi için bir sūfîden aldığı üç dirhemden birini hastaya verir. Bu dirhemi verirken daha önce sūfîlerden birinin kendisine tavsiyesini hatırlar. Buna göre ağrının olduğu yere dirhem konulursa ağrı geçermiş. Dirhem hastaya acı veren yere konduğunda hasta iyileşir ve ayağa kalkar.²³³ Bu olay bir keramet olarak değerlendirilse bile bunu İbnü’l-Arabî’ye mal etmek güçtür. Zaten *ed-Dürretü’l-Fâhira*’da da İbnü’l-Arabî’nin kerametiymiş gibi bir üslupla anlatılmamıştır.

3.2. Mekân Değiştirme

Bu başlıkta, mekânla ilgili kerametlere yer vereceğiz. Bunların ilkinde bir kadın sūfînin bazı ayetleri okuyarak uzakta bulunan ve geri dönme niyeti bulunmayan birini getirtebildiğine tanık olmaktayız. İkinci örnekte yine bir kadın

²³¹ İbnü’l-Arabî, *ed-Dürretü’l-Fâhira*, vr. 102a.

²³² İbnü’l-Arabî, *ed-Dürretü’l-Fâhira*, vr. 96b-97a.

²³³ İbnü’l-Arabî, *ed-Dürretü’l-Fâhira*, vr. 105a-105b.

sûfinin bir fersahlık²³⁴ uzaklığa sesini duyurabildiğini görmekteyiz. Son üç örnek ise Tasavvuf terminolojisinde tayyü'l-arz/tayyü'l-mekân olarak adlandırılan keramet türüne örnektir. Bu kavram yerin dürülmesi anlamına gelmektedir. Sûfiler bu sayede uzun mesafeleri çok kısa sürede aşabilmektedir.

İbnü'l-Arabî, Fâtımâ b. İbni'l-Müsenna'ya Fâtihatü'l-Kitâb'ın verilmiş olduğunu söylemektedir. Yani bu sûfi Fâtiha suresinden yardım almaktadır. Karşılaştığı dünyevi veya uhrevi bir meselede Fâtiha suresini okuyarak işlerini hallederdi. Muhtemelen çok farklı konularda Fâtiha suresinden yardım almış olmakla birlikte *ed-Dürretü'l-Fâhira*'daki örnek, mekânla ilgili olduğu için bu kerameti bu başlık altında aktarmayı uygun bulduk. Bir defasında İbnü'l-Arabî'nin de bulunduğu bir ortamda kocasından şikayetçi olan bir kadın Fâtımâ b. İbni'l-Müsenna'ya gelir. Kocasını İşbiliyye'ye iki günlük mesafede bulunan Şerîş adında bir yere gitmiştir. Adam bu şehirde başka biriyle evlenmek istemektedir ve bu durum kadını çok üzmüştür. Fâtımâ b. İbni'l-Müsenna kadını dinler. İbnü'l-Arabî:

Anacığım²³⁵ kadının kocasıyla ilgili söylediklerini duydun değil mi? O halde onun için dua et de Allah kocasını ona geri getirsin

deyince, sûfi “Dua etmek yerine Fâtiha'yı göndereceğim, o onu bana getirir” cevabını verir. İbnü'l-Arabî “Besmele” çeker Fâtımâ b. İbni'l-Müsenna “el-Hamdü”den başlayarak sureyi sonuna kadar okur. Sonra “Ey Fâtiha, Şerîş'e git ve o adamı, ne durumda olursa olsun, geciktirmeden gönder” der. Bu olay öğle ile ikinci vakitleri arasında olmaktadır. Üç gün sonra adam eve dönmüştür. Kadın gelip kocasının geldiğini bildirir ve teşekkür eder. İbnü'l-Arabî, kadından, kocasını getirmesini ister. Olayın devamı kerametın nasıl gerçekleştiği, Fâtiha suresinin ne gibi bir etkisinin olduğu ve keramete konu olan şahıstaki tezahürünün ne şekilde olduğu konusunda bilgi vermesi bakımından önemlidir. Adam gelince İbnü'l-Arabî ona Şerîş'te evlenip orada kalmayı kararlaştırmışken neden döndüğünü sorar. Adam yaşadıklarını şöyle anlatır:

²³⁴ Fersah, 3 mil veya 7500 zir'a uzunluğunda bir ölçü birimidir. Bir milin 1600 m olduğu düşünülürse bir fersah yaklaşık 4,5-5 km'dir. Normal yürüyüşle bir saatlik yoldur. Üsküdar-Kadıköy arası bir fersahdır. Rıfat, Ahmet, *Lugat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye*, Ankara 2004 (Tıpkıbasım), Keygar Neşriyat, c. 5, s. 195; Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. 1, s.609.

²³⁵ İbnü'l-Arabî, Fâtımâ b. İbni'l-Müsenna'yı tanıdığıında bu sûfi 96 yaşındadır. Bu yüzden İbnü'l-Arabî ona “anacığım” diye hitap etmektedir. İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 96a.

Öğle ve ikinci arası bir vakitti. Nikâh için kararlaştırılmış olan yere doğru gitmek üzere evden çıkmıştım. Yolda giderken birden kalbim sıkıştı, gönlüm daraldı, şehir gözümde karardı. Bu durumu daha fazla kaldıramadım ve şehirden çıktım. Mağrib'e geldiğimde İşbiliyye'ye giden bir tekne buldum ve onu kiraladım. Dün bindim, bu gün buraya indim. Yolculuğumu, yolculuk sebepimi, her şeyi Şerîş'te bırakıp geldim. Neden geldiğimi de bilmiyorum.²³⁶

Bu örnekte dikkat çeken birkaç noktayı dile getirmek istiyoruz. Öncelikle İbnü'l-Arabî'nin salt bir kabulle yetinmeyip soruşturan bir kişiliğe sahip olduğunu görmekteyiz. Adamı çağırıp olayı bir de ona anlattırması bu açıdan önemlidir.

Kadının sûfiye gelip talebini iletmesi ve sûfinin Fâtiha suresini okuması olayı ile iki günlük mesafedeki Şerîş'te bulunan adamdaki etkisi eş zamanlı olmuştur. Her ikisi de öğle ve ikinci vakti arasında gerçekleşmiştir. Yani Fâtiha, okunduğu anda etkisini göstermiştir.

Kerametın etkisinin nasıl olduğu konusunda da bilgi verilmektedir. Fâtiha suresi okunduğunda sure bir insan silüetine bürünüp gitmiş ve oradaki adamı zorla alıp gelmiş değildir. Bir tür iç sıkıntısına, gönül daralmasına yol açarak, adamda, bulunduğu şehirden çıkıp evine dönme isteği uyandırmıştır.

İbnü'l-Arabî bir arkadaşıyla birlikte, Şems Ümmü'l-Fukara'yı ziyarete gider. Bir ara Şems, evin bir tarafına doğru döner ve olanca sesiyle "Ya Ali! Dön ve mendilini al" diye bağırır. İbnü'l-Arabî ve arkadaşı kime seslendiğini sorunca Şems:

Ali şu an beni ziyarete geliyor. Belcâne'de, yolunun üzerindeki bir subaşında oturup bir şeyler yedi. Kalktığında mendilini unuttu. Bu yüzden seslendim. Şimdi mendilini almak için dönüyor.

cevabını verir. Aralarında bir fersahtan fazla mesafe vardır. Bir saat sonra, Şems'in seslendiği şahıs gelir. Ona yolda neler yaşadığını sorarlar. O da başından geçenleri şöyle anlatır:

Bir subaşında mola vermiş, bir şeyler atıştırmış ve kalkmıştım. Mendilimi orada unutmuşum. O sırada Şems'in "Dön ve mendili al" diye seslendiğini duydum. Dönüp aldım.²³⁷

²³⁶ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 96b-97a.

²³⁷ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 107a-107b.

Burada da bir üstteki olayda olduğu gibi İbnü'l-Arabî'nin keramete konu olan şahsı sorguladığını görmekteyiz. Bu olay gaybı bilmekle ilgili kerametlere de dâhil edilebilir.

İbnü'l-Arabî karşılaştığı bazı olağanüstü halleri bizzat orada olmasa da ilgili sûfinin bereketine atfetmiştir. Mesela Abdullah b. Üstâz el-Mevrûrî hakkında “Bu adamın bereketi sayesinde yerin dürüldüğünü gördüm” demektedir. Bir defasında İbnü'l-Arabî yanında birileriyle beraber bu sûfiyi ziyarete gitmektedir. Sûfinin bulunduğu yerle aralarında yüksek bir dağ vardır. Dağ, günlerce yürüme mesafesinde, gözün gördüğü en uzak noktadadır. Sûfiyi ziyarete gidenler bir adım daha attıklarında dağın hala aynı uzaklıkta ama arkalarında olduğunu görürler. İbnü'l-Arabî bu keramete ilgili “O anda yanımızda olmamasına rağmen bu, onun (el-Mevrûrî'nin) bereketiydi” demektedir.²³⁸

Bir başka keramette mekânın sanki bir perde gibi aradan kalktığını görmekteyiz. İbnü'l-Arabî, içlerinde Ebû Abdillâh Muhammed b. Eşref er-Rundî adlı sûfinin de bulunduğu bir grupla beraber şehir dışında bir yerde namaz kılacaktır. Kiblenin neresi olduğuna dair ihtilafa düşerler. er-Rundî parmağını uzatarak “İşte Kâbe, şimdi kılın” der. Gerçekten Kâbe tam karşılarında durmaktadır. İbnü'l-Arabî “O anda Kâbe'yi ve tavaf edenleri gördüm. Hatta komşulardan tanıdıklar bile vardı” demektedir. O haldeyken namazlarını kılarlar. Namaz bittikten sonra Kâbe kaybolur.²³⁹

İbnü'l-Hâkim el-Kahhal adlı sûfi, imamdır ve bir akşam namazına geç kalır. Cemaat içeride onu beklemektedir. O esnada dış avluda bulunan birinin önüne bir şey iner. Avludaki şahıs havadan ansızın önüne inenin imam el-Kahhal olduğunu fark eder. el-Kahhal, şaşırmış halde karşısında duran şahıstan kendisi ölünceye kadar bu gördüğünü gizli tutmasını ister. O şahıs “Havayı senin emrine veren aşkına söyle, neredeydin?” diye sorunca el-Kahhal, Mekke'de olduğunu, Akşam ezanı okunmaya başladığında daha ilk şavta başladığını, bu yüzden geciktiğini söyler.²⁴⁰

²³⁸ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 104a.

²³⁹ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 104b.

²⁴⁰ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 112a.

3.3. Gaybı Bilme

Gayb, mutlak ve izafi olmak üzere ikiye ayrılır. Mutlak gaybı Allah'tan başkasının bilmesi mümkün değildir. Mesela kıyametin ne zaman kopacağı bilgisi böyledir. Ancak izafi gayb, yani zamana, kişiye göre gayb olarak değerlendirilen bilgiler başka bir zamanda veya başka bir kişide gayb olmaktan çıkabilir.²⁴¹ Sûfilerden de bu tür bilgilere sahip olanlar olmuştur. Hatta öyle sûfiler vardır ki onlar için gayb âlemi şehadet âlemi gibidir.²⁴²

Gelecek, insan için bilinmezdir. Birinin gönlünden geçen şeylerin –kendisi anlatmadığı sürece – bir başkası tarafından bilinmesi de normalde karşılaşılan bir durum değildir. Bu bölümde sûfilerden gelecek hakkında bilgiler veren, başkalarının aklından geçenleri bilen, bulunmadıkları ortamlardaki olayları bilip tedbir alan sûfilerden bahsedeceğiz.

İlk örneğimizde bir sûfi, beraberindekilerle birlikte sıcak bir Temmuz günü mescitte oturmaktadır. Sıcaklık gerçekten çok şiddetlidir. Sûfi bir ara tebessüm eder. Tebessümünün nedeni sorulunca, sûfi, sıcaklığın çok fazla olmakla birlikte Allah'ın kullarına duyduğu şefkat vesilesiyle ikinci vakti güzel bir yağmur yağacağını söyler. Oysa hiç yağmur havası yoktur. Ancak ikinci vakti geldiğinde gökyüzü bulutlanır ve vadileri sel alacak kadar yağmur yağar. İbnü'l-Arabî bu olaya bizzat şahitlik etmiştir.²⁴³

İkinci örneğimizde ise, İşbiliyye'den ayrılıp kendi şehrine giden bir kafiye katılmak üzere yola çıkan bir sûfinin, yolda başlarına gelecek olaylar hakkında bilgi verdiğini görmekteyiz. Bu sûfinin kafiye katılışına sevenleri de eşlik etmektedir. Eşlik edenlerin arasında İbnü'l-Arabî de vardır. Eserde bilgi verilmesi de muhtemelen sevenleri onu kafiye kattıktan sonra geri döner. Sûfi birlikte yolculuk yapacağı kafiye “Hazırlıklı olun bu yolda birlikte esir edileceğiz” der. Buna inananlar da inanmayanlar da olur. Yolculuğun sonuna doğru gidecekleri şehre bir fersah kaldığında kafiye şehre şafak vakti girmek için buldukları yerde geceler. Sûfiye “Şehre geldik, herhangi bir sorunla da karşılaşmadık” denince, sûfi “Hazır olun, esir almacaksınız” ihtarını yineler. O gece kafiye ağır bir uykuya yenik düşer ve

²⁴¹ Cami, *Nefehâtü'l-Üns Min Hadarâti'l-Kuds*, s. 56.

²⁴² İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 94a.

²⁴³ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 94b.

güneş doğuncaya kadar uyanamaz. Uyandıklarında Frenkler tarafından kuşatılmış olduklarını görürler. Sûfi Frenklerin elinde altı ay esir kalır. Daha sonra fidyesi ödenerek serbest bırakılır.²⁴⁴

Bu örneklerde sûfîlerin herhangi bir belirti olmadan verdikleri bilgiler doğru çıkmıştır. Eğer haber verdikleri olayın gerçekleşeceğine dair küçük de olsa bir işaret bulunsaydı, bu bir tahmin, öngörü olarak yorumlanabilirdi. Oysa ne yağmurun yağacağına, ne de varılacak yere çok az kalmış olmasına rağmen esir edileceklerine dair bir işaret yoktur.

İkinci örnekte sûfînin verdiği bilgi orada bulunanların karşılaştıkları olaya düşünsel olarak hazırlanmaları için verilmiş gibidir. Zira bu bilgiye inananların, kafileden ayrılmak veya güzergâhı değiştirmek gibi bir tedbir aldıklarını bilmiyoruz. Sûfi ise zaten esirlerin arasındadır. Esir edilecekleri bilgisine sahip olmasına rağmen sûfînin kafileden ayrılmaması dikkat çekicidir. Belki de bu davranışının şifrelerini “Eğer bu yoldan ve/veya bu gün giderseniz esir edileceksiniz” demeyip “Hazır olun, bu yolda birlikte esir edileceğiz” demesinde aramalıyız. Her ne olursa olsun, geleceklerinde esir edilmek vardır. Buradan hareketle, gelecek hakkında verilen bilgiyle geleceğin değişmediğini ve sûfînin büyük bir tevekkülle hareket ettiğini görmekteyiz.

Yukarıdaki iki örneğimiz yakın gelecekle ilgilidir. Aşağıdakilerde ise sûfîlerin, nispeten daha uzak gelecek hakkında verdikleri bilgilere şahit olmaktadır.

Daha önce sûfîlerden birinin İbnü'l-Arabî'nin ve ailesinin geleceği hakkında söylediklerinin gerçekleştiğine değinmiştik. Sûfi, İbnü'l-Arabî'nin babasının ve kız kardeşinin nikâhlısının uzak sayılmayan bir süre içinde öleceğini, ailenin tüm yükünün kendi omuzlarına kalacağını, bu yükün altından kalkabilmesi için ailesi tarafından tamamen dünyevi kaygılarla çalışmaya yönlendirileceğini haber vermişti. Çözüm olarak da ailesinin baskılarına boyun eğmemesini, onlara “Ailene namazı emret, sen de namaza sabırla devam et, senden rızık istemiyoruz, seni biz rızıklandırıyoruz, akıbet muttakilerindir”²⁴⁵ ayetini okumasını, Allah'ın kendisine bir çıkış yolu göstereceğini söylemişti. Bu sûfînin söyledikleri aynen gerçekleşmiştir. Kız kardeşinin nikâhlısı o sene, babası ise bu konuşmadan altı sene sonra vefat eder.

²⁴⁴ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 101b.

²⁴⁵ Taha, 20/132.

Hatta bu söylenenlerin bir kısmı sūfînin vefatından sonra gerçekleşir.²⁴⁶ Sūfînin bunları biliyor olması bir keramet olmakla birlikte bunu İbnü'l-Arabî'ye söylemesi adeta onu yetiştirmeye yöneliktir.

Gece ibadetine önem veren bir sūfî ölümünden sonra başına gelecek bir olayı haber vermiştir. Bu sūfî geceleri yoruluncaya kadar ibadet etmektedir. Yorulduğunda ve bu yorgunlukla yanağını yastığa koyacağı anda “Ey yanak şimdi yumuşak bir yastıktasın, ölümden sonra sert taşlara yaslanacaksın” der, bu sözü ağlayarak tekrarlardı. Sonra kendinde bir güç bulur ve tekrar namaza kalkardı. Bu sūfî vefat ettiğinde İbnü'l-Arabî defninde hazır bulunur. Sūfî kabre konduğunda yanağının denk geldiği yer hafif çukurdur. O sırada bir taş kayarak kabre düşer. Nereden geldiği bilinmeyen bu taşı, onu kabre koyan kişi alıp yanağının altındaki o boşluğa koyar. İbnü'l-Arabî hayretini gizleyemez ve sesli bir şekilde tekbir getirir. Tekbirinin nedenini sorduklarında:

Yüce Allah veli kullarının sözünü doğrular. Bildiğiniz gibi bu zat benim arkadaşım. Uyurken yanağının altına yumuşak yastık koyduğunda “Ey yanak şimdi yumuşak bir yastıktasın ölümden sonra sert taşlara yaslanacaksın” sözünü çokça söylerdi. İşte bu taş tıpkı söylediği gibi şimdi yanağının altında.

diyerek hayretinin nedenini açıklar. İnsanlar bunu duyunca çok şaşırırlar ve sūfî hakkındaki hüsn-ü zanları daha da artar.²⁴⁷ Sūfînin ilk bakışta bir tür temsil, kınama, nefis muhasebesi gibi söylediği söz gerçek olmuştur.

Sūfîlerin ölüme bakışlarının anlatıldığı bölümde değinilmiş olan bir olaya bu bölümde de yer vermek istiyoruz. Ailesiyle birlikte Beyt-i Makdis'i ziyaret eden, sonra Fevâ'ya dönmek isteyen bir sūfînin, eşinin Beyt-i Makdis'te kalma konusundaki ısrarı üzerine, gelecekleri hakkında bilgi vererek onu ikna etmiştir. Sūfî, eşine şu bilgileri verir:

Fevâ'ya dönmeliyiz. Çünkü ben orada öleceğim. Sonra Frenkler gelip şehri alacak, seni esir edecek ve Akka'ya götürecekler. Daha sonra serbest kalıp Beyt-i Makdis'e dönecek ve orada öleceksin.²⁴⁸

²⁴⁶ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 89b-90a.

²⁴⁷ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 98a.

²⁴⁸ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 119b.

Sûfînin söyledikleri harfi harfine gerçekleşir. Sonunda istediği yere gelecek olduğunu öğrenen eş de ikna olmuştur.

Buraya kadar yakın ve uzak gelecekte söz eden sûfîlerle ilgili örnekler verdik. Gayb bilgisi yalnızca geleceği kapsamamaktadır. Birinin gönlünden geçenler de bir başkası için gayptir.

Mesela İbnü'l-Arabî, deniz yoluyla ziyaretine gittiği bir sûfînin evine varınca yolculuk esnasında aklından geçirip arzu ettiği hangi yemek varsa hepsinin önünde hazır olduğunu görür. Şaşırarak “Neden başka değil de bu yemekleri yaptın” diye sorunca, sûfî, “Denizde olduğun ve bu yemekleri arzu ettiğin kalbime doğdu. Ben de yapılmasını söyledim” cevabını verir.²⁴⁹

Bir başka örnekte İbnü'l-Arabî bir gece yatsı namazını kıldıktan sonra Muhammed b. el-Hayyât adlı sûfîyi görmek için büyük bir iştihak duyar. Ancak havanın karanlık, yolun tehlikeli olması nedeniyle uzun süre gidip gitmeme konusunda tereddüt yaşar. Nihayet arzusuna engel olamaz ve yola çıkar. Eve gelip bahçe kapısından içeri girdiğinde sûfînin orada kendisini beklemekte olduğunu görür. Selam verir. Sûfî selamı aldıktan sonra “Aklına ilk geldiğinde neden gelmedin? Ricâlullahtan bir misafirimiz var. Ona yemek hazırlardın” der. İbnü'l-Arabî “Bilseydim evde ne varsa getirirdim” deyince sûfî “Önemli değil, cebindekiler de yeter” cevabını verir. İbnü'l-Arabî şaşırır. Çünkü cebinde bir şey yoktur. Bunu sûfîye söyler ancak sûfî İbnü'l-Arabî'nin cebinin boş olmadığını tekrarlar. Elini cebine atan İbnü'l-Arabî beş dirhem bulur ve sûfîye teslim eder.²⁵⁰ Görüldüğü üzere sûfî İbnü'l-Hayyât, hem İbnü'l-Arabî'nin aklından geçenleri, hem de cebinde olanları bilmiştir. Sûfînin, İbnü'l-Arabî'nin geleceğinden eminmiş gibi onu avluda beklemesi, aklına ilk geldiğinde neden gelmediğini sorarak bir tereddüt süresi geçirdiğini biliyor görünmesine bakacak olursak, sanki İbnü'l-Arabî'de ziyaret isteği doğmasına ve bu istekle çıkıp gelmesine sûfî sebep olmuş gibidir. Adeta sûfî İbnü'l-Arabî'yi duygular aracılığıyla çağırıştır. Olay bu yönüyle, daha önce geçen, karısını terk etmiş bir adamda bir kadın sûfî tarafından geri dönme isteği uyandırılması olayına benzemektedir. Sûfîler insanları adeta duygularla kontrol edebilmektedir.

İbnü'l-Arabî'nin, cebinde bir şey olmadığı konusunda ısrar etmesi, ancak neticede sûfînin haklı çıkması, “gaybı bilme”ye olduğu gibi, yok olan bir şeyi var

²⁴⁹ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 109a.

²⁵⁰ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 93a-93b.

etmeye de örnek olabilir. Yani İbnü'l-Arabî'nin cebi gerçekten boşken sûfi orada birkaç dirhem oluşturmuş olabilir.

İbnü'l-Arabî, sıkça görüştüğü bir sûfinin, manevi makamının büyüklüğünü rüyasında öğrenir. O sûfinin de bulunduğu kalabalık bir arkadaş ortamında gördüğü rüyayı anlatmaya başlamışken, rüyasında gördüğü sûfi tarafından “Eğer rüyayı anlatacaksan sana bildirilen şahsın adını söyleme” diye uyarılır. İbnü'l-Arabî rüyasını anlatmaktan vazgeçer. Dışarı çıktıklarında o sûfi İbnü'l-Arabî'ye “Kardeşim, artık bu şehirde kalamam. Çünkü beni tanıyorsun” der ve ayrılır. İbnü'l-Arabî o günden sonra onu bir daha görmez.²⁵¹ Bu örnekte sûfinin bir başkasının rüyasını bildiğine tanık olmaktayız. İbnü'l-Arabî rüyasını kısmen anlatmış olsa, mesela “Rüyamda şu makama sahip olan kişiyi gördüm” dese, sûfi kendi makamından bahsedildiğini anlayarak uyarıda bulunabilir. Ancak İbnü'l-Arabî “Dün rüyamda ilginç bir şey gördüm” dediği anda susturulmuştur. Yani sûfi, onun rüyada ne gördüğünü bilmektedir.

İbnü'l-Arabî, Tunus'ta yaşayan bir sûfiyi ziyaret etmek için, saygı gösterdiği iki sûfinin²⁵² daha önce yaptığı gibi, yola yalınayak çıkar. Yolun yarısına geldiğinde, ziyaretine gittiği sûfi tarafından gönderilen biri kendisini karşılayarak ayakkabılarını giymesini söyler. Böyle yapmasını “Biz onun niyetini biliyoruz” diyen sûfi istemiştir. Oysa sûfiyle aralarında epey mesafe vardır. Ziyaret önceden kararlaştırılmış değildir. Bununla birlikte sûfi, kendisini ziyarete geleni, niyetini ve nasıl geldiğini bilmektedir. Gidecekleri yere vardıklarında sûfi, yaşlı olmasına rağmen, İbnü'l-Arabî'yi şehrin dışında esasına dayanmış vaziyette karşılar. Bu manzara İbnü'l-Arabî'yi mutlu eder. Onun yanında epeyce kalır. İbnü'l-Arabî “Bu yolculuğun bereketiyle, denizde yürüyüp ıslanmadan gelen bir adam görmüş oldum” diyerek sûfinin bir başka kerametini dikkat çekmiştir.²⁵³

²⁵¹ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 110b-111a.

²⁵² Bu sûfiler İbnü'l-Üstad el-Mevrûrî ve Yusuf b. Yahlef'tir. İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 111b.

²⁵³ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 111b.

3.4. Maddenin Değişmesi

Madde iki tür değişime uğrar: Fiziksel ve Kimyasal. Maddelerin kendi içinde değişimleri; katı, sıvı, gaz hallerinin birbirine dönüşmesi fiziksel bir değişimdir. Bu tür dönüşümlerin telafisi mümkündür. Buzun suya, suyun buhara dönüşmesi böyledir.

Kimyasal değişimler ise maddenin, yapısındaki değişikliklerle bir başka maddeye dönüşmesidir. Bunlarda geri dönüşüm mümkün değildir. Sütün yoğurt veya tereyağı olması kimyasal bir değişimdir.

Sûflerin maddelerde hem fiziksel hem kimyasal değişiklikler yapabildiğini görmekteyiz. Mesela kandilinde yağ biten bir kadın sûfî, bir kapta bulunan suya elini daldırır ve bir şeyler söyler. Su yağa dönüşür. Kandili yağla doldurur ve fitili yakar. Kapta kalan sıvı tekrar su olur. Bu bir kimyasal değişimdir. Yukarıda kimyasal değişmelerde geri dönüşümün mümkün olmadığını söylemiştik. Ancak burada, tam da böyle bir olay gerçekleşmiştir. Bir madde başka bir maddeye dönüşmüş, sonra eski halini almıştır. İbnü'l-Arabî bu sûfinin kandilinin söndüğünü daha önce hiç görmemiş ve bunun nasıl olduğunu hep merak etmiştir. Neticede merakını gidermiştir. Anlaşılan, sûfî bu işlemi defalarca gerçekleştirmiştir.²⁵⁴

İbnü'l-Arabî, arkadaşıyla birlikte bir sûfinin yanındadır. Akşam namazını kılıp oturmuşlarken kandil söner. İbnü'l-Arabî'nin arkadaşı kandili tekrar yakmak için ateş almaya gidecekken, sûfî “Yorulmana gerek yok” diyerek bir tutam ot alıp parmağıyla hafifçe vurur ve otlar birden alev alır. “İşte ateş! Lambayı yakabilirsin” der.²⁵⁵ Dikkat çekici olan, otların yaş olması ve yakmak için herhangi bir araç kullanılmamasıdır.

Bir başka örnekte ise kapının duvara dönüştüğünü görmekteyiz. Bu örneğin diğerlerinden farkı, sûfinin yaşananlardan haberdar olmamasına rağmen böyle bir kerametın vuku bulmasıdır. Olay şöyledir: Bir gece, sûflerden birinin evine hırsızlar girer. Kumaş namına ne varsa alırlar. Sûfî namazdadır ve olup bitenin farkında değildir. Hırsızlar çıkmak istediklerinde kapıyı bulamazlar. Kapının yerinde aşilamayacak yükseklikte bir duvar vardır. Kumaşları bırakınca kapıyı görürler. Hırsızlar içlerinden birini kapının önüne bırakarak kumaşları almaya giderler.

²⁵⁴ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 96a.

²⁵⁵ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 105a.

Geldiklerinde kapı yine yoktur. Oysa kapıda bekleyen arkadaşları yerinden hiç ayrılmamıştır. Bunu defalarca tekrarlarlar. Sonunda ümitleri kaybolur, eşyaları bırakırlar ve tövbe ederek çıkarlar. Bu olayı İbnü'l-Arabî bizzat o hırsızlardan birinden dinlemiştir.²⁵⁶

Sûfilerden biri acı, tuzlu, içilemez durumdaki bir suyu hoş, tatlı, içilebilir bir hale dönüştürmüştür.²⁵⁷

Bunlardan başka, yok olan bir şeyi var eden,²⁵⁸ uhrevi meselelerden bahsetmekle dünyevi işlerini halleden,²⁵⁹ insan dışındaki varlıklarla konuşabilen,²⁶⁰ yerçekimine karşı koyabilen,²⁶¹ kilitli kapıları birkaç sözle açabilen²⁶² sûfiler vardır.

Sûfiler sıra dışı olayların gerçek yaratıcısının Allah olduğunun farkındadırlar. İnsanlara şaşırtıcı gelen bu tür hadiselerin, onlar için diğer tabiat olaylarından bir farkı yoktur. Suyun, kandil yağına dönüşmesiyle, tohumun ağaca dönüşmesi eşit derecede olağanüstüdür. Bir insanın havada durmasıyla, tonlarca ağırlıktaki bulutların veya kuşların boşlukta durması çok da farklı değildir. Bir sûfi için bitkilerin konuşabilmesi ne kadar sıradışı ise, insanların konuşabilmesi de o kadar sıradışıdır. Sûfiler yaşadıkları her ânı, karşılaştıkları herkesi, gördükleri her şeyi Allah ile ilişkilendirerek değerlendirmiştir.

²⁵⁶ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 88a-88b.

²⁵⁷ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 104a.

²⁵⁸ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 93b.

²⁵⁹ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 119a.

²⁶⁰ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 113a.

²⁶¹ İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 113b.

²⁶² İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, vr. 109b-110a.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

الدرة الفاخرة / *ed-DÜRRETÜ'L-FÂHIRA*

أبو عبد الله محمد بن علي بن محمد محي الدين ابن العربي (560/1165-638/1240)

الحمد لله رب العالمين، والعاقبة للمتقين، ولا حول ولا قوة الا بالله العلي العظيم. وصلى الله على محمد وعلى آله اجمعين، وسلم تسليماً²⁶³ كثيراً.

سألني بعض من يكرم عليّ من إخواني بمحروسة دمشق أن أوقفه على كتاب اودعته ذكر بعض من لقبته فانفتحت به في طريق الآخرة. فلم يكن عندي حاضراً عند سؤاله، فإني تركته بالمغرب. فقيدت له هذا المختصر في ذكر بعض المشيخة من اهل الله المتمكنين في طريق اهل التحقيق من الصالحين العارفين رضي الله عن جميعهم. مستعينا بالله تعالى ولم أذكر فيه إلا من لقبته و رأيتة و صحبته من رجال ونساء، و كبير في السنّ و صغير على قدر ما تذكرت منهم في هذا الوقت. وذكرت عن²⁶⁴ كلّ واحد منهم حكاية رأيتها منه من كلام حكمة او خرق عادة او موعظة. [84] وتركت منهم²⁶⁵ اضعاف ما ذكرت.

فمنهم رضي الله عنهم أبو عبدالله محمد بن المجاهد رحمه الله. كان من العلماء بالله، فقيها في مذهب مالك، يدرس بمسجد المقيررات. كان يعمل على قوله عليه الصلاة والسلام²⁶⁶ "حاسبوا أنفسكم قبل ان تحاسبوا".²⁶⁷ وكان يحفظ على نفسه جميع خطراته²⁶⁸ و حركاته وما يقول وما يسمع. فإذا كان بعد صلاة العتمة يخلو بنفسه في بيته و يذكر عن نفسه نيابة عن ربه جميع ما كان منه في يومه ذلك. فما كان منه من فعل يقتضي الإستغفار، إستغفر منه؛ وما كان منه يقتضي الشكر عليه، شكر الله عليه. وقابل كل عمل بما يليق به من خطاب الشرع. فإذا فرغ نام قليلاً وقام إلى ورده، يتهدد اتباعاً للسنة ينام ويقوم وينام و يقوم.

كان رضي الله عنه قد جعل من كتبه خلقة وكان يقعد في وسطها. فمتى ما فرغ من ذكر [ب84] يكون فيه او فكرة او صلاة أخذ يطالع في تلك الكتب. فدخل عليه يوماً²⁶⁹ أمير المؤمنين أبو يعقوب زائراً فقال له في اثناء حديثه يا ابا عبدالله اما تستوحش من الوحدة؟ فقال الأئس بالله يقطع كل وحشة، و أين الوحدة و هؤلاء معي، إذا أردت أن أتحدث مع ربي جلّ جلاله أخذت المصحف، و إذا أردت أتحدث مع رسول الله صلى الله عليه وسلم أخذت من كتب الحديث ما تيسر، و إذا أردت الكلام²⁷⁰ مع السلف أخذت الكتاب الذي يتضمن سيرهم. و هكذا

²⁶³ و - تسليماً.

²⁶⁴ و : علي.

²⁶⁵ و + كثيراً.

²⁶⁶ و : اللهم.

²⁶⁷ رواه الترمذي، موقوف، قول عمر ابن الخطاب. الجامع الصحيح سنن الترمذي، تحقيق احمد محمد شاكر، بيروت، دار احياء

التراث العربي، ج 4 ص 638 حديث 2459.

²⁶⁸ م: خطواته.

²⁶⁹ س، م - يوماً.

²⁷⁰ س، م - الكلام.

في كل من خطر لي أن أجالسه من العالم. فأين الوحدة يا أبا يعقوب. ثم تمثل بابيات في ذلك يشير إلى مجالسة الكتب منها²⁷¹.

لنا جلساء ما نملّ حديثهم، اليّاء ما موتون غيبا و مشهدا.
يفيدوننا من عندهم علم ما مضى، و عقلا و تأديبا و رأيا مسددا.
فإن قلت أحياء فلست بكاذب، وإن قلت أموات فلست مفندا.

فلما أراد أمير المؤمنين الإنصراف قال لحاجبه [85أ] أبو العلاء بن جامع إُدفع للشيخ ما يستعين به على إصلاح شأنه. فدفع إليه كيسا فيه ألف دينار ذهباً عينا. فقال له الشيخ لا حاجة لي بهذا. فقال لا بد من ذلك، فإن كل ما سوى الله محتاج. فقال صدقت فادفعه إلى صاحبه فإنه أحوج إليه مني. يشير إليه أنه أخذها بغير حق. فخل أمير المؤمنين و خرج من عنده وترك المال في وسط بيته. فلم يزل الكيس في الموضع الذي تركه فيه أمير المؤمنين لم يفتحه الشيخ ولا عرف ما فيه ولا أزاله عن مكانه نحو من اثنتي عشر سنة إلى أن توفي²⁷². فلما مات أعلم السلطان أبو إسحاق بن يوسف بحديث المال. فجاء بنفسه و حضر جنازته، و رأيت له مشهدا عظيما و أمر بالمال أن يفرّق في الضعفاء من قرابته على قدر أحوالهم لا على سبيل²⁷³ الميراث.

احتاج يوما رحمه الله²⁷⁴ إلى نفقة ولم يكن عنده شيء. وكان له طيلسان [85ب] عتيق خلّق يساوي نصف درهم. فأعطاه للسمسار ينادى عليه. و أعلم السمسار الناس أن هذا طيلسان الفقيه ابن المجاهد. فبلغ ثمنه على بعض التجار سبعين دينارا ذهباً. فأخذ السمسار المشتري والمال و الطيلسان و جاء إلى الفقيه. فقال له الشيخ ما هذا؟ فقال له المشتري هذا ثمن الطيلسان. فأطرق الشيخ يبكي و يقول دين ابن المجاهد بسبعين دينارا. يكرر ذلك و يبكي و ضمّ طيلسانه و قال للتاجر يا حبيبي ما يسوى ولا أبيع و ضمّ مالك. فضمّ التاجر ماله إمتثالا لأمر الشيخ فخرج باكيا. فقيل إنه تصدق به و فتح الله على الشيخ من حيث لا يحتسب.

خرج يوما من المسجد إلى بيته فرأى شخصا يتبعه، لا يعرفه في جماعته. فلما وصل إلى باب الدار وقف و قال يا هذا إن كانت لك²⁷⁵ حاجة أذكرها. فقال له لا حاجة لي عندك. فتركه الشيخ و دخل إلى منزله و أغلق [86أ] دونه الباب. فرآه معه في الدهليز²⁷⁶ فقال يا هذا من أين دخلت والباب مغلق و ما استاذنت؟ فقال له يا شيخ إنني²⁷⁷ لست بإنسى و لكني ملك من ملائكة ربي، أرسلني إليك لأحفظك و أكون معك. فجعل الشيخ يبكي و دخل منزله والملك معه، لا يفارقه إلى أن مات.

وقد استوفينا أكثر أحواله في الدرة الفاخرة الذي هذا مختصرها²⁷⁸. خرج على يده جماعة كثيرة، رجال اىّ رجل كأبي عبدالله بن قسوم²⁷⁹ و أبي عمران الميرتلى و الشنتريني والاصبحي و اكابر صالحى اهل إشبيلية انتفعت بدعائه و رؤيته.

271 و + شعر.

272 و : مات.

273 و : طريق.

274 و - رحمه الله.

275 س، م : تلك.

276 و : دهليز.

277 س، م - إنى .

278 م: مختصره .

279 و - قسوم.

و منهم رضي الله عنهم أبو عبدالله ابن قسّوم. صحب ابن المجاهد²⁸⁰ و خدمه و تفقه عليه و ورثه في عمله و حاله. و جرى على طريقته بعد موته. استخلفه الشيخ ابن المجاهد في الإمامة في مسجده، و التدريس في موضعه. و اجتمع عليه جماعة [ب86] من أصحاب الشيخ بعد موته. كان كبير الشأن،²⁸¹ متبعاً للسنة، يبسطه العلم و يقبضه الحال، لو وزن رجاؤه و خوفه لتساويا. صحبته زمانا نحواً من سبع عشرة سنة.

كان عمله في محاسبة نفسه عمل شيخه. كان إذا صلى الظهر أخذ المصحف وجعله بين ركبتيه و مشى على حروفه بيده و يتلو بحيث يسمع نفسه إلى صلاة العصر، يتلو الحذب الذي يقوم به من الليل. فقلت له في ذلك فقال لي حتى ينال كل عضو من كتاب الله ما يليق به.

كان رضي الله عنه يعيش من يده. يخيظ هذه القلنسوات و يبيعهها و يعيش منها. فلما كان يوماً فتح شخص عليه²⁸² الباب مجهول فرمى له بصرة فيها دراهم في يوم كان يحتاج فيه إلى عمل شغله فقال ما يريد الله مني أن أتسبب. فقطع التسبب²⁸³ من ذلك اليوم و تفرغ لعبادة ربه. وبقى على الفتح مع الله يرزقه من حيث لا يحتسب. [ب87]

و كان ذا ورع شافٍ²⁸⁴ و كان يغلب عليه الحياء من الله. فلا تراه إلا مطرقاً، متفكراً، غيوراً في دين الله.

و منهم أبو الحجاج يوسف الشُّبْرَيْلي.²⁸⁵ من قرية بشرق إشبيلية تسمى شُبْرَيْل. كان يختلف لابن المجاهد و كان الشيخ ابن المجاهد يعظم قدره و يحرض أصحابه على التبرك به. كان تلاءً لكتاب الله في المصحف دائماً لا يبرح. كانت له هرة سوداء جعل الله له²⁸⁷ فيها علامة تعرفه بكل ولي الله تعالى يدخل عليه.²⁸⁸

سمعت صوتاً يتلو بتلاوته يوماً فقلت له في ذلك فقال او سمعته فقلت له نعم فقال²⁸⁹ هو شخص من مؤمني الجنّ، سألتني في الصحبة و ألح عليّ و أقسم عليّ فبررت قسمه و أذنت له في مجالستي. فهو يدارسني القرآن.

كان رضي الله عنه مجاب الدعوة مثل شيخه و كان يمشي على الماء. تأكدت بيني و بينه مودةً و بسط. دخلت عليه²⁹⁰ يوم جمعة بمنزله بشبريل. وكانت البئر التي يتوضأ منها²⁹¹ إلى جانب بيته. والحبل الذي يستقي به مربوط في [ب87] أصل شجرة²⁹² زيتون قد زاحمت البئر و تدلت²⁹³ أغصانها. و عظمت ففقت لأتوضأ.

280 م: مجاهد.

281 م+ و.

282 س، م: عليه شخص.

283 و: السبب.

284 س، م - و كان ذا ورع شافٍ.

285 م: الشُّبْرَيْلي.

286 و: الشبريل، م: شُبْرَيْل.

287 س، م - له.

288 و: عنده.

289 س، م - فقال او سمعته فقلت له نعم فقال.

290 و - عليه.

291 و: وكان البئر الذي يتوضأ منه.

292 س، م: الشجرة.

293 و: تدلته.

فقام الشيخ ليستقي لي ماء لوضوئي. فقلت له يا سيدنا هذه الشجرة قد ضيّقت على البئر.²⁹⁴ فقال و أين الشجرة؟ فقلت هذه التي الحبل مربوط في أصلها²⁹⁵. فرفع رأسه و نظر إليها و قال و الله يا ولدي ما كنت أحسب إلا أن هذا وتد و²⁹⁶ في هذه الدار ولدت و ما علمت قط أن هنا شجرة زيتون الا يومي هذا. فقلت له²⁹⁷ يا سيدي، كانوا يكرهون فضول النظر كما²⁹⁸ يكرهون فضول الكلام.

و دخل²⁹⁹ عليه اللصوص ليلة فأخذوا ما في البيت من قماش. و الشيخ في مصلاه لا علم له. فلما أرادوا الخروج لم يجدوا بابا و رأوا الجدران قد علت في نظرهم إلى عنان السماء. فردّوا القماش فوجدوا الباب. فوقف واحد منهم عند الباب و أخذ الباقون القماش وأرادوا الخروج فلم يجدوا الباب. فقالوا لصاحبهم [88] فقال والله ما برحت من مكاني و لا أرى بابا ففعلوا ذلك مرارا فتفتنوا وتركوا المتاع و خرجوا تائبين. فأخبرني بالحكاية واحد من اللصوص و قال لي ذلك كان سبب توبتي. و كراماته كثيرة. صحبتة نحو من عشر سنين إلى أن مات رحمه الله تعالى.

ومنه أبو العباس بن ناجة رضي الله عنه. كان شيخا صالحا، إذا سمع القرآن لا يملك دمعته. ما جلست معه قط مجلسا إلا قال لي أتلى عليّ القرآن. كان مزاجه قد تغير و ضعف جسمه و تقرّحت عيناه من كثرة العبادة و البكاء. لا تفوته الصلاة في الجماعة. كان³⁰⁰ قد جعل لي مجلسا بين الظهر والعصر في مسجد الحمراء في³⁰¹ إشبيلية. أسمع فيه القرآن فإنه كان بصره قد ضعف، لا يستطيع النظر في المصحف. كان لا يخطر لي خاطر في أكثر الأوقات إلا ينطقه الله به.

كان إذا مشى لا يرفع رأسه، ولا يعرف أحدا حتى يسلم عليه و يعرفه بنفسه لشغله [ب88] بشأنه. كان رضي الله عنه لا يوصيني إلا بالقرآن و تعاهده و التفكير فيه و أخذ العلم منه. فإن العلم نور فلا يؤخذ النور إلا من النور، والقرآن هو النور المبين، كالسراج يوقد من السراج. فالعلم من القرآن نور من نور على الإيمان، و هو نور.³⁰² فالعلم من القرآن نور من نور على نور. يقول صلى الله عليه وسلم "اجعلني كلي نورا."³⁰³ يا ولدي قد عرفنا الحق سبحانه أنه نور السماوات والأرض، و ذلك لنقتبس أنوارنا منه، فلا نطلب³⁰⁴ النور من غير معدنه.

²⁹⁴ س، م : عليّ البئر.

²⁹⁵ و - في أصلها.

²⁹⁶ س، م - و.

²⁹⁷ س، م - له.

²⁹⁸ و + كانوا.

²⁹⁹ س، م : دخلت.

³⁰⁰ س، م - كان.

³⁰¹ و : من.

³⁰² س، م - فالعلم من القرآن نور من نور على الإيمان و هو نور.

³⁰³ لم أجده.

³⁰⁴ م : تطلب.

ومنهم صالح العابد العدوي. كان³⁰⁵ من أهل القرآن. لا تراه أبداً إلا تالياً. أقام في السياحة، لا يأوي إلى العمران أربعين سنة و أقام عندنا بإشبيلية أربعين سنة بمسجد الرطندالي. لا يمسك شيئاً من الدنيا ولا يدخره ولا يجيب أحداً إلا إذا تفرّض³⁰⁶ عليه ذلك، قد شغله شغله بالله عن مكالمة الناس.

دخلت عليه يوماً وهو يتوضأ. - وكان إذا توضأ يتغير لونه خجلاً و وجلاً. [89] فقيل له في ذلك فقال كيف يكون حال من يستعد لمناجاة ربه مع خطيئته. و كان يسبغ الوضوء و يكمله ثلاثاً ثلاثاً و يذكر الله عند كل عضو بما يليق به. - فلما فرغ من الوضوء³⁰⁷ رفع رأسه فأبصرني واقفاً و هو قد قعد على دكة ليتنشف فدعاني إليه. و كان أول دخولي في الطريق وقد فتح علي ولم أعلم بذلك أحداً. فقال لي يا ولدي لا تذق الخل بعد العسل. انت قد فتح الله لك فالزم واثبت، كم لك من الاخوات؟ قلت له ثنتان. قال هما بكران؟ قلت له نعم غير ان الكبيرة منهما قد كتب كتابها على الأمير أبي العلا بن عزون. قال نعم البيت. ثم قال لي يا ولدي أعلمك و أوصيك لتعلم أن هذا النكاح ما يتم و أن الوالد يموت و هذا الزوج يموت و تبقى في وجهك الوالدة و اختاك فيجتمع عليك الأهل و يطلبونك بالرجوع إلى خدمة الدنيا من³⁰⁸ أجل³⁰⁹ اختيك والوالدة. فلا تفعل ولا تسمع منهم و اتل عليهم [89ب] "وأمر أهلك بالصلاة واصطبر عليها لا نسئلك رزقا نحن نرزقك والعاقبة للمتقوى"³¹⁰ لا تزد على هذا. فإن الله يجعل لك³¹¹ من أمرك فرجا و مخرجا. و إن سمعت منهم حرمت الدنيا والآخرة و وكلت إلى نفسك. فما كملت³¹² السنة حتى مات الزوج قبل الدخول و مات الوالد³¹³ بعد هذا المجلس ست³¹⁴ سنين ومات هذا الشيخ و أقبل الناس والأهل بما ذكره الشيخ يلومونني على ترك السعي على العيال. و جائني ابن عمي و كان يكرم علي فسألني في الرجوع إلى الخدمة من أجل العائلة فأشدته بيتين عملتها في الحال:

قالوا انصرف عن الحق، قلت لهم كيف انصرفي و قد قال الخليل لنا،
ما بعد نور صباح الحق غير دجى ليل الضلال، فهذا القول يمنعنا.

فطلبت من أمير المؤمنين للخدمة. فوجه إلي أمير المؤمنين يعقوب رحمه الله قاضي القضاة أبا القاسم بن بقي³¹⁵ [90] و³¹⁶ قال له لا³¹⁷ تأخذ معك الجماعة و تجتمع به فإن أجاب فقد وليناه و إن امتنع فلا تجبره.³¹⁸ ففعله ما أمره أمير المؤمنين فامتنعت. وكلام الشيخ صالح في أدني كأنه يناجيني. فاجتمعت بأمرير المؤمنين فسألني عن الأختين فذكرت له شأنهما. فقال تنظر لهما اكفاء أو أنظر لهما³¹⁹ انا اكفاء من الموحيين.

³⁰⁵ و- كان.

³⁰⁶ م: انفرض.

³⁰⁷ و: وضوئه.

³⁰⁸ م: في.

³⁰⁹ س، م - أجل.

³¹⁰ طه 132/20.

³¹¹ س، م - لك.

³¹² م: تمت.

³¹³ س، م: ماتت الوالدة.

³¹⁴ س، م: بست.

³¹⁵ س: تقى.

³¹⁶ س، م+ قد.

³¹⁷ و- لا.

³¹⁸ و: قال تجبر.

³¹⁹ و: لهم.

فقلت له يا أمير المؤمنين انا أنظر لهما اكفاء. قال فعجل في ذلك و تجهيزهما علينا. ثم استدعى بحاجبه وأوصاه متى جائه الخبر من عندنا في ذلك، ليلا او نهارا، يعرفه و أكد في ذلك غاية التأكيد. فلما انصرفت من عنده إلى بيتي بعث الي رسولاً يؤكد في أمر الاكفاء، فشكرته وأخذت اهلي و دخلت مع ابن عمي إلى مدينة فاس. فبعد ايام سأل أمير المؤمنين لأبي القاسم بن نصير عني. فقال يا أمير المؤمنين إنه رحل بأهله إلى مدينة فاس. فأخذ [ب90] يكرر قول سبحان الله. فلما جئنا مدينة فاس زوجت الأختين و قرت عيني و عادت بركة الشيخ علي. و رحلت إلى مكة. فهذا من بعض ما رأيت لهذا الشيخ من البركة.

كنت³²⁰ أختلف إلى خدمة³²¹ هذا الشيخ³²² في مرضه. و كان قد لزم الشرط الذي ذكره رسول الله صلى الله عليه و سلم في السبعين ألفا الذين يدخلون الجنة بغير حساب.³²³ فلما مات غسلناه ليلا وما أعلمنا به³²⁴ أحدا. و حملنا³²⁵ نعشه على رقابنا إلى قبره ليلا و تركناه على شفير قبره. فلما أصبح صرخ الصارخ في البلد³²⁶ بموته. فما بقي عند أمير المؤمنين في ذلك اليوم أحد غير حاجبه. فسأل عن الخبر فأخبر. و أخبر بما فعلناه فقال ما قصر اصحابه مع الناس. وخرج أمير المؤمنين وحضر الصلاة³²⁷ عليه، و هو لا يعرف حتى لا يشوش على الناس.

كان إذا دخل في الصلاة³²⁸ كأنه تكلى مات عنها وحيدها، [أ91] كان العرق يتصبب منه في مصلاه، حتى يقول القائل إن ماء صبّ في ذلك الموضع. و كان طويل القيام. كان إذا قام في الركعة من صلاة الضحى في الاشرق لا يزال قائما تاليا غائبا حتى يقال له قد زالت الشمس و هو ما ركع بعد، فيركع حينئذ. ما رؤى يأكل بنهار³²⁹ ولا يعرف أنه صائم او غير صائم. صاحبته نحو من ثلاث عشرة سنة.

ومنهم أبو عبدالله الشرفي.³³⁰ من شرف³³¹ إشبيلية. كان من اهل الخطوة. إذا قرب الموسم يفقد من البلد أيام الموسم.³³² رآه جماعة من أهل إشبيلية ممن كانوا في الحج في الموسم. و كان مستور الحال. كان عيشه من الافيون، يجمعه في وقته و يورده على قوم ثقات³³³ من تجار العطارين، و يأخذ ثمنه و يقسمه على السنة فما فضل تصدق به.

³²⁰ و+ كنت.

³²¹ م: جهة.

³²² و: ه.

³²³ رواه البخاري و المسلم. البخاري، الجامع الصحيح، بيروت، ج 5 ص 2170 ح 5420 ؛ مسلم، الجامع الصحيح، بيروت، دار الجيل، ج 1 ص 137 حديث 549.

³²⁴ و: ه.

³²⁵ و+ ه.

³²⁶ و- في البلد.

³²⁷ س، م- الصلاة.

³²⁸ و: مصلاه.

³²⁹ م: نهارا.

³³⁰ س، م: المشرقي.

³³¹ س، م: شرق.

³³² س، م- يفقد من البلد ايام الموسم.

³³³ و: ثقة.

دخل يوماً لصلاة الظهر وانا بجامع العديس فرأى جمعا عظيما من [ب91] الناس فقال لي ما هذا؟ قلت له القاضي جمع الناس ليجمعوا على محتسب يولي عليهم فاجمعوا على العرناق.³³⁴ فتبسم وقال لي إذا صلى الظهر يولي عليهم غير من اختاروه. قلت و من هو؟ قال إذا صليت الظهر تعلم ذلك. فصليت معه الظهر فلما فرغنا من الصلاة قال القاضي قد رأينا ان نولي الحسبة الطلبي فولاه وانصرف. فقال لي رأيت، عمل معهم شغل الرجل العاقل مع امرأته، يشاورها ولا يعمل برأيها.

و كان عندنا امرأة مات عنها زوجها وكان لها اولاد صغار. فنقد ما كان بيدها، فأصبحت يوماً ولا شيء عندها سوى ثلاثة ارطال رازيانج او نحوها. فقالت لولدها بع هذا الرازيانج في العطارين. فلما جاء الصبي به إلى السوق أبصره الشيخ أبو عبدالله الشرفي فقال له يا ولدي ما تصنع بهذا؟ فذكر له الصبي قصته. فأخذ كفا من الرازيانج [ب92] ثم رده في وعائه وقال بارك الله لكم فيه. فأبصره رجل من التجار فقال يا صبي تتبع مني الرازيانج؟ فقال نعم.³³⁵ فدفع للصبي فيه ثمانين او سبعين دينارا ذهبنا عينا وقال شيء مسه الشرفي بيده لا تزال البركة فيه. و كان³³⁶ كما ظنّه. وانصرف الصبي إلى امه مسرورا و ذكر لها القصة.

لما أراد أن يموت أدخل بيته و ودع إخوانه. فقلنا له يا أبا عبدالله³³⁷ بعد أربعين سنة تسافر؟ فقال إني مستقبل سفرا طويلا، و الموعد بيننا الحشر. و خرج من البلد إلى الشرف، إلى ضيعته التي ولد فيها. و أقام بها ثلاثة أيام مريضا و درج إلى رحمة الله. وله أخبار كثيرة تركناها للإختصار، و ذكرناها في الأصل المختصر منه هذا.

ومنهم محمد³³⁸ الخياط، يعرف بابن العصاد. كان بإشبيلية ايضا، و توفي بمصر. كان عبدا صالحا خاشعا. إذا رأته كأن وجهه [ب92] مصباح. كان برًا بأمه. كنا إذا جئنا إلى زيارته و ضربنا عليه الباب، نسمع وجيب قلبه في صدره و هو في بيته، فنعلم أنه في الصلاة.

كنت يوماً في بيتي و قد صليت العشاء الآخرة فوجدت في نفسي قلقا مزعجا لرؤيته في تلك الساعة و العود إلى بيتي. والمسافة بيني و بينه بعيدة و الطريق مخوف. و لم أجد بداً من³³⁹ المسير إليه فخرجت من بيتي اعدو جهدي حتى دخلت عليه في بيته. فوجدته في صحن الدار واقفا مستقبل القبلة ضاربا بعينه إلى الارض. فسلمت عليه. فقال لي ما منعك أن تجيء في أول خاطر و أبطأت علينا؟ إنه وصل إلينا في هذه الليلة ضيف من رجال الله و هذا هو في³⁴⁰ البيت. فاشتهيت أن يعرف ذلك حتى تدبر له في عشائه. فقلت له فلو علمت ذلك سقت معي من البيت ما يقوم به. فقال يكفيه الذي في جيبك. فقلت ليس في جيبى شيء. فقال [أ93] بل في جيبك. فأدخلت يدي في جيبى فوجدت خمسة دراهم فدفعتها إليه و انصرفت.

³³⁴ و: العرناق.

³³⁵ س، م- فقال نعم.

³³⁶ و: فكان.

³³⁷ و+ يا أبا عبد الله.

³³⁸ س، م + بن.

³³⁹ و: إلى.

³⁴⁰ و- في.

و³⁴¹ كان لي كوز في البيت فارغ. فعملت يوما للفقراء عصيدة. ولم يكن عندنا عسل و لا سمن نأكلها به. فأخذت الكوز و ناولته بعض الفقراء لتشتري لنا عسلا. فقال هات الكوز³⁴² و مسكه بيده وقال كلوا بسم الله، و جعل يصب من الكوز في القصعة سمنا و عسلا و حضر يوما في دار بعض اخواننا. فاشترى لنا زلابية و عسلا. فجعلنا نأكل ففرغ العسل. فقال صاحب البيت اصبروا حتى تشتري عسلا. فقال هذا الشيخ اصبغوا اللقمة في الصحن فإنكم ستجدون فيه.³⁴³ فكنا نصبغ اللقمة في الصحن فنرفعها إلى أفواهنا و العسل ينطف منها. فقال أحدنا نريد رؤية العسل فأمسكوا ايديكم. فأمسكوا ايديهم فرأيت العسل يرشح كالعرق من مسام القصعة حتى امتلئت القصعة فأكلنا و فضل منه فضلة.³⁴⁴ لم ار فيمن رأيت من اشتهيت [ب93] أن أكون مثله سواه. و أخباره كثيرة عرفته و صحبته ما يزيد على ثلاثين سنة.

ومنهم أخوه و شقيقه أحمد بن العصاد.³⁴⁵ توفي ايضا بمصر. كان يؤم بمسجد القناديل.³⁴⁶ كان يعرف بمصر بأحمد الحريري. كان ذا حال قوي، صلب في دين الله كان الغيب³⁴⁷ له شهادة، إلا أنه كان يضعف عن استدامة التجلى عندما يبدو له أمر إلهي يفنيه عنه. و³⁴⁸ يرجع من ساعته إلى عالم الحس. و كنت آخذ عليه في ذلك و أقول له فيه. فيقول أكثر من هذا، هذا غاية استعدادي. كانت توبته على يد أخيه خدمه. و صحب الشيخ أبا أحمد بن سيديون³⁴⁹ و العريبي و ابن جنيد و جماعة. و رحل في رؤية الصالحين فأبصر جماعة و انتفع بهم. سمعته يوما يقول إنني لأجهد أن أرى سواه يعنى الحق تعالى، فلا أستطيع ولا أجد. و كان كثيرا ما³⁵⁰ ينشد:

يا مؤنسي بالليل ان هجع الورى، و محدثي من بينهم بنهار. [أ94]

و كان ينشد ايضا:³⁵¹

ظهرت لمن ايقنت بعد فئانه، و كان بلا كون لأنك كنته.

و يأخذه الحال و يصفر لونه³⁵² حتى نقول قد مات، ثم يسرى عنه.

ومنهم أبو الحسن المتحالي³⁵³ رحمه الله. كان ملازما للصلوات في الجماعة دائما. لا يكلم أحدا ولا يجالسه، مشغول بنفسه، كثير الفكرة، شديد التأوه، كثير الكمد.

³⁴¹ و - و.

³⁴² س، م - و ناولته بعض الفقراء لتشتري لنا عسلا فقال هات الكوز.

³⁴³ و: فيها.

³⁴⁴ م + و.

³⁴⁵ س، م + و.

³⁴⁶ س، م + و.

³⁴⁷ س: كأن الغيب.

³⁴⁸ و - و.

³⁴⁹ و: سيديون.

³⁵⁰ و - كثيرا ما.

³⁵¹ و: و كان كثيرا ما ينشد.

³⁵² و - لونه.

³⁵³ م: المنحالي.

كان يواصل خمسة و عشرين يوماً. و كان له أم و كان برّاً بها. صحبته نحواً من عشر سنين، ما قال لى يوماً من أين جئت و لا إلى أين تمشي.

كنا يوماً في شهر تموز قعوداً في المسجد الجامع. و قد اشتد الحر فتبسم. فقلت له ما شأنك فقال إن الحر شديد و الله لطيف بعباده و في العصر ينزل المطر. فلما جاء وقت العصر غيمت السماء و أمطرت مطراً عظيماً سالت الأودية منه.

ومنهم أحمد الشريشي. نشأ على عبادة الله تعالى³⁵⁴ من صغره. رياه الشيخ أبو أحمد بن سيّدبون. [ب94] كان و هو ابن عشر سنين او دونها يأخذه الحال، فيقع في النار فلا تعدو عليه. رأينا ذلك منه مراراً في اي موضع كان. فكنا نسأله أتعلم بذلك، فيقول لا. مات في صحبتنا بشعب عليّ و دفناه به سنة ثمان و ستمائة. طلب من أبيه أن يتركه يحج. فقال له أبوه يا ولدي انا أبوك، و قد أردت لك لنفسك، فتركني و تمشي. فقال له يا أبتى ان صدقتني فيما أقول لك؟ قال³⁵⁵ ما تقول؟ قال يا أباي³⁵⁶ لما قمت إلى أمي قصدت في تلك الحركة وجودي؟ فقال يا ولدي لا والله ما قمت إلا لشهوتي أقضيها. قال الله اكبر، فالذي أوجدني هو الله و هو الذي دعاني إلى بيته و انا مستطيع و لا عذر في التأخر، ولا منة لك عليّ³⁵⁷ في وجودي بك، المنة لمن أوجدني لعبادته. فبكى والده و كان عبداً صالحاً و قال يا ولدي سر في أمان الله. فودعه³⁵⁸ و جاء إليّ و شاورني في المشي فأذنت له. و بعد [أ95] سنين³⁵⁹ اجتمعت به في دمشق، و لزمني إلى أن درج إلى رحمة الله تعالى.

ومنهم فاطمة بنت ابن المثنى. من المجتهديات. لم أر في الرجال ولا في النساء أشدّ ورعاً و لا اجتهداً منها. ما ذكرت لها مقاما إلا كان ذلك المقام لها حالاً. ذات ذوق و كشف³⁶⁰.

كانت طائفة من إخواننا من مؤمني الجنّ يجلسون إليها و يرغبون في صحبتها، و كانت تأبى القبول³⁶¹ عليهم و تسألهم أن يحتجوا و تذكر ما ذكره رسول الله صلى الله عليه و سلم ليلة قبضه على الجنّي "تذكرت دعوة أخي سليمان فأرسلته"³⁶².

كان³⁶³ لها في التوكل قدم راسخة. و كان عيشها في بدايتها من مغزلهما. فخطر لها يوماً أنها³⁶⁴ تعيش من غزل يدها فقرض الله اصبعها الذي كانت تغزل به من وقتها. و رأيتة مقروضا فسألته عن شأنه فأخبرتني بما ذكرته. و صار عيشها مما ينبذه الناس من الأطحمة خلف بيوتهم.

³⁵⁴ و - تعالى.

³⁵⁵ س، م: علي.

³⁵⁶ س، م: بني، و + الله.

³⁵⁷ س، م- علي.

³⁵⁸ س، و: فوادعه.

³⁵⁹ و - سنين.

³⁶⁰ س، م: كشوف.

³⁶¹ س، م- القبول.

³⁶² رواه البخاري. الجامع الصحيح المختصر للبخاري، تحقيق مصطفى ديب البغا، بيروت، دار ابن كثير، ج 3 ص 1260 حديث

3241.

³⁶³ س، م- كان.

³⁶⁴ س: ان.

رجعت إلى طريق الله و هي بكر صغيرة [ب95] السنّ في بيت أبيها. و أدركتها انا³⁶⁵ و هي بنت ست و تسعين سنة. و كنت أستحيي أنظر إلى حسن ديباجتها من³⁶⁶ نعمتها. تزوجت برجل صالح فابتلاه الله بالجذام. فخدمته أربعاً و عشرين سنة، مسرورة بذلك إلى أن درج³⁶⁷ إلى رحمة الله.

كانت إذا جاعت و لم يفتح عليها³⁶⁸ بشيء³⁶⁹ و ضيق عليها في رزقها تفرح و تسر به³⁷⁰ و تشكر الله على هذه النعمة، حيث فعل معها بذلك ما يفعله سبحانه³⁷¹ مع أنبيائه و أوليائه. تقول يا ربي بماذا استوجبت عندك هذه المنزلة العظمى حيث عاملتني بما تعامل به احبابك.

بنيت لها بيتاً من خوص، كانت تتعبد فيه. فلما كانت ذات ليلة فرغ الزيت الذي كانت توقد به السراج و طفئ السراج. و لم يكن ينطفئ لها سراج قط و ما عرفت قط سر ذلك منها. فقامت لتفتح باب الخوص لتطلب مئى أن أجيء لها بزيت. فغرقت يدها في مائع في الدفّ الذي كان تحتها، فشمته [أ96] فإذا به زيت. فأخذت الكوز و ملأته بالزيت. فلما امتلأ الكوز اسرجت الفتيلة و جاءت تنتظر موضع الزيت، فلم تر له اثراً رأساً. فعلمت أن ذلك رزق اتاها الله.

كانت قد فتح لها من فاتحة الكتاب. إذا أرادت أمراً من أمور الدنيا و الآخرة قرأت الفاتحة³⁷² و وجهتها في شأن ذلك الأمر، فينقضي ولا بد. جربنا ذلك عليها مرارا. و لقد كنت يوماً عندها و دخلت امرأة زائرة إلينا³⁷³ شاكية من زوجها. و كان غائبا في شدونة³⁷⁴ على يومين من إشبيلية. فذكرت أن زوجها يريد التزوج بذلك البلد، و قد صعب ذلك عليها. و فاطمة تسمع، فقلت لها يا أمي أما تسمعين ما تقول هذه المرأة من أمر زوجها؟ فقلت نعم. فقلت يا أمي فادع³⁷⁵ لها أن يرده الله إليها كما تشتهي. فقالت ما أدعو ولاكني أبعث فاتحة الكتاب خلفه فهي تجيئ به. فقلت لها بسم الله، فقرأت الحمد لله رب العالمين [ب96] إلى آخر السورة، ثم قالت يا فاتحة الكتاب تمشي إلى شريش شدونة³⁷⁶ إلى زوج هذه المرأة و تسوقه في الحال حيث ما وجدته لا تؤخره. و كان ذلك بين الظهر و العصر. فلما كان ثالث يوم وصل الرجل إلى بيته فجاءت إمرأته فأخبرتنا بوصولها و شكرتنا. فقلت لها ابعثي لنا بزوجك. فجاء زوجها فسألناه ما سبب وصولك من شريش بعد عزمك على النكاح و الإقامة بها. فقال خرجت من البيت بين الظهر و العصر إلى دار الدلالة من أجل الزوج. فبينما انا في الطريق إذ عصر قلبي عصرة و أظلم البلد في عيني و ضقت ذرعا بحمل ما حصل عندي. فخرجت من البلد. فما جاء المغرب إلا و أنا بطر بشأنه، فوجدنا مركبا يقطع إلى إشبيلية فاكتريت فيه و ركبت امس و اصبحت اليوم هنا. و تركت رحلي و اسبابي كلها بشريش. و ما أدري ما سبب ذلك.

و رأيت لها من الكرامات [أ97] ما لا أحصيها كثرة.

365 - و ادركتها انا.

366 س، م: و.

367 س، م: توفي.

368 و: لها.

369 و: في شيء.

370 و- به.

371 س، م- سبحانه.

372 س، م: فاتحة الكتاب.

373 و + و.

374 م: شدونة.

375 م: فادعي.

376 م: شدونة.

ومنهم أبو عبد الله محمد ابن جمهور³⁷⁷ رحمه الله. نشأ من صغره على عبادة الله. و كان ذا فقه و قرأت و عربية، من فضلاء زمانه، كثير الجد و الاجتهاد في العبادة. كان إذا قرأ عليه التلميذ القرآن و يسمع من الناس ما يحرم سماعه شرعا او يكرهه، يستأذنيه و يسكت القارئ و يقول له هل سكت هذا المتكلم؟ فإذا قال له نعم أرسل سمعه و أمر القارئ بالقراءة.

كان إذا خرج معه أحد في سفر يقول للجماعة انا أميركم فاسمعوا لي و أطيعوا. فنقول الجماعة نعم المقدم أنت. و كان يقصد بذلك ليحمل أثقالهم و يريحهم. فإنه كان شديد الرحمة على هذه الأمة.

كان رضي الله عنه يقوم الليل، فإذا تعبت جوارحه و كسل طرح نفسه على الأرض و جعل خده على وسادة و يقول متمثلا [ب97] يا خدّ إنك ان توسدّ لينا، وسدت بعد الموت صم الجندل. و يردده و يبكي فيحدث فيه النشاط و يقوم إلى مصلاه. فأشهد لقد حضرت دفنه يوم مات رحمه الله. فلما جعل في قبره كان الموضع الذي يضع عليه خده في القبر منخسفا. قليلا فرأينا جنديا قد سقط في قبره كبيرا، لا يدري من رمى به. فأخذه الذي كان معه في القبر و جعله تحت خده في تلك الخسفة. فكبرت، فسألني شيخي عن سبب تكبيرتي عند ذلك. فقلت للجماعة يابى الله الا أن يصدق اولياءه. هذا كان صاحبي كما تعلمون و كان كثيرا ما ينشد إذا جعل وسادة تحت خده لينام:

يا خدّ إنك أن توسدّ لينا وسدت بعد الموت صم الجندل.

و هذا الجندل تحت خده في قبره كما كان يذكر. فتعجب الناس مما حكيت لهم و زادهم فيه حسن ظن. و كاد يقتتل الناس على قبره من الازدحام كما جرت [ب98] عادة العامة من الصالحين.

ومنهم أبو عليّ حسن الشكار³⁷⁸ رحمه الله. نشأ من صغره على عبادة الله. كثير الورع، غزير الدمعة، كثير الانقباض، طويل الشهيق و النحيب. ما قال قط انا، ولا سمعت هذه اللفظة منه. صحبتته إلى أن توفي. كان كثير المبيت عندي في زمن الجاهلية التي كنت عليها من أجل عمّ كان لي - و كان عبدا صالحا و سأذكر من شأنه بعد هذا إن شاء الله تعالى- كنت أجعل الحصير تحت هذا الرجل أبي عليّ في³⁷⁹ أول الليل و هي جديدة. فيصلى عليها و كان طويل السجود بقاء في سجوده و جميع أحواله. فإذا أصبح و خرج أجد الحصير قد تعفن من دموه في ليلة.

كنا قد خطبنا له امرأة ليتزوج³⁸⁰ بها، و عزمنا على ذلك فمرضت. فعادني فقلت له في ذلك. فقال لي يا أخي قد تزوجت، و في ليلة الخميس أدخل بيتي. و كان هذا يوم السبت. و خرج من عندي و ودّعني.³⁸¹ فدخلت عليّ أم الزهراء. [ب98] و كانت من المجتهديات في طريق الله. فذكرت لها الحديث فخرجت من عندي و مشت إليه. فوجدته عند ما خرج من عندي أصابه المرض. فقالت له في أمر التزويج. فقال يا فاطمة بعد خمسة أيام

³⁷⁷ و- أبو عبد الله محمد ابن جمهور. هذا الشخص ليس موجودا في نسخة ولبيدني أفندي.
³⁷⁸ م: الشكار، و- أبو عليّ حسن الشكار. هذا الشخص ليس موجودا في نسخة ولبيدني أفندي.

³⁷⁹ م: من.

³⁸⁰ س: تزوج.

³⁸¹ س: ودعتني.

أدخل بيتي، وقد عرفت أخي ابن العربي بذلك. فقالت له مع من؟ و ما لك سرّ دوننا؟ فقال لها يا أخت يوم الخميس تعرف³⁸². فأصبح يوم الخميس ميتا. و قبر فيدخل عروسا ان شاء الله تعالى ليلة الجمعة.

ومنهم عمي شقيق والدي عبد الله بن العربي.³⁸³ كان قد أسنّ و ما عنده خبر من التوبة. و كان قريبا من بيته³⁸⁴ رجل³⁸⁵ يبيع العشب والعقاقير. و كان يخرج من بيته و يقعد عنده. فجاء صبي مليح الوجه صغير السن عليه اثر العبادة و تخيل في عمي أنه صاحب الدكان فقال له يا عمي عندك شونيز أبيض؟ فقال له عمي يا ولدي من ذلك على [99] هذا؟ فقال شكوت مرضا بي فقالت لي إمراة استعمل الشونيز الأبيض. فقال له لما رأتك جاهلا بالأمر ضحكت عليك. الشونيز لا يكون أبيض. فقال له الصبي يا عمي لا يضرني عند الله جهلي بالشونيز و أنت يا عمي يضرك عند الله جهلك بالله و استمرارك مع كبر سنك على المخالفة. فأخذت الموعدة من قلبه و لازم خدمة ذلك الصبي و تاب على يده. و عاش بعد التوبة ثلاث سنين، نال فيها مراتب أكابر الرجال و درج إلى رحمة الله. عمي رحمه الله يقعد في بيت خلوته و الباب عليه مغلق فيقول لي يا محمد قد طلع الفجر قم حتى نصلي فيخرج. فنجد الفجر الصادق كما طلع.³⁸⁶ فنقول له في ذلك لما كثر منه. فقال و ما تعرفون أنتم ذلك؟ قلنا لا، فأخذ يتعجب، فقلنا له لم تعجب؟ فقال منكم، حيث لا تدركون ذلك. إن الله سبحانه إذا طلع الفجر يرسل ريحا لينة من تحت العرش على الجنة فتمر عليها فتحمل معها من [ب99] عرّف الجنة ما تمر عليه، ثم تخرج بما حملته من الطيب فتهب في الدنيا. فيستنشق ذلك الطيب كل مؤمن على وجه الارض. فمن هنالك تعرف أن الفجر قد طلع.

كان حافظا لكتاب الله قائما به. كان له ولد خلف فثقل على والدي أمره و أراد نفيه من البلد. فعزّ ذلك على عمي فصاح بي و قال يا ولدي قل لأخي يترك ولدي، فإنه يموت عن قريب و نستريح³⁸⁷ منه و انا أقيم بعده اثنين و أربعين يوما و ألحق به و يستريح والدك من الجميع. و كان قال رحمه الله.

ومنهم أحمد العريبي رحمه الله. من العليا، من غرب الأندلس. تاب في مجلس الشيخ أبي عبد الله بن الحواص بالحاء³⁸⁸ و الصاد المهملتين.³⁸⁹ و رأيت شيخه هذا و كانت بيني و بينه صحبة مؤكدة و ما ذكرته في هذا المختار لأنه لم يكن من هذه الطبقة.

كان هذا العريبي رضي الله عنه مشتهرا بالذكر في اليقظة و النوم. [100] كنت أنظر إلى لسانه يتحرك بالذكر و تسمعه و هو نائم. أنكر عليه أهل بلده حاله. فإنه كان شديد الحال. و ألّب عليه زعيم من زعماء البلد الجماعة حتى أخرجوه من البلد. و جاء عندنا إلى إشبيلية. فابتلى الله أهل البلد بشخص من الجنّ اسمه خلف. نزل في دار هذا الزعيم و آذاه حتى أخلى الدار. و بقي الجن في الدار. فيصيح الجنيّ يا أهل العليا اجتموا.

³⁸² م: نعرف.

³⁸³ - عبد الله بن العربي. هذا الشخص ليس موجودا في نسخة وليدين أفندي.

³⁸⁴ س+ و كان.

³⁸⁵ س: لرجل.

³⁸⁶ م: كما طلع.

³⁸⁷ م: تستريح.

³⁸⁸ و: الحواص بالحاء.

³⁸⁹ س، م: المهملة.

فيجتمعون في الدار عنده، فيسمون صوته. و يقول يا فلان ابن فلان ضاع من بيتك كذا و كذا؟ فيقول نعم. فيقول له³⁹⁰ اتهمت فلانا و فلانا و حبستهم؟ فيقول نعم. فيقول³⁹¹ إنهم برآء مما نسبت اليهم و إنما حاجتك عند فلان، دفعتها إليه زوجته، فإنه معشوق لها و هي تزني معه فرُحُ إلى بيته تجد حاجتك في الموضوع الفلاني. فيكون الأمر كما قال. و لا يزال يخرج مساوئهم و يكشف أستار أهلهم و أولادهم إلى أن ضجوا من ذلك. فيقال له لا تفعل يا خلف، تهتك [ب100] أستارنا. فيقول انا مسلط عليكم من عند الله. و بقي عليهم ستة أشهر فوجهوا إلى الشيخ العربي و سأله في الرجوع إلى البلد و استغفروا مما جرى منهم في حقه. فرجع إلى البلد و رفع عنهم ذلك الجئي. و هذه آية مشهورة عندنا لا خفاء بها عند اهل غرب إشبيلية باجمعهم.

دخلت عليه و هو مبسوط فقال لي يا أخي هذا ابن العريف يقول حتى يفني ما لم يكن و يبقى من لم يزل و أنت تعلم أنه ما لم يكن فان و ما لم يزل باق. فأيش قال؟ كان هذا الشيخ مقدما في المعرفة بالله.

كنت يوما عنده فطلب شربة ماء. فقامت عزيزة تلميذته فجاءت بكوز في³⁹² مرفع من نحاس و عليه غطاء حسن من نحاس. فقال ماء³⁹³ بين نحسين؟ لا أريده. فناولته كوزا آخر.

كان لا يهمل شيء مما يقع³⁹⁴ عليه احدى حواسه لا بد³⁹⁵ له فيه من حكمة يوقفه الله عليها.

أراد السفر من عندنا إلى [أ101] بلده فخرجنا في وداعه. فقال لأهل القافلة تأهبوا فإننا مأسورون في الطريق و انا معكم. فمنهم المصدق و منهم المكذب. فلما باتوا على فرسخ من البلد ليدخلوه أول النهار قيل له قد وصلنا إلى البلد وما رأينا الا خيرا. فقال لهم تأهبوا فإنكم مأسورون. و ضرب الله على آذانهم تلك الليلة فناموا إلى ان طلعت الشمس. فحملوا رحالهم و صبحتهم الأفرنج و حالت بينهم و بين البلد. فأخذوا عن آخرهم فأقام عندهم ستة أشهر. و افتك نفسه منهم بخمسمائة دينار. و ضمنه الرسول فيها و جاء به إلينا. فأراد بعض الناس أن يدفع الخمسمائة بكاملها³⁹⁶ من عند نفسه. فأبى و قال اجمعوها من الناس، و³⁹⁷ اكتبوا إلى البلاد ليجمع³⁹⁸ لي و لا يأخذ من كل انسان اكثر³⁹⁹ من ريع درهم منها. فان الحق أخبرني أنه كل من وزن فيها فهو عتيق من النار. و انا أحب الخير لأمة محمد صلى الله عليه و سلم⁴⁰⁰ [ب101] فجمعناها له كما رسم.

كنا يوما قعودا فقال إن الله رسم لي أن أمشي إلى قصر كتامة لأستسقي لهم. و خرج و هي من إشبيلية تسعة أيام. و بيننا و بين هذا⁴⁰¹ الموضع مصب البحر المحيط. قال و رسم لي أن لا أدخلها. فمشى فلما أشرف عليها دعا بالماء فأنزل الله⁴⁰² الماء في الحال و سقاها. و رجع على طريقه كأنه في ساباط لا يصيبه شيء من المطر. فأخبرني خديمه محمد. فدخلت على الشيخ و قلت له يا سيدنا ان محمدا أخبرني أنه ما أصابكم من المطر

390 س، م - له.
391 س، م - فيقول.
392 و: من.
393 م: ما.
394 م: تقع.
395 م: يد.
396 م: بكاملها.
397 س + قال.
398 م: لتجمع.
399 و: الا.
400 و: عليه اللم.
401 س- هذا.
402 و + تعالى.

شيء. قال نعم. قلت له يا سيدي عز عليّ، حيث لم تصبك رحمة الله و لقد كان رسول الله صلى الله عليه و سلم يتعرض بنفسه للمطر الحادث ليصيبه و يبرز له ويقول إنه حديث عهد بربه، فأين أنت من هذا المشهد؟ فبكى و قال و الله يا أخي ما خطر لي ذلك، فالحمد لله على⁴⁰³ ما نيهتني. و كراماته و أخباره كثيرة و الغرض [أ102] الإختصار.

ومنهم عبدالله بن الأستاذ الموروري⁴⁰⁴ رضي الله عنه. أوجد زمانه في التوكل و الصدق. صحب الشيخ ابا مدين و ابن سيدبون⁴⁰⁵ و عبد الرزاق و ابا بدو و المغاور و الكماد و ابا عبد الله بن حسان. رغبه ابن حسان في مصاهرته فامتنع عليه. لما اطلعني الله على المقامات و مشى بي⁴⁰⁶ عليها رأيت مقام التوكل يدور على هذا الشيخ الموروري⁴⁰⁷ مثل⁴⁰⁸ ما⁴⁰⁹ تدور الرحي على⁴¹⁰ قطبها. كان صاحب همة فعالة. كان يأكل عن الشخص الغائب طعاما معيناً فيشبع الغائب من ذلك الطعام بعينه، و يحس به نازلا في حلقة حتى يمتلئ شعباً، عاينا ذلك منه بحيث⁴¹¹ لا يشك فيه.

صحبني زماناً، فارقته و هو بالحياة في بلده. كانت له بنت دون السنة فكساها من حاله. فكانت إذا حضر الفقراء في الذكر واجتمعوا حلقة واحدة، تثب من حجر أمها و تقف [ب102] في وسط الحلقة قائمة على قدميها و تدور.⁴¹² و قد غلبها الوجد و كانت على هذا السنّ. تأتي بأمر تدل على أن الله قد جعل في قلبها نورا عرفته⁴¹³ به. ماتت قبل الفطام.

بت معه ليلة في دار أبي عبد الله محمد الخياط و قد تقدم ذكره في هذا الكتاب. و بات معنا محمد البسكري و كنا نتهمه في عقيدته. فإنه كان يميل إلى مذاهب القدماء. و كان معنا تلك الليلة أحمد اللوشي و محمد بن ابي الفضل و أحمد الحريري ابن العصّاد و ابن المحبة. و كلهم سادة. فقعدنا مستقبلين القبلة و كل واحد رأسه بين ركبتيه من بين⁴¹⁴ ذاكر و مفكر. فأخذني شبه السنة. فرأيت نفسي و تلك الجماعة في بيت مظلم شديد الظلمة، إذا أخرج يده الانسان⁴¹⁵ لم يكد يراها⁴¹⁶ و كل واحد منا ينبعث من جميع ذاته نور يستضيئ به في تلك الظلمة و لا يتعداه. فكنا في نور من ذواتنا فدخل علينا شخص من باب البيت المظلم و سلم علينا [أ103] و قال انا رسول الحق إليكم. فكنا نشير إليه ما تقول في هذا الذي كنا نتهمه في عقيدته؟ فقال هو موحد. و كذلك كان و إنما⁴¹⁷ كنا⁴¹⁸ نتهمه في إيمانه لا في توحيده. ثم قلت له يا أيها الرسول بلغ ما جئت به. فقال لنا لتعلموا أن الخير

⁴⁰³ س، م: الذي.

⁴⁰⁴ س: الموروزي.

⁴⁰⁵ و: سيدبون.

⁴⁰⁶ م: بجمد.

⁴⁰⁷ س: الموروزي.

⁴⁰⁸ س، م- مثل.

⁴⁰⁹ م: كما.

⁴¹⁰ و: الى.

⁴¹¹ م- بحيث.

⁴¹² س، م- تدور.

⁴¹³ م: عرفت.

⁴¹⁴ س، م- بين.

⁴¹⁵ و+ فيها.

⁴¹⁶ نور 40/24.

⁴¹⁷ م: كأنما.

في الوجود و الشر في العدم. اوجد الانسان بجلده و جعله وحدانيا في وجوده، تخلق بأسمائه و صفاته، و فنى عنها بمشاهدة ذاته، فرأى نفسه بنفسه و عاد العدد إلى اسّه، و⁴¹⁹ كان هو و لا أنت. ثم إنني عدت إلى حسي من هذه الرؤيا فأخبرت الجماعة. فسروا و ما اغتروا. ثم رجعنا إلى حالتنا. و جعلت اثبت في⁴²⁰ نفسي معنى ما رأيت فنظمت في ذلك ابياتا كل ذلك في نفسي. فاستيقظ المورورى⁴²¹ و صاح بي فلم أجبه. فقال أجب فإنك مستيقظ تعمل شعرا في توحيد الله تعالى سبحانه. فرفعت رأسي و قلت له [ب103] صدقت من أين لك هذا؟ قال كوشفت عليك و أنت تعقد شبكة صائد. فقلتُ نظم خيوط منثورة هو نظم كلام منثور و هو شعر. و كونه شبكة لصائد فإن الشبكة لا يصاد فيها الا ذو روح و الشعر و الكلام لا يكون ذا⁴²² روح الا إذا كان في الله تعالى فعلمت أنه في التوحيد. هذا من فطنته رضي الله عنه.

عطشت⁴²³ يوما و كنا في سياحة معه فجئنا ماء ملحا اجاجا لا نقدر نسبغه، فسمى الله تعالى و سقانا

ذلك الماء عذبا فراتا.

و ببركة هذا الرجل رأيت طي الارض بحيث انا إذا كنا⁴²⁴ رأينا منتهى بصرنا جبلا عاليا تكون⁴²⁵ بيننا و بينه مسيرة أيام، نمد خطوة واحدة فنرى ذلك الجبل خلفنا على قدر ما كان أمامنا في خطوة واحدة ببركة هذا الرجل و لم يكن معنا حاضرا في هذه المسألة.

ومنهم أبو عبد الله محمد بن اشرف الرندى. شيخ الجبال، و⁴²⁶ لم يأو إلى معمور أربعاً و عشرين [104] سنة. صحبتته في السياحة بروطة على ساحل البحر المحيط. كان اوحد زمانه في الورع و الهمة. صليت معه بخارج مرشانة الزيتون فتمارينا في القبلة فقال باصبعه كذا و قال هذه الكعبة فصلوا. فرأيت البيت و الطائفين به حتى رأيت طائفا به من أعرفه في المجاورين بها. فصلينا على يقين فلما فرغنا من الصلاة حجب البيت.

كان بيني و بينه وعد نجتمع به،⁴²⁷ و افترقنا. فلما جئت البلد أقمت شهرا.⁴²⁸ و حان وقت وعده و خطر لي أن أمشي إلى تونس. فلما كان في اليوم الثاني من هذا الخاطر قرع عليّ الباب رجل.⁴²⁹ فخرجت إليه فقال لي لقيت امس⁴³⁰ ببلجاجة -اثني⁴³¹ عشر فرسخا من إشبيلية- رجلا ذا مهابة. فقال يا هذا إذا وصلت إلى إشبيلية فسل عن دار ابن العربي و سلم عليه مني و قل له⁴³² أخوك ابن اشرف كان هذا طريقه إليك للوعد

418 س، م: كان.

419 و: ف.

420 س، م- في.

421 س: الموروزى.

422 س، م: ذو.

423 س، م: عطش.

424 س، م: كنا اذا.

425 س، م- تكون.

426 س، م- و.

427 و- به.

428 و: اشهرا.

429 و+ فلاح.

430 و: بالامس.

431 و: اثنا.

432 و- له.

فخطر [ب104] لك المشي إلى تونس، فسرّ في أمان الله، و إذا رجعت نجمع به.⁴³³ فسافرت إلى إفريقية و أقمّت⁴³⁴ سنة. فلما عدت إلى إشبيلية اجتمعت به في صلاة ظهر ذلك اليوم.

كنت يوما معه و معي صاحبي الخادم عبد الله الحبشي. فلما صلينا المغرب احتجنا إلى السراج. فقام عبد الله لينظر في أمر السراج. فقال لا تتعب، و أخذ قبضة حشيش و ضربها باصبعه فاشتعلت ناراً فقال يا عبد الله قدّ السراج.

كان يخبرني بجميع ما يتفق لي و ما أخطأ قط. أعطاني⁴³⁵ مرة ثلاثة دراهم في قصة طويلة. فمسكتها عند نفسي و كنت أمشي ليلة في سفر و هي في جيبتي فسمعت أصوات⁴³⁶ أناس عادلين عن الطريق. و كان موضع خوف فخرجت إليهم فوجدت جماعة و بينهم شخص قد أصابه وجع شديد كاد يقضى عليه. فقالوا لي يا هذا بالله عسى ترقيه. فتذكرت قول بعض الشيوخ [أ105] من ساداتنا لو حظ درهم حلال على وجع لبرئ صاحبه. فأخرجت درهما واحدا من الثلاثة و قلت للقوم حظوا هذا على موضع الوجع. فعندما حظوه عليه برئ من ساعته و قام يمشي مع أصحابه فسألوني في ذلك الدرهم أن أتركه لهم فتركته⁴³⁷ و انصرفت. فلما وصلت إلى إشبيلية و دخلت إلى منزلي. جائي محمد الخياط و أخوه أحمد اللذان ذكرتهما في هذا المجموع و قالوا لي رأينا البارحة أنك تصل و ما عندنا شيء أضيفك به فادفع لنا الدرهمين اللذين بقيتا⁴³⁸ عندك من الثلاثة دراهم حتى تشتري بهما عشاء. فأخرجتهما من جيبتي فدفعتهما لهما و أخباره كثيرة.

ومنههم أبو عبد الله الغليزي. من قلعة تسمى غليزة من جزيرة الأندلس. كان عبدا صالحا مؤلها جاءه انسان بعد مضي جزء⁴³⁹ كبير من الليل ففرع عليه الباب. فخرج إليه⁴⁴⁰ فقال هل عندك قطعة من كبدة بقرة [ب105] عن دواء المرض. فقال لا. فلما انصرف الرجل قال يا ربي أنت تعلم أنه ما عندي كبدة بقرة⁴⁴¹ و توجه إليّ من يطلب ذلك مني. و كانت له بقرة في البيت. فنودي في سره ما طلبنا منك الا ما هو عندك. فتذكر أن بقرة عنده في بيته فعمد إلى السكين و ذبحها و أخرج الكبدة. و إذا بذلك الشخص على الباب فدفعه إليه.

كنا يوما بخارج إشبيلية و حانت الصلاة و كان على غير وضوء. و كان شخص قد بال قريبا منا، فعمد إلى ذلك البول و توضأ منه. فأنكر بعض الحاضرين ذلك عليه في نفسه.⁴⁴² فقلت للجماعة لا تتهموه فإنه صادق و الله قادر فقوموا إلى بقية وضوئه من ذلك الذي رأيتموه بولا. فقاموا إليه فوجدوه ماء عذبا فراتا لا شبهة فيه. فقلت لهم الذي يخلل الخمر قادر على رد البول ماء و صلينا.

433 و - به.

434 و: مكثت.

435 س، م: اعطا.

436 س، م: صوت.

437 س - فتركته.

438 و: بقيت.

439 س + من.

440 س، م - فخرج اليه.

441 س، م - عن دواء المرض فقال لا فلما انصرف الرجل قال يا ربي انت تعلم انه ما عندي كبدة بقرة.

442 س، م - فأنكر بعض الحاضرين ذلك عليه في نفسه.

مر يوماً بطريق مرسية و رجل و ولده يستبان من اجل الماء لسقي زرع كان لهما. فوقف يبكي و قال يا ربي الخزائن مملوثة و أنت القادر و تجعل هذا الولد يعق أباه من أجل شربة ماء. فما استتم [106] الكلام حتى جائت السماء بماء كأفواه العزالي، فاصطلح الرجل مع ولده واستغنوا عن الماء بالمطر. شدد عليه كرب الموت عند وفاته خمسة عشر يوماً. فلما تمكن من كلام من حضر عنده و خفف عنه قال يا معشر من حضر⁴⁴³ إن الله شدد عليّ الموت خمسة عشر يوماً تطهيراً لي من أمور سلفت مني. و ذكرها و الآن انا راحل إلى ربي. سلام عليكم و تشهد و غمض عينيه فإذا هو قد قضى رحمه الله.

ومنهم عبد المجيد بن سلمة من مرشانة الزيتون. كان من أهل القرآن و الإجهاد. خدم شمس أم⁴⁴⁴ الفقراء و انتفع بها. صحب⁴⁴⁵ جماعة من الأكابر مثل عبد الله بن الأستاذ الموروري⁴⁴⁶ و أحمد بن قيطون و معاذ بن أشرس.

كان ليلة في مصلاه و الباب عليه مغلق. فما شعر الا بشخص قد دخل عليه فزرع منه⁴⁴⁷ فقال له لا تخف من يأنس بالله لم يجزع. فقال له يا سيدي بماذا يكونون الأبدال أبدالاً؟ فقال بالأربعة التي ذكرها أبو طالب المكي⁴⁴⁸ في [ب106] القوت: و هي الجوع و السهر و الصمة و العزلة. ثم أخذ بيده و خرج به⁴⁴⁹ فقطع به في تلك الليلة أماكن من الأرض لا تعرفها⁴⁵⁰ سياحة يذكرون الله. فلما طلع الفجر رده إلى بيته و انصرف عنه. و كان يأتيه في أوقات ولكن من الليل. و كان هذا الشخص معاذ بن أشرس، كان يعد من الأبدال.

ومنهم⁴⁵¹ شمس أم الفقراء. لم أر أحداً من الرجال كان يقدر على ما تقدر عليه من العبادة. من أكابر المجتهديات. كانت حاكمة على وهما. كثيرة الوصال في الصوم على كبر سنهما. أدركتها و هي في عشر الثمانين سنة.

كنت عندها يوماً انا و عبد الله بن الأستاذ فالتقت إلى ناحية في البيت و صاحبت بأعلى صوتها يا علي ارجع خذ المنديل. فقلنا لها من تنادي؟ فقالت علي⁴⁵² قصد زيارتي، فلما وصل إلى ماء بالطريق عند بلجانة قعد يأكل و قام و نسي المنديل. فصحت به لنلا يتعب⁴⁵³ و يرجع [أ107] من أجله. و بينهما ما يزيد على فرسخ. فبعد ساعة دخل علينا. فقلنا له يا علي ما اتفق لك في طريقك؟ فقال نزلت على الماء و أكلت ثم قمت و نسيت المنديل و سمعت صوت⁴⁵⁴ شمس و هي تنادي يا علي ارجع خذ المنديل فرجعت و أخذته.

⁴⁴³ س، م- عنده و خفف عنه قال يا معشر من حضر.

⁴⁴⁴ س - أم.

⁴⁴⁵ س، م- صحب.

⁴⁴⁶ س، م: الموروزي.

⁴⁴⁷ س، م: عليه.

⁴⁴⁸ و- المكي.

⁴⁴⁹ س، م- به.

⁴⁵⁰ س، م- لا تعرفها.

⁴⁵¹ س، م+ رضي الله عنهم.

⁴⁵² و- علي.

⁴⁵³ س - يتعب.

⁴⁵⁴ و، س، م+ ستي.

كانت تتكلم⁴⁵⁵ على الخواطر صحيحة المكاشفة رأيت لها عجائب.

ومنهم رضي الله عنهم⁴⁵⁶ أبو اسحاق ابراهم الحنوي. بمدينة رندة. كان من الأكابر، من أقران إبراهيم بن طريف، سيدا مقدما في الفتوة.

قصدت زيارته مرة. فلما انصرفت من عنده خرج في وداعي. فلما ودعته قال لي تسلم على الشيخ أبي عبد الله القسطلي من أكابر الصالحين و تعلمه عني بأني⁴⁵⁷ مشتاق إليه. فلما مشيت قليلا إذا بصوت خلفي يناديني⁴⁵⁸ قف يا سيدي. فرددت فإذا بالشيخ يصيح بي. فأردت الرجوع إليه فقال قف مكانك، فوقفت. فلما وصل إلي إذا به يبكي. [ب107] فقلت له ما شأنك يا ابا إسحاق؟ فقال شيخ سوء مثلي يكذب و يحمل مثلك الكذب. فقلت⁴⁵⁹ له و ما هو؟ قال قلت لك إني مشتاق إلى القسطلي ولو كنت مشتاقا إليه ما الذي يمسكني عنه و انا قادر على ان أركب و أمشي إلى رؤيته، ولكن الغافل عن محاسبة نفسه هكذا تكون أفعاله. و جعل يعلن بالبكاء حتى رحمته و انصرفت.

ومنهم أبو إسحاق إبراهيم ابن طريف. بالجزيرة الخضراء من الأندلس. اجتمعت به مرارا. و كان من المجتهدين العارفين. صحب ابا النجاء و ابا الربيع و ابن عبد الجليل و قضيب البان الذي كان بالموصل. قال لابنه محمد يوما أنّ فلانا مر علي⁴⁶⁰ في حديث كان له معه. فما عرفه الإبن باسمه. فقال ذاك الذي في عنقه نغمة. فلما كان بالليل⁴⁶¹ قيل له ما تعرف عبيدي الا بما نبتليهم⁴⁶² به، لأميتك بها. فبعد خمسة عشر يوما خرجت له نغمة في [أ108] عنقه و مكث أياما و درج إلى رحمة الله. قال لي يوما الناس عندي رجلا ن وليّ و وليّ. رجل يظن بي خيرا و يقول خيرا فذلك وليّ و هو صاحب تلك الصفة؛ و رجل يقول فيّ شرا فذلك مكاشف بحالي.

ومنهم أبو محمد عبد الله القلظاط⁴⁶³ المالقي. بجزيرة طريف من الأندلس. من أكابر الفتيان. مجبول على مكارم الأخلاق. أخبرني قال لي كنت بمكة عند الحجر الأسود فرأيت رجلا أعجميا فمسكني و قال لي من أين جئت؟ فقلت له من منقطع التراب بساحل البحر المحيط. فقال لي و أنا من جهة المشرق⁴⁶⁴ ايضا مثلك من المغرب⁴⁶⁵. فما الذي جمعنا في هذا الموضع؟ قلت له قل. قال يا أخي الغفلة و بكى.

455 و: يتكلم.

456 و - رضي الله عنهم.

457 س- بأني، م: أني.

458 س، م: ينادي.

459 و: قلت.

460 س، م- عليّ.

461 س، م: بالليل.

462 س: يبتليهم به.

463 س: القلظاط.

464 و: الشرق.

465 و: العرب.

عبرت البحر بالليل من قصر مصمودة، أريد جزيرة طريف. فأصبحنا في موضع يقال له الصفيحة فجرينا مع الساحل حتى جئنا الجزيرة. فوجدت هذا الشيخ القفاط⁴⁶⁶ واقفا على [ب108] الساحل مع جماعته. و هو يسأل لمن ينزل من المركب⁴⁶⁷ عني، فقبل له أنه بالمركب. فخرجت من المركب و سلمت عليه. و أخذني إلى منزله و قدم لي طعاما كنت أشتهيهِ و انا في البحر. فقلت له لم قصدت عمل هذا الطعام دون غيره؟ فقال لي ألقى في نفسي أنك في البحر و أنك اشتهيت هذا الطعام فأمرت بعمله. و له أخبار كثيرة.

ومنهم أبو أحمد السلاوي. من أصحاب [أبي] ⁴⁶⁸ مدين. خدم ابا مدين ثماني عشرة⁴⁶⁹ سنة. صحبته سنة ست و ثمانين و خمسمائة و انا في خدمة شيخنا يوسف بن يخلف -و سيأتي ذكره-. بتّ معه ليلة بمسجد بن جراد⁴⁷⁰ فنام في عقد مسقف المسجد. فخرجت بالليل من زاويتي لأتوضأ فرأيت أنوارا منه متصلة إلى السماء شعشعانية و هو نائم. فلا أدري هل منه كانت إلى السماء او من السماء نزلت عليه. كان كثير الإجتهد و العبادة. [أ109]

ومنهم أبو عبد الله المهدي. نزيل فاس. أقام أربعا و ستين سنة ما استدبر القبلة لا في مسجد⁴⁷¹ و لا في منزله. كثير الاشتغال بنفسه. أخبرت عنه أنه كثير الحرج. فجنّت إليه يوما و هو لا يعرفني. فضيقت عليه في الصف الذي كان يصلي فيه بحيث أنني جلست على بعضه⁴⁷² ليتأذى و أسأت الأدب بما يليق بذلك الموضع. فرد وجهه إليّ و قال لي عندك الاتساع فلا تضيق عليّ و لا تسئ الأدب فإني لا أخرج على مثلك و انبسط لي. و صحبته و نلت من بركاته رضي الله عنه.

ومنهم عبد الله ابن تاخمست. بمدينة فاس. صحب ابا يعز⁴⁷³ او⁴⁷⁴ اظن شعب⁴⁷⁵ السارية. كان يعد من الأبدال و كان فقيها. كانت تُفتح له الأبواب المغلقة. و كانت عليه هيبة و وقار. ما جلست⁴⁷⁶ عنده قط الا انبسط لي و تبسم.

أبطاً ليلة بجامع القرويين حتى أغلق المؤذنون أبواب [ب109] المسجد الجامع. فلما قضى تنفله أراد الخروج فوجد الأبواب مغلقة. فبني⁴⁷⁷ فإذا بالباب قد انفتح و خرج إلى بيته.

466 س: العلفاط.

467 س، م: الركب.

468 و، س، م: أبي.

469 و، س، م: ثمانية عشر.

470 س، م: خراد.

471 و: المسجد.

472 و- بعضه.

473 م: يعزي.

474 س، م: و.

475 س، م- شعب.

476 م: جلسنا.

477 س، م: فهيم، و: فهتم/فهيم/فهيم.

ومنهم ابن جعدون الحناوي. كان من الأوتاد الأربعة. و كان فقيها عالما بالأصوليين. كان ينخل⁴⁷⁸ الحنا و يعيش منها.

كان قد دعا الله تعالى أن يسقط حرمة من قلوب عباده. فكان إن تكلم سُخِّفَ به و إن قعد أُقِيمَ وإن حضر استنقل و كان يسر بذلك.

لما قدمنا مدينة فاس و سمع بنا جاء أناس⁴⁷⁹ إلى رؤيتنا. و كنت أكره أن يعرفني احد. فكنت أفر من البيت إلى الجامع و لا يعرفني احد و كان⁴⁸⁰ الناس يأتون إلى الجامع يطلبون عليّ فيسألوني عني هل رأيت فلانا. فأقول اطلبوا عليه فإني في طلبه و بقيت مدة لا يعرفني احد و كلهم يجالسوني و يتحدثون معي و لا يجمعون بين اسمي و عيني. و لا أدخل منزلي الا بعد العشاء الآخرة و انا على زيّ ابناء الدنيا، ما عليّ [110] من ابناء الآخرة شيء.

فقعدت يوما عند المنارة. فجاء ابن جعدون و قعد بين يدي بعد ما سلم و فتح كتاب شرح المعرفة للمحاسبي و جعل يقرؤه عليّ و يطلب مني الكلام عليه. فقلت له عليه. فقلت له منطقاً يا هذا إن لم تسكت عني و الا عرفت الناس بمنزلتك و إنك من الأربعة. فقَبِلَ رأسي و قال استرني حتى أسترك. فبقي صاحبي إلى أن خرجت من البلد و تركته بالحياة. و كان له ولد صالح ربما يخلفه في مقامه.

ومنهم الأشلّ القبائلي. كان من⁴⁸¹ السادة من أهل القرآن. قُطِبَ وقته. كان يختلف إلينا و لا يسألنا و لا يتكلم معنا الا في القرآن.

و كنت جاهلا بمقامه. فلما كان ليلة رأيت فيما يراه النائم يقال لي ان هذا الأشلّ هو قطب الزمان و هو الغوث و الامام و نصب لي قائما. فلما استيقظت دعاني السمّاد الصالح [ب110] عن إذن ابن حيّون⁴⁸² إلى بستانه انا و جماعتي. و كان هذا الأشلّ من جملة جماعتي. فمشينا فلما دخلنا البستان أخذنا نتحدث فتذكرت الرؤيا. فقلت للجماعة إنني رأيت البارحة عجا. فقال لي الأشلّ إن ذكرت الرؤيا فلا تعين الشخص الذي عُرفت به البارحة و لا تسمه. فقلت و انا ازيدك و لا أذكر الرؤيا. فلما خرجنا قال لي يا أخي لا تطيب لي الإقامة في هذه المدينة بعد ما عرفت أمرى و ودعني و انصرف. فما اجتمعت به إلى الآن.

ومنهم أبو محمد جراح المرابط. بمرسي.⁴⁸³ كان من أكابر القوم و هو من جملة أشياخ عبد العزيز المهدي غير أن عبد العزيز لم يكن يعرف قدره، و كان الشيخ يتستر عنه. تاب في مجلس الشيخ أبي مدين و بلغ من أمره بحيث ان الشيخ [أ111] أبا مدين كان يقول و هو ببجّانة لو كان لي جناح لَطُرْتُ به إلى جراح. أخبرني ابن الاستاذ الموروري الذي ذكرناه في هذه المجموع و الشيخ يوسف بن يخلف انهما زارا هذا الشيخ جراح على ارجلهم. فلما جننا تونس نويت أن أزوره راجلا تأسيا بأشياخنا حافيا بغير نعل. فلما توسطنا

478 و: ينخل.

479 و: ناس.

480 و: فكان + فكان .

481 و+ اهل.

482 و: جيون.

483 و+ عيدون من احواز تونس، س، م + عيدون من اجواز تونس.

الطريق تلقاني رجل من جهته و قال لي باسم الله، الشيخ بعثني إليك و قال لي تلقى هذا الرجل و أمره ان يلبس نعله، فقد عرفنا ما نواه، و أمر أهله ان يصنعوا طعاما. فلما وصلت اليه استقبلني على بعد من موضعه متكئا على عصاه و كان قد أسن. فسُرُّ بي و قعدت عنده أياما كثيرة نتذاكر في فنون المعارف الإلاهية.

رأيت ببركة في هذه السفرة رجلا يمشي على البحر لا تبتلّ له قدم. أقمت في صحبته دون السنة و كان يسألني أن لا أعرف عبد العزيز [ب111] المهديّ بحاله ولا غيره. و كان يؤثر الستر.⁴⁸⁴

ومنهم ابن الحاكم الكحال. خطيب تونس. عبرت عليه يوما و قد كنت وقفت في موضع نهى الشرع عن الوقوف فيه. فقال لي يا هذا مثلك لا يقف في مثل ذلك الموضع. و ما عرف ذلك⁴⁸⁵ الأمر⁴⁸⁶ احد مني. فقلت له يا سيدي التوبة قال بابها مفتوح.

كان يوم بالمسجد الجامع و يخطب. و كان المؤذن في صلاة العتمة إذا سمعه يتنحج بقيم الصلاة. فأبطأ عليه ليلة. و كان بشير السقا⁴⁸⁷ بالصحن فإذا بشيء و قد سقط عليه من الهواء و إذا به الامام. فتنحج فأقام المؤذن الصلاة و قال لبشير أستر ما رأيت حتى أموت. فقال له بشير بحرمة من سخّر لك هواه أين كنت؟ قال بمكة فأذن بالعتمة و انا قد دخلت في الطواف من اول الأسبوع [أ112] فلهذا أبطأت.

أراد القاضي أبو عبد الله ابن⁴⁸⁸ درقة حاكم البلد و الجماعة أن يدفعوا له مفتاح المودع الذي فيه مال الأيتام ليكون من جملة الأمان. و كان يكره ذلك و خاف من أن يثقلوا عليه و يستحيي من ردهم فأعمل الحيلة في أن يمتنعوا عنه. فألهمه الله أن يلبس ثيابه. و مشى إلى القلعة و دخل على الوالي و القاضي و الجماعة من اهل الأمر. فوقف فعظموا قدره و قالوا له ما الذي جاء بك؟ فقال سمعت انكم تريدون ان تدفعوا الي مفتاح المودع فجئت حتى آخذه. فنظر بعضهم إلى بعض و قالوا له⁴⁸⁹ في غير هذا الوقت فسكتوا عنه و انصرف. فقالوا بعد انصرفه هذا حريص على المنصب و مثل هذا لا⁴⁹⁰ ينبغي ان يولى.

ومنهم كلبهار⁴⁹¹ جارية قسيم الدولة. مملوك سيدنا أمير المؤمنين. جاورت بمكة إلى ان توفيت بها. كانت سيدة [ب112] وقتها كانت صاحبة خطوة. كانت إذا خرجت للسياحة تخاطبها الجبال و الأحجار و الشجر بمرحبا مرحبا. كانت قوية الحال، خديمة لأهل الله، صادقة في طريقها صاحبة فتوة، مجتهدة، كثيرة الوصال، قوية على ذلك. كانت لها شفقة على هذه الامة. لم أر في زمانها أكثر فتوة منها. معظمة لجلال الله لا ترى لنفسها قدرا جملة واحدة.

⁴⁸⁴ س، م: كان يسألني ان لا أعرف.

⁴⁸⁵ و+ الا.

⁴⁸⁶ و- الامر.

⁴⁸⁷ م: المسقا.

⁴⁸⁸ و+ أبي.

⁴⁸⁹ س، م- له.

⁴⁹⁰ س، م: ما.

⁴⁹¹ س، م- كلبهار.

ومنهم زينب القلعية. من قلعة بني حماد. كانت من اهل كتاب الله، زاهدة وقتها. و كانت ذات حسن و جمال و ثروة تركت الدنيا عن قدرة و جاورت بمكة. شرفها الله تعالى.⁴⁹² عاشرتها بإشيبيلية و بمكة. و صحبت رجالا و سادة مثل ابن قسوم و الشُّبْرُلي و ميمون القرمزي و أبي الحسين بن الصائغ المحدث زاهد وقته و أبي الصبر ايوب الفهري بسبته و غيرهم. [113] كانت إذا قعدت تذكر ترتفع من الأرض في الهواء قدر ثلاثين ذراعاً. فإذا سكتت نزلت إلى الارض برفق. رافقتها إلى القدس من مكة فما رأيت احفظ على اوقات الصلوات منها. كانت من اعقل من في زمانها.

ومنهم أبو عبد الله الطرطوسي⁴⁹³ المذكر اجتمعت به في تلمسان من بلاد المغرب قعدت معه يوماً فتذكرنا حديث الشيخ ابي مدين فكأنه قدح فيه بعض قُدْح لكونه أمياً فوقع في نفسي منه تغيّر لوقوعه فيه فلماً كان الليل رأيت رسول الله صلى الله عليه و سلم فقال لي يا محمد تغيرت على الطرطوسي⁴⁹⁴ من أجل أبي مدين لم لا تحبه من اجل⁴⁹⁵ حبه لله و لرسوله فقلت من الآن يا رسول الله فلماً اصبحت أخذت شيء من الذهب و ثوباً⁴⁹⁶ ربيعاً و اهديته له و اخبرته بما جرى فيكي و رجع عما كان عليه في حق الشيخ [ب113] أبي مدين و انتظم الشمل ببركة الله تعالى.

ومنهم ابن جعفر بإفريقية و أخاني⁴⁹⁷ و كان مجاب الدعوة سيداً في طريقه⁴⁹⁸ وقع فيه انسان فعاقبه الله من حينه و جعل رأسه في الارض و رفع رجله في الهواء و خرج دبره اكثر من ذراع و هو يصيح و لا يقدر احد على رده حتى ذكر ذلك للشيخ ف جاء و استتاب⁴⁹⁹ فتاب و رجع دبره إلى مكانه و أطلقت اعضائه. وقف يوماً مع أمير المسلمين⁵⁰⁰ يحيى بن إسحاق و قد انقلبت الدنيا بالعساكر و الكوسات و البوقات فتبسم الشيخ فقال له أمير المسلمين⁵⁰¹ مماذا تتبسم يا شيخ فقال من هذا الأمر العظيم الذي انت فيه و تعتر به و لا تمنعك مهابتك من ثلاث دبابات على عمامتك لا هولها شيء مما أنت فيه⁵⁰² و لا توقرك بل تجامع صاحبته على رأسك فيكي أمير المسلمين و قال له نعم ما نظرتَ كانت أعراب إفريقيا ترى له.

ومنهم عمر القرقوبي رضي الله عنه كان من اهل الورع و الاجتهاد [114] موثراً للعزلة ما كان يجالس أحدا يعيش من عمل يده لا يأخذ من أجره عمله الا قدر ما يقوته و باقي الأجرة يتركها عند من استأجره لا يقبل منها الا ذلك القدر و لا يعود فيما بقي اصلاً.

⁴⁹² و - شرفها الله تعالى.

⁴⁹³ و: الطرطوشي.

⁴⁹⁴ و: الطرطوشي.

⁴⁹⁵ و: لأجل.

⁴⁹⁶ و+ و ثوباً.

⁴⁹⁷ م: و افاني.

⁴⁹⁸ و: طريقته.

⁴⁹⁹ و: استتابه.

⁵⁰⁰ س، م: المؤمنين .

⁵⁰¹ س، م: المؤمنين.

⁵⁰² س، م- و تعتر به و لا تمنعك مهابتك من ثلاث دبابات على عمامتك لا هولها شيء مما أنت فيه.

لما دخلنا البلد سمع بنا فقصد الزيارة و قعد معنا من الظهر إلى ان صلى المغرب فتعجب الناس من قعوده معنا⁵⁰³ على خلاف العادة و قالوا هذا ما رأيناه قط يفعل مثل هذا قلت له في اثناء مجلسه معي يا عمر إن كنت تريد الانصراف فانصرف. فبكى و قال يا أخي الاجتماع بالله فرصة ينبغي ان⁵⁰⁴ تستغتم فاتركني فهذا المجلس بعيد ان ارى مثله.

سمعت يقول ينبغي للانسان ان يعتكف في هذه الدنيا و لا يخرج من معتكفه الا إلى الآخرة و طلب مني ثوبا من ثيابي فأعطيته بردة فأخبرت بعد هذا أنه كفن فيها.

ومنهم أبو محمد مخلوف⁵⁰⁵ القبائليّ سكن قرطبة عن امر رسول الله صلي [ب114] الله عليه و سلم أخبرني بذلك في منزله لما سألته عن الإقامة بقرطبة دون غيرها.

لم يكن في منزله بئر فاستدعينا اسيرا من الافرنج استأجرناه من سيده ليحفر له بئرا في داره يتوضأ منه فلما خرج الماء قال الشيخ هذا الاسير قد أعاننا على وضوئنا فلا يجب منا فقلنا له شأنك و اياه فانصرف الاسير إلى بيت سيده فلما أصبح جاء و هو مسلم فرمى يده في يد الشيخ و تشهد فقلنا للاسير ما سبب اسلامك فقال رأيت في النوم محمدا صلى الله عليه و سلم فقال اسلم فان الشيخ فإن الشيخ مخلوفا قد سأل فيك و قبل سؤاله فأسلمت في النوم على يده و استيقظت و قد خالط الايمان بشامة قلبي.

زرته يوما مع والدي لننال من بركته و قعدنا عنده اليوم كله فلما امسينا و ادعناه و انصرفنا فبيننا انا نائم و إذا أراني [أ115] في مرّج احضر و ارى فيه خلقا عظيما قد أتوا من كل ناحية و منهم من ينزل من السماء حتى ضاق الفضاء بهم فرأيت في القوم رجلا ضخما مليح الوجه انقى، فقلت له يا هذا ما هذا الجمع فقال هؤلاء جميع النبيين و المرسلين ما بقي منهم احد قلت له فمن أنت⁵⁰⁶ يرحمك الله قال انا هود اخو عاد قلت له فيم اجتمعتم فقال ان مخلوفا مرض و جننا نعوده و نأخذه الينا فقلنا له فإني فارقتك مساء و هو في عافية فقال عند خروجك اصابه المرض و هو راحل و استيقظت فلما أصبحت وصل الينا الناعي بموته فدفناه في ذلك اليوم و كان له مشهد عظيم.

ومنهم المقري ابن زين اليابري يابرة مدينة بالاندلس هي اليوم بيد الافرنج كان هذا ابن زين عبدا صالحا عالما متقنا مجتهدا هو و أخوه مثله لما حضرته الوفاة سمع من زاوية البيت صوت لا يعرف [ب115] و هو يقول جنتين اثنتين ابني زين فكانت بشرى من الله. أخبرني هذا الامام عن نفسه قال رأيت في السوق⁵⁰⁷ جزءا يباع فإذا هو الرد لابن حمدين القاضي على الامام أبي حامد الغزالي و اشتريته لأطالعه و أرى ما قال فإذا فيه كل ما ذكر ابا حامد لعنه. فما جئت على نصف الكتاب⁵⁰⁸ حتى عميت فرميت الكتاب من يدي و قلت يا الهي

⁵⁰³ س، م- من الظهر الى ان صلى المغرب فتعجب الناس من قعوده معنا.

⁵⁰⁴ و- ان.

⁵⁰⁵ و: مخلوف.

⁵⁰⁶ و+ منهم.

⁵⁰⁷ س، م: اليوم/ النوم.

⁵⁰⁸ و: الجزء.

وعزتكم ما طالعت هذا الكتاب على طريقة الاعتقاد والانتقاد و ما زلت أتضرع إلى الله سبحانه و أتوب من مطالعته و انوي حرقه بالنار فرد الله⁵⁰⁹ بصري و استغفرت الله و احترقت الكتاب.

و كان هذا ابن حمدين قاضي قرطبة قد احرق كتب الامام ابي حامد الغزالي و كان يصرح بلعنه فرأى هذا ابن حمدين⁵¹⁰ ابا حامد في النوم و بيده سلسلة حديد و هي في عنق خنزير و هو يجره [116] قال فسلمت عليه و قلت له يا ابا حامد ما هذا الخنزير فقال هو ابن حمدين قد مكنت منه حتى ارى بما استحققت⁵¹¹ عنده اللعنة.

ومنهم علي بن عبد الله بن جامع. كان من المجتهدين خدام علي المتوكل و غيره. قصدت زيارته في منزله بعد ما تقدمت زيارته لي فأجسني من منزله في مكان مخصوص، فسألته عن ذلك فقال في هذا المكان جلس الخضر فأجلستك فيه للبركة. قال و كنت لا اقول بالخرقة فأخرج طاقيته و جعلها بيده على رأسي فأزله و قبّلت فيها و جعلتها بيني و بينه فقال لي يا علي اما ترضى ان تلبس الخرقة مني فقلت له يا سيدنا و من لي بذلك فأخذها بيده طريقا أخرى و وضعها على رأسي فقلت له فافعل معي مثل ما فعل معك في هذا. فأخرج طاقية و فعل معي مثل ما فعل⁵¹² معه سواء بسواء فجعلتها مثل الحديث المسلسل [ب116] و هكذا لبسها من البسته اياها من ذلك الطريق.

ومنهم أبو عمران موسى بن عمران الميرثلي كان يؤم بمسجد الرضاء بإشبيلية خدم ابن المجاهد و تفقه و تأدب و له ديوان صغير في الزهد انشدني من شعره كثيرا.

كان لا يخرج من مسجده الا لصلاة الجمعة فلما ضعف عن الحركة لزمانة كان عليها تخلف⁵¹³ عن الجمعة إلى ان درج إلى رحمة الله.

دخلت عليه يوما فوجدت عنده الخطيب ابا القاسم بن عفير و كان محدثا و هو⁵¹⁴ منكرا لكرامات الاولياء و الشيخ يقول له يا ابا القاسم لا نفع⁵¹⁵ فيجتمع⁵¹⁶ علينا حرمانين لا نراهما⁵¹⁷ من نفوسنا و لا نؤمن بها في حق غيرنا فقلت له يا سيدي اتركني معه و كان بيني و بينه صحبة و ادلال فقلت له يا ابا القاسم أنت من أهل الحديث قال نعم قلت ان رسول الله صلى الله عليه و سلم لما [117] علم انه يكون في امته منكم ينكر خرق العوائد في حق من اطاع الله اتى بأمر من جوامع كلمه يقطع ظهرك قال و ما هو قلت ألسنا قد روينا⁵¹⁸ عن النبي صلى الله عليه و سلم قوله ربّ اشعث أغبر ذي طمرين لا يؤبه له لو اقسم على الله لأبره⁵¹⁹ و في حديث

⁵⁰⁹ و+ علي.

⁵¹⁰ و: زين.

⁵¹¹ س، م: استحققت.

⁵¹² و: فعلت.

⁵¹³ و: يخلف.

⁵¹⁴ س، م: كان.

⁵¹⁵ س، م- تفعل.

⁵¹⁶ م- فنجمع.

⁵¹⁷ و: نراها.

⁵¹⁸ و: الست قد رويت.

⁵¹⁹ أخرجه الهندي، كنز العمال في سنن الاقوال و الاحوال، تحقيق بكرى حياتي، مؤسسة الرسالة، الطبعة الخامسة، ج 3 ص 157

ح 5953 .

آخر ان من عباد الله من لو أقسم على الله لأبره⁵²⁰ و في رواية منهم البراء بن مالك فقال نعم فقلت الحمد⁵²¹ لله الذي ما قيده صلى الله عليه و سلم بنوع مخصوص من انواع خرق العوائد فكان يوقف عنده و انما اعطاه ابرار القسم و لم يقل فيماذا يقسم فدخل تحت هذا جميع الممكنات فلو أقسم على الله في المشي في الهواء او على الماء او طي الارض او الاكل من الكون او الاطلاع على ما في النفس و غير ذلك مما حكى عن لصالحين لأبر قسمه فأفحم و سكت و دعا لنا الشيخ و قال جزاك الله خيرا عن اوليائه.

دخلت يوما عليه [ب117] و هو يبكي و ينشد:

فأنت ابن عمران موسى المسمي، و لست ابن عمران موسى الكلبي. و الشعر له رضي الله عنه.

و دخلت عليه يوما⁵²² و هو يقول⁵²³.

و حسبي نفسي ما كلفت و في ذلك لي شغل شاغل. و الشعر له.

و دخلت عليه يوما و هو يقول:

سليخة و حصير لبيت مثلي كثير.

و هي ابيات كان سببها ان الرجل الصالح ابا العباس احمد بن مطرف القنحاري و كان من اهل السياحة و الاجتهاد متبلا إلى الله تعالى ثم ان الله سبحانه فتح عليه بشيء من الدنيا فجاء بشيء منها إلى سيدنا هذا أبي⁵²⁴ عمران فعرض ذلك عليه فامتنع منه و عمل هذه الابيات الذي هذا البيت اولها.

كان لا يبايت و لا يبايت و لا ولجت يده في قصعة احد و لا أتاه انسان في نازلة الا رد امره إلى الله فينتفع ما كلم أحدا في حاجة لا له و لا لغيره استحياء من الله تعالى [أ118] ان يسأل غيره كانت له خزانة كتب فكان يبيع منها كتابا في كتاب و يقتات من ثمنه فدخلت عليه يوما و قد بقي منها يسير فقلت له يا سيدي ما بقي من الكتب الا القليل فقال هي طريحة عمري فلما فنيت بالبيع مات رحمه الله و كان موته و انا بهذه البلاد⁵²⁵ اعني بلاد الشرق و مات بإشبيلية.

ومنهم يوسف بن يخلف خدم ابا مدين بجاية و خدم بالاسكندرية السلويّ ابا عبد الله و المغاور و الفران السبتي و جماعة.

مشيت معه يوما في البرية و هو يحدثني و يتبسم فالتفتُ فاذا انا قد قطعت ارضا كبيرة كلها شوك عظيم يصل إلى الصدر و ما عندي منه خُبر و كنت حافي القدم و ما نالني منه ضرر لا في ثوبي و لا في بدني فقال لي من هذا كنت اتبسم هذا من بركات ما كنت احثك به من اخبار⁵²⁶ ابي مدين.

قعدت معه يوما [ب118] بجامع القرويين⁵²⁷ و كان عليّ اربعة اشغال اريد قضائها فأردت الانصراف عنه لأجلها و كان بعد العصر و كان يحدثني بفضائل أبي مدين فقال لي أراك تتقلق⁵²⁸ فقلت له على اشغال عند

⁵²⁰ رواه البخاري، ج 2 ص 961 حديث 2556.

⁵²¹ و: فالحمد.

⁵²² و- يوما.

⁵²³ و: ينشد + يبكي .

⁵²⁴ و: ابن.

⁵²⁵ م: بلاد.

⁵²⁶ س، م: حديث.

⁵²⁷ و: العديس.

اناس فاريد الاجتماع بهم لاقضيها و قد كثر ترددي فيها و ما انقضت فقال لي ان مشيت و تركتني ما ينقضي لك شغل واحد منها و ان⁵²⁹ قعدت معي تذكر فضائل ابي مدين و نتحدث في الله فانك لا تبيت هذه الليلة حتى تنقضي الاشغال كلها فجلست فلما جاء المغرب قال قم فانصرف و قد قضي شغلك فما دخلت بيتي حتى انقضت اشغالي كلها بأيسر شيء من غير تعب و لا نصب.

كان هذا الشيخ ما اعطى قط عملا لتلميذ من اصحابه الا كان يعمل هو بنفسه مثل ما كلف تلميذه لم أر ذلك لغيره فسألته في ذلك فقال انها افعل [119] ذلك اعانة له و هو بر ذلك عليه فلا أمره به و أنسى نفسي قال تعالى ا تأمرون الناس بالبر و تنسون انفسكم و أنتم تتلون الكتاب افلا تعقلون⁵³⁰ فنقول عقلنا يا ربنا.

ومنهم عبد الحق الجدميوي الوراق كان من الصالحين من اهل الكشف و الصدق في المعاملة زار البيت المقدس و معه اهله فأراد الرجوع الي فوا فأبت عليه امرأته رغبة في الإقامة ببيت المقدس فقال لها⁵³¹ لا بد من المشي إلى فوا⁵³² و أموت بها وتأتي الأفرنج و تأخذ البلد و يؤسرونك و تمشي إلى عكا ثم تفتك⁵³³ و ترجع⁵³⁴ إلى البيت المقدس و به تموت⁵³⁵ فكان كما قال ما أخطأ منه حرف و أخوه هو أبو عبد الله الجدميوي المغربي الساكن اليوم بالكلاسة اجتمعت به رحمه الله سنة ثمان و تسعين و خمسمائة.

ومنهم عبد الله بدر الخادم الحبشي صحبني ثلاثا و عشرين سنة [ب119] و مات في صحبتي بمطية صحب ابا زكريا البجائي بالمعرة و ابا الحسن بن السكاك الفاسي نزيل حلب و ربيع بن محمود المارديني الخطاب و ابا عبد الله بن حسان و بالمغرب اسماعيل الرققي و كان من الاكابر كان بالحرم مجاورا فأرى في واقعه صحبتي بالمغرب فرحل إلى المغرب و صحبني بفاس من بلاد المغرب.

لما حضرته الوفاة بمنزلي خير فاخترت الرحلة إلى لقاء ربه فمات ليلا و كنت نويت ان اغسله بيدي فلما اصبح و حضره الناس حضر في جملتهم الفقيه الصالح كمال الدين مظفر من اهل مطية من اهل طريق الله فأشرت اليه في غسله فكبر و أخذه حال فسألته فقال لي كنت البارحة في منزلي بالبستان فقبل لي قم اغتسل فقلت ما بي من جنابة فعاودني ذلك ثلاث مرات و قيل لي في الثالثة تأهب لغسل [أ120] عبد من عبادي في غد ان شاء الله. قال فقمت و اغتسلت من النهر الداخل في البستان و ما عندي خير بمن مات حتى دعوتني و امرتني بغسله ثم قام إلى غسله فلما فرغ جعلته يصلي عليه فعندما انصرفنا قال لي أخبرك بامر لما شرعت في غسله و بخت نفسي و قلت من انا حتى تؤهل لغسل مثل هذا فلما قام بي مثل⁵³⁶ هذا الأمر فتح عينيه في المغتسل و نظر اليّ و تبسم ثم غمض عينيه فأدركني من ذلك حال هذا حدثني به غاسله مظفر.

528 و: تتعلق.

529 و+ انت.

530 البقرة 44/2.

531 س، م- لها.

532 م: فوة.

533 م: تفتكي.

534 م: ترجعي.

535 م: تموتي.

536 و- مثل.

و اما انا فمشيت إلى قبره بين الظهر و العصر و شكوت اليه بأمر طراً عليّ بعده فأجابني رحمه الله من قبره اسمع صوته بإذني يهتم من اجل ذلك الذي شكوت به اليه رحمه الله.

أخبرني الخطيب بدرالدين بملطية عن بعض اهله قال لي اشرف بعض اهلي من السطح [ب120] بالليل على قبر عبد الله فرأوا عليه نورا عظيما من السماء اليه لا يشكون فيه إلى ان اصبح.

ختمت الجزء بذكر صاحبي هذا رحمه الله فنعم العبد الصالح رحمه الله كان من اهل القرآن نثاء الليل و النهار. و تركت كثيرا ممن حضرني ذكرهم ممن رأيت مخافة التطويل كيوسف بن صخر كان يعد من الابدال منطقا بما يكون بقرطبة و عبد الله الشكار⁵³⁷ من اكابر المجتهدين بغرناطة و أبي أحمد بن سيدبون بوادي آشت من كبار المشايخ هو في شرق الاندلس نظير أحمد الرفاعي بالبطنج و على تلك الطريقة و كان الرفاعي ربع رجل أخبرني بذلك الشيخ عتيق اللورقي بدمشق عن أبي عبد الله قضييب البان و كان شاهدا عادلا.

و لقيت بقصر كتامة عبد الجليل صاحب شعب الايمان و أبا أحمد من الصالحين الاخير و لقيت [أ121] ببجانة ابا زكريا الزواوي الحسني من بني حسن قبيلة بالمغرب من علماء المسلمين و اكبرهم في الورع و كذلك ابا العباس بن عبد المحسن لقيته و قد وهن عظمه كان صلبا في دينه لا يعرف الكذب. و منهم ابن عمر المقري بتونس من اهل القرآن. و محمد النابليّ و الحاج عبد الله النابلي و الرحيّ الخضري بدنييس من الاربعين من الرجبيين كان ينطق بالعجائب في رجب فإذا فرغ رجب عاد كسائر الناس و منهم عبد الله القصاب فر إلى الجبال و هو دون البلوغ و لقيت السمامد التوسلي و اسمه عبد الله من اصحاب عبد الله الهواري و لقيت ابا عبد الله الهواري بمكة و بها مات سنة ست مائة و لقيت يوما بمكة اثنين و سبعين وليا ما منهم الا من رأيت له كرامة و جماعة كثيرة غير هؤلاء اصحاب معارف و همم و أحوال من رجال و نساء. و يكفي هذا [ب121] القدر ان شاء الله تعالى^{538 539}.

⁵³⁷ و: الشكان.

⁵³⁸ و- ان شاء الله تعالى.

⁵³⁹ ختام نسخة اسعاد أفندي: انتهى الجزء المختصر من الدرّة الفاخرة على يد الفقير الحقيّر المعرف بالعجز و التّقصير زكريا بن خضر بن علي بن طاهر البقاعي بلادا العيتيبيّ قريّة دمشق منشأ و مسكنا ان في مذهب غفره الله له و لواليه و لمن دعا لي بالمغفرة و لكل المسلمين و كان الفراغ من هذه النسخة المباركة سحر ليلة السبت التاسع و العشرين من جماد الآخرة سنة ست بعد الألف أحسن الله ختامها. [أ122]

ختام نسخة وليدين أفندي: انتهى الجزء المختصر من الدرّة الفاخرة بعون الله تعالى على يد العبد الفقير الى عفو الله تعالى فاسمه محمد بن البجاني عفا الله عنهما في سادس عشر شهر سنة خمس عشر و سبعمائة.

SONUÇ

İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*'yı bir arkadaşının isteği üzerine 627/1229-638/1240 yılları arasında Suriye'de kaleme almıştır. Bu kitapta, kendilerinden yararlandığı sûfilerden bahsetmiştir. İbnü'l-Arabî'nin *Rûhu'l-Kuds* adlı eseriyle kısmen aynı içeriğe sahip olan *ed-Dürretü'l-Fâhira*'nın, Süleymaniye Kütüphanesinde iki nüshası bulunmaktadır.

İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*'da anlattığı kişileri, karşılaştığı yüzlerce sûfi arasından seçmiştir. Eserde kendisine bir bölüm ayrılmış olan kırk iki sûfi vardır. Bunlardan dördü kadındır. Kendisine bölüm ayrılmayıp sadece adı geçen veya tek cümleyle kendisinden bahsedilenleri de dâhil edersek, eserdeki sûfilerin sayısı altmışı geçmektedir. İbnü'l-Arabî, çoğu Mağrib ve Endülüs'te yaşamış olan bu sûfilerin hepsini görmüştür.

ed-Dürretü'l-Fâhira'da dört ayet, altı hadis, kırktan fazla yer ismi ve sekiz mescit/cami ismi geçmektedir.

İbnü'l-Arabî daha genç yaşlarda tanınmış biridir. Ancak tanınmıyor olmaktan hoşlanmamaktadır. Hadis bilgisi iyidir. Rüyaların, İbnü'l-Arabî'de önemli bir yeri vardır. Rüyalar onun için bir bilgi aracı, bir eğitim vasıtası olabilmektedir.

İbnü'l-Arabî sûfilere karşı saygılıdır. Pek çok sûfinin hizmetinde bulunmuş, onları ziyaret etmiş, onlarla birlikte yolculuk yapmıştır. Özendiği, bire bir taklit ettiği sûfiler olduğu gibi, gücendiği, uyardığı sûfiler de olmuştur. İbnü'l-Arabî sûfilerden bazılarının vefatlarında yanlarında bulunmuş, teçhiz ve tekfinleriyle bizzat ilgilenmiştir.

Sûfiler arasında fakirler de zenginler de vardır. Sûfiler çoğunlukla geçimlerini kendileri sağlamıştır. Maddi teklifler karşısında vakur duruş sergileyerek bu tür teklifleri reddetmişlerdir.

İnsanlar genellikle sûfilere saygı göstermiş, onların bazı davranışlarından bereket ummuş, ihtiyaçlarını, yaşadıkları problemleri onlara ileterek çözüm beklemişlerdir. Buna karşın sûfilere kötü davrananlar da olmuştur.

Yöneticilere yakın sûfiler bulunmaktadır. Ancak bu yakınlıklarını menfaatleri için kullanmamışlardır. Bazen sûfiler yöneticileri, bazen yöneticiler sûfilere ziyaret

etmiştir. Yöneticiler sûfilere saygı göstermiş, sûfiler ise yöneticilerin yanlış uygulamalarını eleştirerek, onlara tavsiyelerde bulunmuştur.

Sûfiler birbirlerini sevmekle beraber, yeri geldiğinde eleştirmişlerdir. Sûfilerin birbirleriyle olan iletişimlerinde cinsiyet farkı herhangi bir engel oluşturmamaktadır. Kadınlar erkeklerin, erkekler kadınların sohbetinde bulunabilmekte, kadın ve erkek sûfiler birlikte yolculuk yapabilmektedir.

Melekler tarafından korunan, meleği insan suretinde görüp onunla konuşan, ondan ilham alan sûfiler bulunmaktadır. Cinler arasında da sûfilere Kur'ân öğrenmek, onların sohbetine katılmak isteyenler olmuştur. Ancak bazılarının isteği kabul edilirken bazıları reddedilmiştir.

Ağlayan, tebessüm eden, daima düşünceli bir halde bulunan, gereksiz her türlü davranıştan kaçınan, yalnızlığı seven sûfiler vardır. Sûfiler tevazu sahibidirler, fedakârdırlar, musibetler karşısında şikayet etmezler, yalan söylemezler, nefis muhasebesi yaparlar.

Bazı sûfiler hem kendilerinin hem de yakınlarının ne zaman, nerede öleceklerini bilmekte ve bunun için hazırlanmaktadır. Ölümü, yıllardır özlemle beklenen bir buluşmanın gerçekleşeceği an gibi beklemektedirler. Öldükten sonra da hayattaymış gibi tepkiler verebilen, canlılarla konuşabilen sûfiler vardır.

Sûfiler Kur'ân okumayı Allah ile konuşmak olarak değerlendirmekte, gerçek ilmin yalnızca Kur'ân'dan alınabileceğini düşünmektedirler. Abdest alırken, namaz kılarken bambaşka bir ruh haline sahiptirler. Namaz vakitlerine, namazı cemaatle kılmaya, gece ibadetlerine çok özen gösterirler. Kıyamı, kıraati, secdeyi uzun tutarlar, ibadet konusunda yorgunluk bilmezler. İbadetlerini bütün benlikleriyle yerine getirirler.

İbnü'l-Arabî kerameti kabul emekte, inkar edenlere karşı savunmaktadır. Ancak kerameti bütünüyle öne çıkarmaz. Hatta bazen keramet gösteren sûfiyi tenkit eder.

Eserde geçen kırk iki sûfinin yarısından fazlası keramet sahibidir. Mekânla ilgili öne çıkan kerametler, genelde, sûfilerin “yerin dürülmesi” olarak adlandırdıkları türdendir. Yani uzak mesafeleri kısa zamanda aşabilmektedirler. Yakın ve/veya uzak gelecek hakkında bilgiler veren, başkalarının gönlünden geçenleri bilen, farklı maddeleri birbirine dönüştürebilen sûfiler vardır. Ancak türü

ne olursa olsun hiçbir keramet boş yere gerçekleşmemiş, ihtiyaç anında ortaya çıkmıştır. Ayrıca sùfiler sıradışı görünen olayların yaratıcısının Allah olduğunun farkındadırlar.

BİBLİYOGRAFYA

Kitaplar:

Addas, C., **İbn Arabî Kibrit-i Ahmer'in Peşinde**, çev. Atila Ataman, Gelenek Yayınları, İstanbul, 2004.

Austin, R. W. J., **Sûfis of Andalusia**, Beshara Publications, Sherborne, 1988.

Baydar, M. L., Gül H., Akçıl A., **Bilimsel Araştırmanın Temel İlkeleri**, SDÜ Basımevi, Isparta, 2007.

Cami, M., **Nefehâtü'l-Üns Min Hadarâti'l-Kuds**, Kâhire, 1989.

Cebecioğlu, E., **Tasavvuf Terimleri Deyimleri Sözlüğü**, Anka Yayınları, İstanbul, 2004.

İbnü'l-Arabî, M., **Muhtasarı'd-Dürreti'l-Fâhira fî Men İntefa'tü bihî fî Tarîki'l-Âhira**, tah. Muhammed Edîb Câdir, Dâru'l-Feth, Amman, 2006.

el-Kâşânî, A., **Mu'cem-u Istılâhâtı's-Sûfiyye**, Kahire, 1992.

Özdemir, M. "Endülüs", içinde **İslam'a Giriş**, TDV Yayınları, Ankara, 2008.

Pakalın, M. Z., **Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, MEB Yayınları, İstanbul, 1971.

Palacios, M. A., **El İslam Cristianizado**, Madrid, 1931; (**İbn Arabî: Hayatühû ve Mezhebüh**, çev. Abdurrahman Bedevi, Beyrut, 1965).

Rıfat, A., **Lugat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye**, Keygar Neşriyat(Tıpkıbasım), Ankara, 2004.

Seyidoğlu, H., **Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı**, Güzem Yayınları, İstanbul, 1995.

TDK, **Türkçe Sözlük**, TDK Yayınları, Ankara, 1988.

Uluç, T., "İbn Arabî'nin Hayatı", içinde **İbn Arabî Anısına Makaleler**, Der. Tahir Uluç, İnsan Yayınları, İstanbul, 2002.

Uludağ, S., **İbn Arabî**, TDV Yayınları, Ankara, 1995.

_____, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1999.

Yılmaz, H. K., **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1997.

Makaleler:

Ateş, S., “Kutub”, **DİA**, TDV Yayınları, c. 26, s. 498, Ankara, 2002.

Bayhan, A. A., “Bir Tarih Müzesi: Mısır”, **A.Ü. GSE Dergisi**, sayı: 6, s. 9-24, Erzurum, 2006.

Beksaç, A. E., “Mağrib (Mimari)” **DİA**, c. 27, s. 319, Ankara, 2003.

Cebecioğlu, E., “Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (560/1165-638/1240) Hayatı ve Eserleri”, **Tasavvuf Dergisi**, sayı: 21, s. 9-25, Ankara, 2008.

Çelik, Ö., “Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Meleklerin Bir Kısım Peygamberlere, Sâlih Kişilere Hususi ve Bütün Mü'minlere Umumi Yardımı”, **Tasavvuf Dergisi**, sayı: 15, s. 63-87, Ankara, 2005.

Demirci, M., “Ölümdeki Hayat: Tasavvuf Düşüncesinde Ölüm”, **Tasavvuf Dergisi**, sayı:4, s. 9-16, Ankara, 2000.

Harekat, İ., “Mağrib”, **DİA**, TDV Yayınları, c. 27, s. 314, Ankara, 2003.

İbnü'l-Arabî, M., “İcâzetnâme: İbn Arabî'nin Kendi Kaleminden İcazet Aldığı Hocaların ve Yazdığı Eserlerin Listesi”, çev. Veysel Kaya, **Tasavvuf Dergisi**, sayı: 21, s. 525-539, Ankara, 2008.

Karadeniz, O., “İbn Berrecan”, **DİA**, TDV Yayınları, c. 19, s. 371, İstanbul, 1999.

Kılıç, M. E., “İbnü'l-Arabî Muhyiddin” **DİA**, TDV Yayınları, c. 20, s. 493, İstanbul, 1999.

Küçük, H., “Anne Nûr el-Ensâriyye'den Âlime-i Hicâz Fâhru'n-Nisâ'ya: Muhyiddîn İbn Arabî'nin Çevresindeki Hanımlar”, **Tasavvuf Dergisi**, sayı 23, s. 193-219, Ankara, 2009.

_____, Küçük, H., “Endülüs'ten Bir Sima: İbn Berrecan”, **S.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı 14, s.125-143.

Okudan, Rifat, "İslam Kültüründe Zühd ve Zahidlik", **S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 14, Isparta 2005.

Ögke, A., “Bir Tasavvuf Terimi Olarak Ricâlü'l-Gayb: İbn Arabî'nin Görüşleri” **Tasavvuf Dergisi**, sayı: 5, s.161-201, Ankara, 2001.

Özköse, K., “İbnü'l-Arabî'nin Şeyhi Ebû Medyen Şuayb el-Ensârî'nin Hayatı, Eserleri ve Tesir Halkası”, **Tasavvuf Dergisi**, sayı 21, s. 95-115, Ankara, 2008.

Özdemir, M., “Endülüs”, **DİA**, TDV Yayınları, c. 11, s. 219-224, İstanbul, 1995.

Özdemir, M., “Muvahhidler”, **DİA**, TDV Yayınları, c. 31, s.412, İstanbul, 2006.

Razûk, M. “Hafsiler”, **DİA**, TDV Yayınları, . 15, s. 125-128, İstanbul, 1997.

Uludağ, S., “Keramet”, **DİA**, TDV Yayınları, c. 25, s. 265-268, Ankara, 2002.

Uludağ, S., “Keramet –II”, **Tasavvuf Dergisi**, sayı: 15, s. 7-35, Ankara, 2005.

Yazıcı, T., “Ebû Medyen”, **DİA**, TDV Yayınları, c. 10, s.186-187, İstanbul, 1994.

İnternet Kaynakları:

<http://dukkandan.dharma.com.tr/V1/Pg/BookDetail/Number/20>, (11.05.2010).

<http://books.google.com/books?id=cP0MAgAACAAJ&dq=inauthor:%22Refik+Algan%22&hl=tr&cd=4> (11.05.2010).

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Adı ve Soyadı: Yusuf Ramazan SARAÇ

Doğum Yeri: Kayseri

Doğum Yılı : 1981

Medeni Hali: Evli

Eğitim Durumu:

Lise: 1992 - 1999 Selçuklu Anadolu İmam Hatip Lisesi - Konya

Lisans: 2000 - 2004 Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Yüksek Lisans: 2007 - SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yabancı Diller ve Düzeyi:

1. İngilizce: KPDS: 89; ÜDS: 88,75

2. Arapça

İş Deneyimi:

2004 - 2006: Din Görevlisi

2006 - 2009: DİB Selçuk İhtisas Eğitim Merkezi Kursiyeri

2009 - : SDÜ Sosyal Bilimler Araştırma Görevlisi

Bilimsel Yayınlar ve Çalışmalar:

Makale:

Hülya Küçük, Yusuf R. Saraç, "İbn Arabî'nin Kitâbü'l-Bâ Adlı Eseri", **Tasavvuf Dergisi**, Ankara 2009, sayı: 23, s. 687-699.